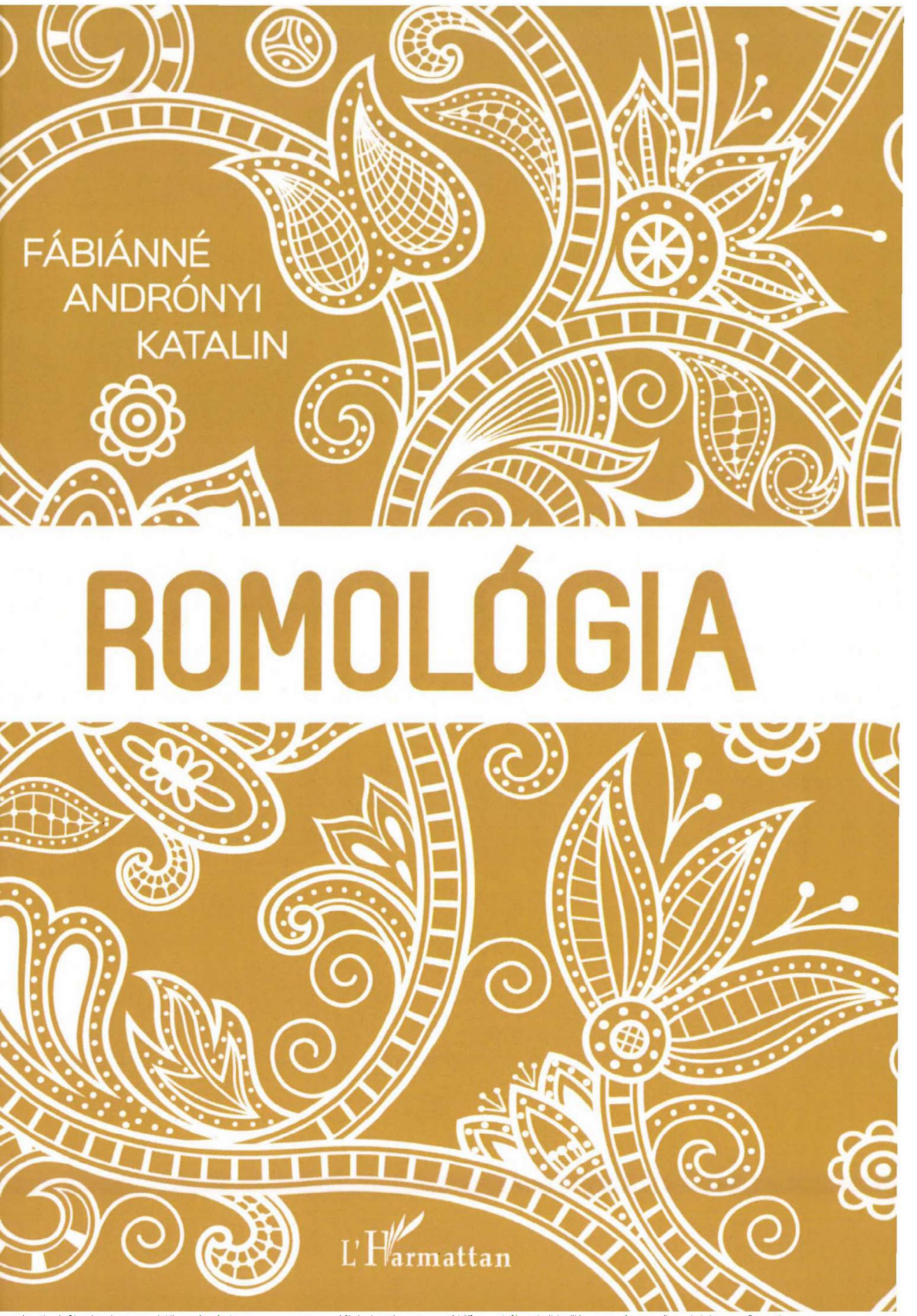

FÁBIÁNNÉ
ANDRÓNYI
KATALIN

ROMOLÓGIA

L'Harmattan

1612

Fábiánné Andrónyi Katalin

ROMOLÓGIA

Fábiánné Andrónyi Katalin

ROMOLÓGIA

L'Harmattan–Könyvpont

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

© L'Harmattan Kiadó, 2015

© Könyvpont Kiadó, 2015

© Fábiánné Andrónyi Katalin, 2015

L'Harmattan France

5-7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15

10124 TORINO

Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198

Email: harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-236-968-6

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

Párbeszéd Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.

1085 Budapest, Horánszky utca 20.

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

A borítótervet Szabó Imola készítette.

A nyomdai előkészítés Kardos Gábor, a sokszorosítás a Robinco Kft. munkája.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
1. ELŐÍTÉLETESÉG, DISZKRIMINÁCIÓ	9
1.1 Előítélet	9
1.2 Alapfogalmak – sztereotípiák, rasszizmus, diszkrimináció, kisebbség, nemzetiség, etnikum	11
2. KIK A CIGÁNYOK?	17
2.1 Kit tekintünk cigánynak?	17
2.2 Cigány identitás	19
2.3 Népelnevezések, a romák csoportjai, nyelvhasználatuk	22
3. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS A ROMÁK EREDETÉRŐL, VÁNDORLÁSÁRÓL	34
3.1 A cigányság eredete – tények és mítoszok	34
3.2 A cigányok vándorlása és története Indiától Európáig, a kezdetektől napjainkig	47
4. A CIGÁNYSÁG KULTÚRÁJA	79
4.1 A roma kultúra eredete, kialakulása	79
4.2 A roma kultúra főbb jellemzői	82
5. CIGÁNYOK A MAI MAGYARORSZÁGON	109
5.1 Lélekszám, demográfia	109
5.2 Földrajzi elhelyezkedés	111
5.3 Iskolázottság, iskolai esélyek, szocializáció és a hátrány „öröklődése”	113
5.4 Munkaerő-piaci helyzet	122
5.5 Szociális helyzet	126
5.6 Lakáshelyzet – állapotok, a szegregáció kérdése, cigánytelepek múltja és jelene	127
5.7 Egészségügyi helyzet	134
FELHASZNÁLT IRODALOM	140

„Hej, kedves uram, nagyon elmaradtunk mi maguktól, igaz, de azért gondoljon csak bele az én helyzetembe. Amikor az embert hátulról húzzák, szemből meg ütik, haladhat-e előre?!”

Békési József, 1985

BEVEZETÉS

Jelen könyv megírásával célunk, hogy az olvasó kezébe olyan könnyen érthető, áttekinthető tudásanyagot adjunk, amelynek birtokában a cigány kisebbség kultúráját, hagyományait, viselkedésük egyes elemeit megismeri és megérti, ezzel a romákkal való együttműködést lehetővé teszi.

Miért fontos ez? Mert rengeteg olyan információval rendelkezik minden magyar ember a cigányságról, melyet látott, hallott, tapasztalt, de nem lát mögé. Nem látja, hogy ténylegesen mit csinál egy roma, és miért úgy csinálja. Ami ennél is ijesztőbb, hogy fel sem teszi az említett átlag magyar ember ezt a kérdést. Célunk, hogy az olvasó megismerje a cigány kultúrát, hagyományokat, választ kapjon olyan kérdésekre, amelyeket lehet, hogy még meg sem fogalmazott magában. Megértse, hogy miért mulatnak hangosan a romák, hogy miért kell hintón vonulni az esküvőre, hogy miért öltözik egy hagyományörző cigány feltűnően, miért visel hatalmas ékszereket, hogy a temetésen miért sírnak hangosan, és a kórházba miért mennek olyan sokan látogatóba, hogy miért maradhat ébren a gyerekek sokáig és miért játszhat az utcán látszólag felügyelet nélkül, és még tengernyi olyan jelenséget szeretnénk új megvilágításba helyezni, melyeknek igenis van ésszerű magyarázata, kulturális beágyazottsága. Ami legalább ugyanilyen fontos, hogy vajon minden romára ez a jellemző. Mi van azokkal, akik nem így viselkednek? Ők is cigányok? Vagy éppen fordítva: így viselkednek, de nem cigány származásúak. Mit és mennyire lehet általánosítani a cigányság kapcsán?

„Csakis szeretettel lehet közeledni a másik kultúra felé. A gyűlölet bárki iránt katasztrofális e téren is. Nem kapálózva kell hadakozni az előítéletek ellen, hanem meg kell tanítani, milyen, amikor észreveszem a különbözőséget, de nem minősítem erkölcsileg vagy jogilag. Józnak is kell maradni, mert az előítéleteket jó, ha elviselhető határok közé tudjuk szorítani a tanítással, és ne követeljük az ellenkező végletet, a teljes előítélet-nélküliséget, mert az eleve kudarcra van ítélve még a családban is, nemhogy a nagyobb közösségekben” (Bencze, 2001: 33). Mindenképp el kell kerülni az elfogult, végletes gondolkodást; mindkét végletet: az egyik végletes és gyakori álláspont a cigányságot egy kalap alá véve sztereotip, előítéletes megfontolásokkal él. Teljesen a saját hibájuknak tartva jelenlegi helyzetüket. A másik véglet nem ismer el semmilyen egyéni felelősséget, a társadalom negatív hozzáállását teszi meg bűnbaknak: azért alacsony a foglalkoztatottság, mert a rasszizmus miatt nem kapnak állást a cigányok; azért alacsony az iskolai végzettség, mert a rasszista társadalom szegregáltan oktatja a rossz iskolákban a romákat, stb.

Ez a könyv egy köztes álláspontot képvisel: nem szabad a rasszizmus bélyegétől rettegetve a valóságot elferdíteni, igenis ki kell emelni az egyéni felelősséget, de nem szabad általánosítani, és nem szabad a társadalmi előítéletesség súlyát és hatását figyelmen kívül hagyni.

A fenti sorok olvasása során felmerülhet az olvasóban, hogy lám-lám, a szerző az előítéletesség ellen szól, mégis a cigányságról úgy ír, mint a társadalom peremén élő, kizárólag alacsony iskolázottságú, munkanélküliekből álló csoportról. A közgondolkodás ugyanis így festi le, így képzei el hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbségét. Aki nem felel meg ennek a képnek, vagyis „rendesen él”, arra azt mondják, hogy *rendesebb, mint sok magyar*; vagy *nem is látszik, hogy cigány* – és ebben (sajnos) az elismerés mellett éreznünk kell a cigányság megvetését is.

Már itt, a bevezetőben fontosnak tartjuk leírni, hogy nem beszélhetünk egysegesen a cigányságról. Ennek több oka is van: Magyarországon a romáknak több, egymástól eltérő hagyományokkal és nyelvvél rendelkező csoportja él, változó, hogy ki mennyire tartja hagyományait, mennyire integrálódott vagy asszimilálódott a magyar társadalomba.

Fontos kérdés, hogy mi tesz valakit cigánnyá: a bőrszíne, a nyelvhasználata, a hagyományai, esetleg az életmódja? Ezekkel a kérdésekkel könyvünk részletesen foglalkozik. Semmiképp nem szeretnénk azt sugallni, hogy a romák mind szegények, aluliskolázottak, stb., de tény, hogy a hazánkban élő cigányság nagy része a létminimum alatt, sőt mélyszegénységben él, és a mélyszegénységben élők nagy része roma. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a két csoport (cigány és szegény) közé semmiképp nem tehetünk egyenlőségjelet! Ennek ellenére, mivel a két csoport között nagy az átfedés, és mivel a cigány és szegény csoport tagjai azok, akiknek felzárkóz(tat)ása Magyarország egyik legsürgetőbb feladata, velük arányaiban többet kell foglalkoznunk ebben a könyvben, mint a nem szegény cigányokkal.

Roma vagy cigány?

Minden bizonnyal már a fenti bevezető sorok olvasása során is volt olyan olvasó, aki fennakadt a *cigány* szó használatán. Egyáltalán szabad ilyent mondani, pláne leírni? A válasz egyszerű: igen, szabad. A *cigány* szó csak az elmúlt évtizedekben vált hivatalosan nemkívánatossá, és a *roma* lett helyette a politikailag korrekt, elfogadott szóhasználat¹. Ennek ellenére számos olyan cigány van, aki kikéri magának, ha leromázzák, de természetesen az ellenkezője is ugyanúgy előfordul. Mi a *cigány* kifejezést használjuk gyakrabban, tesszük ezt minden negatív, pejoratív értelem nélkül.

¹ Érdemes itt megemlíteni a politikai korrektség vadhajtásait, ilyen például a romapecsenye, a romaprimás, és még sorolhatnánk.

1. ELŐÍTÉLETESSÉG, DISZKRIMINÁCIÓ

Vitaindító:

- *Mit tudunk az előítéleteességről? Milyen gyökerei vannak? Gondolkozzunk el saját előítéleteinken, bármilyen emberekkel, csoportokkal szemben!*
- *Rossz-e az előítéleteesség? Lehet-e tenni ellene, és ha igen, mit?*

1.1 Előítélet

Az emberi agy, a megismerés úgy működik, hogy az ember kategóriákban gondolkodik. A minket körülvevő világot rendszerezük, értelmezzük, a fejünkben kis „skatulyák” vannak, amelyek segítenek a világot rendezetten látni, segítik annak megismerését. A kutyát például besoroljuk az élőlények csoportjában az állatok közé, azon belül is gerinces és emlős. Ehhez jönnek még a sztereotípiák: „*a kutya kedves, a kutya játékos, a kutya hűséges, a kutya az ember legjobb barátja*”. Persze rossz tapasztalatok, vagy más jellegű nevelés hatására a „*kutya veszélyes, a kutya harap és a kutyától félni kell*” sztereotípiák fognak bennünk kialakulni.

Ez másképp nem is működhetne, mert lehetetlen lenne minden egyes új tárgyat, embert, jelenséget, stb. újként kezelni, vizsgálgatni, megismerni. Ha például az ősember a bokorból kilógó két nagy agyar láttán elkezd gondolkodni, hogy vajon azok egy kardfogú tigrishez tartoznak-e, vagy csak hasonlítanak rá, akkor a túlélési esélyei drasztikusan lecsökkennek. Nem kezd el merengeni, hogy vajon azok csak ágak, vagy agyarak? És ha agyarak, akkor kihez tartoznak? És ha kardfogú tigris az, akkor vajon éhes, vagy nem? És ha éhes, akkor vajon embert szeretne enni, vagy nem? Ehelyett meglátja a bokorban felcsillanó fehér **valamit**, megrezdül a bokor, és emberünk agyában kipattan a „*vigyázat, kardfogú tigris!*” skatulya ajtaja, belehelyezi a látottakat, és elmenekül. Nem mérlegel. Ez mindennel így működik: meglátok egy könyvnek látszó tárgyat, akkor azt feltételezem, hogy az egy könyv, akkor is, ha konkrétan azt a könyvet még soha nem láttam.

A világon mindennel így vagyunk: szeretjük valamelyik skatulyába beledugni azt, amit meglátunk. Amit nem tudunk elhelyezni, attól tartunk, félünk. A félelem mértékét az is befolyásolja, hogy milyen környezetben találkozunk az ismeretlen dologgal. Ismerős környezetben kevésbé ijesztő egy beazonosíthatatlan

dolog, míg egy sötét sikátorban bármi félelmetes lehet. Ezt egy személyes példával illusztrálnám: egyszer saját otthonom előszobájában láttam VALAMIT a földön, ami kicsi volt és barnás színű; fel sem merült bennem, hogy a „hazai pályán” bármi „veszély” fenyegethet, azonnal besoroltam a „*cipő talpán véletlenül behozott falevél*” kategóriába, amit meg akartam fogni, és kivinni. Ekkor megmozdult... egy kis béka volt. Az ember ismerős környezetben nem számít ilyen „fenyegetettségre”, így nem mérlegel, hanem azonnal skatulyáz. Ha a kertben találkoztam volna a VALAMIVEL, akkor sokkal több variáció felmerült volna bennem, nem csak a „falevél”, és biztos, hogy egészen másképp közeledtem volna felé; ez több félelmet is jelent, de alaposabb vizsgáldást is, és kevesebb sztereotípiát, előítéletet.

Természetesen ezeket a skatulyákat át lehet rendezni, a belehelyezett dolgokat át lehet pakolni máshova, tehát az ilyen jellegű előítéleteinket felül lehet írni alaposabb megismerés után. Ha például a fentebb említett könyvbe bele szeretnénk olvasni, de kiderül, hogy az egy jól álcázott rejtkehely, és valójában nem könyv, hanem doboz, akkor a fejünkben a „*könyv*” skatulyából áthelyezzük a „*doboz*” skatulyába; a megmozduló falevelet pedig áthelyezzük a „*béka*” kategóriába.

Ha egy csoportról – jelen esetben a cigányságról – azt állítjuk, hogy nagyon sokat, túl sokat is tudunk róluk, akkor eszünk ágában sincs megvizsgálni őket, hiszen „hazai pályán” mozgunk, megtanultuk nagyon alaposan, hogy aki cigány, az lop, csal, hazudik, segélyből él, sok gyereke van, nem jár iskolába, nem dolgozik, műveletlen, buta és még büdös is; azaz csak a baj van vele. Gyakran hallani, hogy ha valamelyik roma a stigmáknak megfelelően viselkedik, akkor környezete szerint ő egy „*tipikus cigány*”.

Tényleg van „*tipikus cigány*”? Tegyük fel máshogy a kérdést: van „*tipikus angol/német/román/MAGYAR*”? Készen is vagyunk a válasszal: persze, a hűvös angol, a precíz német és a szőröstalpú román – akármit is jelentsen ez. Persze *tipikus magyar* nincs, mert mi sokszínűek vagyunk, egyediek vagyunk. De kérdezzünk meg egy burgenlandi osztrákot, milyen a *tipikus magyar*! Azt mondja, hogy szegény, lop a boltból és szemetel. Kérdezzünk meg egy tuniszi vendéglátóst, szerinte milyen a *tipikus magyar*! Az ő válasza: hangos, pofátlan, kifosztja a svédasztalt, azt hiszi, a befizetett pénze miatt bármit, mindent megtehet.

Sokunk magyarnak vallja, magyarnak érzi magát, de mindkét véleményt kikerjük magunknak, mert ránk egyik sem igaz. Sőt, még azt is felháborodva fogadjuk, ha az említett osztrák/tunéziai ember erre úgy reagál, hogy „jó, te kivétel vagy, de az *átlagmagyar* ilyen”. Nem igaz, csak ő ezt látja, ez tűnik fel neki. Ha egy magyar bemegy a boltjába/szállodájába és ott teljesen kulturáltan viselkedik, nem a negatív elvárásainak megfelelően cselekszik, akkor azt gyorsan elfelejti, vagy fel sem tűnik, hogy ott járt egy magyar.

Ugyanez érvényes a cigányságra. Nincs „*tipikus cigány*”, nincs „*átlagcigány*”. Egyes viselkedési jegyeink nem a származásunktól függenek.

Ha a belénk ivódott előítéleteket megpróbáljuk levetkőzni, és nem képzeljük azt, hogy mindent tudunk a romákról, akkor lesz esélyünk „megvizsgálni” őket, lassan, óvatosan közeledni feléjük. Próbáljuk meg kinyitni azt a fiókot az agyunkban, amelyet a „*cigány*” címkével láttunk el, és töltsük meg előítéletek helyett tartalommal, tényekkel!

1.2 Alapfogalmak – sztereotípiá, rasszizmus, diszkrimináció, kisebbség, nemzetiség, etnikum

De térjünk vissza a skatulyákhoz! Mint említettük, az ember működésének természetes része a tipizálás, vagyis a világ dolgainak típusokba („skatulyákba”) sorolása, rendezése. A baj akkor van, ha a tipizálás átcsap sztereotipizálásba. A szó előtagja („sztereo”) jelentése *kemény, merev*, a -típiá pedig *típus, forma* jelentéssel bír. A sztereotip gondolkodás tehát olyan, hogy a megtapasztalt jelenséget belehelyezzük egy skatulyába az agyunkban, és onnan nem vagyunk hajlandó áthelyezni, nem akarjuk jobban megismerni, saját vélt ismereteink alapján egy sor tulajdonságot társítunk hozzá.

„A *sztereotípiá* fogalmát Walter Lippman amerikai kutató vezette be a szociálpszichológiába. Meghatározása szerint a sztereotípiá egyoldalú, leegyszerűsített, sematikus kép egy jelenségről, melyet egy kulturális közeg alakít ki egy történelmileg körülírható helyen és időpontban. Az *előítélet* című munkájában G. V. Allport pontosítja a definíciót, és hangsúlyozza a sztereotípiák értékelő, ítélkező jellegét. Fő jegyeinek a következőket tartja:

- bizonyítás nélküli, rendesen másodkézből vett megállapítás,
- általánosítás,
- leegyszerűsítés,
- merevség és ellenállás azon tényezők hatásával szemben, melyek nyomán a sztereotípiá módosulhatna,
- gyakori érzelmi színezettség,
- nem egyéni, hanem társadalmi jelleg.

Az *etnocentrizmus* fogalma összefügg a társadalmi identitással: arról az ideológiai gondolkodási rendszerről van szó, amely a világot elsősorban a „saját csoport” vonatkozásaiban és szempontjai szerint írja le, értékeli és értelmezi. Az etnocentrikus nézetekben nagy hangsúlyra tesznek szert a csoportok közötti különbségek, és az idegen, a „másik csoport” mint veszély forrása jelenik meg. Az

etnocentrizmus jelenségei közé sorolható a nacionalizmus (enyhe forma) és a fajelmélet (erős forma). Amikor a hétköznapi életben megnyilvánuló tudatszinten bizonyos csoportok automatikusan negatív előjelet kapnak, ellenszenvet, irtózatot gerjesztenek, akkor beszélünk *előítéleteességről*” (Görög, 2001: 53–54).

Fordítsuk ezt le a romák helyzetére! Egy merev gondolkodású ember meglát egy cigányt, a fejében él egy kép, miszerint az illető rengeteg negatív tulajdonsággal rendelkezik, semmi jót nem lehet tőle várni. Ebből kifolyólag ellenszenvvel, ellenségesen fog hozzáállni az illetőhöz, aki ezt érzi, látja, tapasztalja. Így nem lehet hidat építeni emberek és kultúrák közé.

Különösen veszélyes a sztereotípiákban gondolkodás olyan szakemberek esetében, akiknek épp a romák segítése lenne a feladatuk. Az óvodás/kisiskolás cigány gyerek nem érti, de érzi, ha őt ok nélkül lenézi, megkülönbözteti, akár kirekeszti az őt nevelő, oktató pedagógus. Ezzel a gyerek és a pedagógus között nő a szakadék, minden egyes negatív megnyilvánulásra úgy reagál a felnőtt, hogy azzal megerősíti saját elképzelését, beigazolódni látja saját elméletét.

Érdekes kutatási eredmény, hogy a tanárookra alárendelt társadalmi csoportokkal² szemben csökkentett elvárás jellemző, vagyis butábbnak tartják ezeket a gyerekeket a középosztálybeli csoportok gyerekeinél, egyéni tulajdonságaik ismerete nélkül. Ez önbeteljesítő jóslatként is hathat: egy gyerek, ha tőle kevesebbet várnak el, nem fog mindenáron többet teljesíteni.

Rontja a helyzetet, hogy gyakori a negatív tanári hozzáállás ezekhez a gyerekekhez, ami a kevesebb türelemben, hiba esetén a több kritikában, kevesebb discseretben és a kevesebb szemkontaktusban mutatkozik meg.

És mintha még ez sem lenne elég ahhoz, hogy egy előítéletes tanár ellehetetlenítse a szegény sorsú gyerek felkapaszkodását a társadalmi ranglétrán, ezek a pedagógusok rosszul viselik, ha egy gyerek nem az elvárásaik szerint teljesít, vagyis a feltörekvő, okos alárendelt társadalmi csoporthoz tartozó (esetünkben cigány) gyereket negatívan ítélik meg, még kevesebb elismerésben részesül, mint az elvárásainak megfelelően (nem) teljesítő hátrányos helyzetű gyerek (Sidanus-Pratto, 2005). Az alárendelt társadalmi csoportok általában származásukban/vallásukban/kultúrájukban/nyelvhasználatukban, stb. különböznek a domináns, uralkodó társadalmi csoportoktól³. Ha ez a különbség etnikai alapú, akkor faji

² Alárendelt társadalmi csoport alatt nemcsak a cigányságot értjük, hanem bárhol a világon ugyanez a magatartás jellemző a tanárok részéről az alacsonyabb státusú, pl. bevándorló (Németország – törökök), vagy éppen őslakos (Új-Zéland – maorik) csoportokkal szemben.

³ Az uralkodó csoport esetén nem kell középkori, feudális viszonyokra gondolni, a mai társadalmakban is vannak domináns csoportok, akik az adott ország elitjét, vezetését meghatározóan alkotják, alakítják, de tulajdonképpen egy ország felső rétegei (gazdagabbak) is mindenképpen ide tartoznak.

feszültségeket eredményezhet az adott társadalmon belül, nagyobb valószínűséggel üti fel a fejét a rasszizmus ezekben az országokban.

A *rasszizmus* szó alapja a *rassz* (*race*), vagyis *faj* szó. Rasszista nézetek szerint az emberi fajt bőrszín alapján alfajokra lehet osztani (hiba az alfajokat külön fajként megnevezni!), és az alfajok között valamilyen alá-fölérendeltségi viszony van. A rasszista ideológiák egy-egy népcsoport tagjait egységes, homogén csoportként kezelik, az egyéni különbségeket nem veszik figyelembe. Ez természetesen hatalmas hiba. Tipikus érv a rasszisták számára, hogy statisztikailag bizonyíthatóan gyengébb képességűek, butábbak a feketék és a romák is, mert az IQ-teszteken rendre rosszabbul teljesítenek, alacsonyabb értéket érnek el, mint a fehérbőrűek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez a nyugati kultúrkörben szocializálódott fehérek által összeállított IQ-tesztekre igaz! Más kultúra más fajta gondolkodásmódot eredményez, máshogy állnak hozzá a problémákhoz és azok megoldásához. Az IQ-teszt tehát kultúraspecifikus.

Diszkriminációról akkor beszélhetünk, ha valamilyen szempont szerint megkülönböztetést alkalmazunk az emberek bizonyos csoportjaival szemben. Ez megnyilvánulhat egyéni szinten az emberi kapcsolatok kiépítésénél, barátaink kiválasztásánál, de intézményes szinten, oktatásban, egészségügyben, munka világában is élő jelenségről beszélhetünk.

Ma már szándékosan alkalmaznak hazánkban is állami szinten és különböző alapítványok is *pozitív diszkriminációt* azzal a céllal, hogy elősegítsék a hátrányos helyzetűek felzárkózását, növeljék az esélyeiket.

Hogyan alakulnak ki előítéleteink? Senki nem születik idegengyűlölőnek.

- Nagyon sajnálatosnak tartjuk, hogy számos szülő szándékosan táplál gyermekébe gyűlöletet és előítéleteket bármilyen társadalmi – pl. világnézeti, vallási, politikai vagy etnikai – csoporttal szemben.
- Olyan szülő is van, aki nem szándékosan, de mégis továbbadja saját félelmeit, fenntartásait a romákkal szemben. Ha például egy anya soha semmi rosszat nem mond gyermekének a cigányokról, de ha szembejön egy roma az utcán, és óhatatlanul is erősebben szorítja gyermeke kezét, akkor a gyerekben összekapcsolódik a félelem, feszültség a romákkal, így ő is idegenkedni fog tőlük.
- Az iskolai kortárscsoportoknál, a serdülőkorban jellemző énkeresés során gyakori, hogy a fiatalok drasztikusan elhatárolják saját csoportjaikat mások csoportjaitól, ilyenkor is kialakulhat etnikai alapú én- és csoportmeghatározás, ez is támogatja az előítéletes gondolkodást.
- Vannak, akik nem ilyen „ideológiai” alapon, hanem saját vagy környezetükben megesett rossz tapasztalat alapján jellemeznék egy-egy etnikai cso-

portot. Sokan magyarázzák előítéleteességüket azzal, hogy őt egyszer már fenyegették meg/rabolták ki romák, emiatt minden cigányt utálnak.

Hogyan tudjuk leküzdeni előítéleteinket? Nehezen, lassan, és soha nem teljesen. Egész életünkben küzdeni kell az ellen, hogy megítéljünk valakit ismeretlenül, pusztán külseje, aktuális viselkedése, bőrszíne alapján.

- A *nemzetiség* fogalma egy anyanemzet, anyaállam létezését feltételezi, ezért a cigányság esetében jellemzően nem nemzetiségről beszélünk. Azonban a magyarországi törvényi szabályozás a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény értelmében nem beszél etnikumról, csak nemzetiségről.
- A *kisebbség* fogalma alatt egy többségi társadalom mellett élő, számbeli kisebbségben lévő csoport tagjait értjük. Beszélhetünk faji/etnikai, nyelvi, vallási vagy nemzeti, kisebbségről, de említhetjük akár a szexuális kisebbségeket, a fogyatékkal élőket mint kisebbséget alkotó csoportot stb. A cigányságot elsősorban etnikai kisebbségnek tekintjük, de egyes közösségeket nyelvi kisebbségként is aposztrofálhatunk.
- Az *etnikum*: meghatározó külső jegyek alapján egy-egy rasszhoz tartozók alkothatnak etnikumot. Ez kétarcú fogalom:
 - egyrészt lehet egy közösség önmeghatározásának az eszköze, ez esetben az identitás érzését biztosítja, a kultúra megőrzésére törekszik „*Én roma vagyok, ezt vállalom.*”
 - Másrészt az etnicitás lehet a „másik” meghatározása, vagyis a többségi társadalom részéről egyfajta kizáró, kirekesztő, megbélyegző fogalomalkotás, mely a hierarchikus viszonyok felépítésének és a határok megtartásának az eszköze lehet. „*Én magyar vagyok, te meg cigány. Én felsőbbrendű vagyok.*” A többségi pozícióból az etnikai kisebbséghez tartozók fizikai, biológiai meghatározottságára fókuszálnak, jó esetben figyelembe veszik az adott kisebbség kulturális jellemzőit is.

Olvasmány:

Horace Miner antropológus 1956-es tanulmánya az iakirema kultúra bonyolult, különös, egzotikus testrituáléiról (részlet):

„Az egész rendszer alapjául az a hit szolgál, hogy az emberi test undorító, és eredendően hajlamos az elsatnyulásra és a betegségre. Egy ilyen testbe bezárva az ember csak abban reménykedhet, hogy a rituálé és a ceremónia erejével szünteti meg testének ezen jellegzetességeit. Minden háztartásban található egy vagy több szent hely erre a célra... Az ilyen hely középpontja egy falba beépített doboz vagy fiók. Ebben a fiókban tartják mindazokat a varázsszereket és mágikus italokat, amelyek nélkül hitük szerint egyetlen bennszülött sem élhet. Ezeket a készítményeket különbözően szakosodott gyógy-

gyítóktól szerzik be. Közülük leghatalmasabbak a varázslók, akiknek segítségét jelentős ajándékkal kell meghálálni. Maguk a varázslók azonban nem adnak gyógyított betegnek, hanem csak eldöntik, hogy annak milyen összetevőkből kell állnia, s ezeket titkos ősi nyelven írják le. Ezt az írást a varázslón kívül csak a gyógyfűvek ismerője tudja elolvasni, aki aztán – egy újabb ajándékért cserébe – elkészíti a kívánt varázsszert...

Az iakiremák a szájjal kapcsolatban már-már beteges félelmet és elragadtatást éreznek, mert úgy hiszik, hogy a száj állapota természetfeletti hatással van minden társadalmi kapcsolatra. Hitük szerint, ha nem végeznék el a szájrítuálékát, akkor kihullana a foguk, vérezne az ínyük, összezsugorodna az állkapcsuk, és elhagyná őket a barátjuk és a szeretőjük. Abban is hisznek, hogy szoros kapcsolat van az orális és a morális tulajdonságok között. Például megfigyelhető náluk a gyermekek szájának rituális kiöblítése, ami szerintük javítja az erkölceiket.

A mindenki által elvégzett napi testrituáléba beletartozik a szájtisztítás rítusa is. Jóllehet ezek az emberek rendkívüli gondot fordítanak a szájukra, az ezzel a rítussal járó tevékenységet a gyanútlan idegen először alighanem visszataszítónak találja. Mint elmondják, e rítus során az iakiremák egy kis köteg disznószőrt dugnak a szájukba valami varázssporral, s aztán a szőrköteget pontosan szabályozott mozdulatokkal mozgatják a szájukban” (Giddens, 2003: 67–68).

Kérdés: mi a véleménye az iakirema törzsről?

Most olvassa el a törzs nevét visszafelé!

Ugye, hogy minden csak nézőpont kérdése?! Egy kultúrát külső szemlélőként nem tudunk ésszerűnek tekinteni, mert saját kultúránk, saját világnézetünk „rabjai” vagyunk. Ez nem is baj, és nem is lehet másképp, de igyekezzünk objektívek lenni! Ha egy más kultúrához tartozó ember valamit másképp csinál, mint ahogy azt mi normálisnak tartjuk, az még nem biztos, hogy rossz, csak más. Ha ezt figyelembe vesszük, és a nyitottság és a tolerancia fogja jellemezni a világhoz való hozzáállásunkat, akkor rengeteg konfliktust ki tudunk kerülni, meg tudunk előzni és meg tudunk oldani. Nem kell nagy különbségekre gondolni! Elég, ha belegondolunk, milyen nehéz megtanulni együtt élni valakivel, akár a szerelmünkkel, akár albérlő vagy kollégiumi szobatárssal. Más szokások, más normák, más napirend jellemző két emberre, akik ugyanahhoz a kultúrához tartoznak, de egymás szokásait nem ismerik. Említsük például a tisztálkodás időpontját! Az emberek egy része este szeret tisztálkodni, hogy úgy fekhessen le az ágyba, mások pedig inkább reggel fürdenek, zuhanyoznak, hogy frissen induljon a napjuk. Mindkét félnek igaza van, de ha ezt nem látjuk be, hanem csak a saját igazunkat hajtjuk, akkor az konfliktust szül. Pedig a fent említett példában nem is kulturális különbségről, hanem csak egyszerű szokásokról van szó. Az egymás meg

nem értése, a másik indokainak meg nem ismerése feszültséget, konfliktust, elutasítást, és akár gyűlöletet is szülhet.

Ellenőrző kérdések

1. Mi a sztereotípia? Definiálja a fogalmat, magyarázza meg a jelenséget!
2. Mi a rasszizmus? Hogyan viszonyul az etnocentrizmushoz?
3. Mi az etnikum? A cigányságot miért ebbe a kategóriába soroljuk?

Feladat

Gyűjtsön olyan képeket, zenéket, filmeket, meséket, melyek a fiatalok számára is jól bemutatják az előítéletesség jelenlétét és hátrányait, melyek szembesítik az embert azzal, hogy nemcsak a saját kultúrája létezik, nemcsak az lehet egyedül jó és érvényes!

2. KIK A CIGÁNYOK?

2.1 Kit tekintünk cigánynak?

Vitaindító: Milyen ismervek alapján mondjuk valakire, hogy cigány? Hogyan döntjük el, hogy az, vagy nem?

A kérdés első hallásra értelmetlennek tűnhet. Természetesen a cigányokat tekintjük cigánynak. Igen, de mitől lesz valaki roma? A rasszjegyek és genetika alapján? Az életmód alapján? A hagyományok megtartása alapján? Nyelvtudás alapján? Mindezek együttese szükséges hozzá? És mit szólnak ezekhez a kritériumokhoz maguk a romák? Ők kiket tartanak cigányoknak?

Láthatjuk, hogy meglehetősen összetett kérdésről van szó.

A fejezet címében szereplő kérdésre három egyszerű válasz adható, de mindegyik számos további kérdést és válaszokat vet fel.

a. Azt tekinthetjük cigánynak, aki annak vallja magát.

A népszámláláson tízévente lehetőség nyílik arra, hogy etnikai hovatartozásukról nyilatkozzanak a magyar állampolgárok. Aki ilyenkor bármely cigány csoporthoz⁴ tartozónak vallja magát, arra mondhatjuk, hogy cigány. A 2001-es népszámláláson 190.046, 2011-ben pedig 315.583 fő vallotta magát cigány etnikumhoz tartozónak. Az önbesoroláson alapuló adatok meglehetősen *objektívek*, ám a cigányság valós lélekszámát nem tükrözik. Számos oka lehet annak, hogy valaki nem vallja magát romának. Lehet, hogy egyszerűen nem tartja fontosnak; lehet, hogy elsősorban magyarnak tartja magát, emellett roma is. Lehet az oka a féltel: vitathatatlanul feszültségeket gerjeszt Magyarországon a cigányügy, a cigányság helyzete, így lehet, hogy sokan jobbnak találják, ha nincs arról dokumentum, hogy ők romák. Erre analóg példa, hogy a 2. világháború előtt kb. 300.000 ember vallotta magát német kisebbséghez tartozónak hazánkban. A 2. világháború után alig több mint 3000-en! Ekkoriban a németek egy részét kitelepítették, deportálták, de nem ennyire sokat, hanem a többiek további megtorlásoktól, kitelepítésektől, deportálásoktól, hátrányoktól félve inkább nem vállalták nemzeti identitásukat.

⁴ A magyarországi cigányság csoportjairól később részletesen lesz szó.

Fontos megjegyezni, hogy Magyarország minden nemzeti kisebbsége esetében (bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán) a népszámlálási adatok, tehát az önbevalláson alapuló információk mindig alacsonyabbak, mint az adott kisebbség tényleges száma.

A népszámláláson regisztrált viszonylag alacsony számnak az is lehet a magyarázata, hogy elképzelhető, hogy mivel az etnikai és vallási, felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdéseket nem kötelező kitölteni a népszámláláskor, a kérdezőbiztos egyszerűen átugratta az ide vonatkozó részeket, fel sem tette a kérdést, amire így nem született válasz; bízunk benne, hogy a valóságban ilyen eset nem fordult elő, de az elméleti lehetőség fennáll.

A 2001-es és 2011-es adatok közötti 60%-os növekedés (190.046 főről 315.583 főre történő gyarapodás) okát több tényezővel magyarázhatjuk. A roma lakosság létszámának növekedése önmagában nem ilyen gyors ütemű, más magyarázatok szerint a szélsőjobboldali ideológia erősödése a kisebbségek összetartását, közösségvállalását növeli: a többségi társadalom ellenszenve miatt a csoporton belüli kapcsolatok felerősödnek. Ezenkívül a népszámlálás előtt kampányoltak a különböző kisebbségek, hogy tagjaik vállalják identitásukat, ezek hatása is megjelenhet a népszámlálási adatokban.

Az önbevallás módszerével tehát kapunk egy számot a magyarországi cigányság lélekszámáról, az ő esetükben nagy valószínűséggel identitásörzésről, etnikai büszkeségről is beszélhetünk, nemcsak származásbeli genetikai rokonságról, viszont ez a szám lényegesen elmarad a hazai cigányság tényleges számától.

De hogyan állapítsuk meg a cigányság tényleges lélekszámát? Ki a cigány, ha nem az, aki annak vallja magát?

b. Azt tekinthetjük cigánynak, akit a környezete annak tart.

A statisztikai felmérések, romaösszeírások, szociológiai kutatások módszere, hogy valamilyen szempont szerint eldönti, hogy kit tekintsenek cigánynak.

Ez egy meglehetősen *szubjektív* módszer: a (többnyire nem roma) kutató önkényesen eldönti, hogy szerinte ki cigány és ki nem, vagy segítséget kér a települési önkormányzattól/ család gondozótól/védőnőtől/iskolától, stb., hogy nevezzék meg a településükön a cigány családokat, itt szintén önkényes besorolásról van szó. 1993-ig az iskolákban minden osztályfőnök számon tartotta a roma tanulókat (szintén saját megítélése alapján), de 1993 óta ilyen iskolastatisztikát a személyi jogok tiszteletben tartása miatt tilos vezetni. Azóta tehát országos reprezentatív vizsgálatokkal igyekeznek a kutatók feltérképezni a magyarországi cigányság létszámát, helyzetét, életkörülményeit, de mivel – ahogy említettem – a kutató dönti el, hogy kit tekint romának és kit nem, nagyon nagy a szórás a különböző kutatási eredmények között. Változó például, hogy a vegyes házasságok-

ból származó családokat hova sorolják, mi alapján döntenek el, hogy cigány vagy nem cigány csoporthoz tartoznak, és sajnos gyakran az életmód alapján döntenek el, vagyis aki mélyszegénységben él, azt könnyebben sorolják a romák közé. A hazai cigányság lélekszámát később még részletesen tárgyalni fogjuk, itt előljáróban álljon annyi, hogy 600 000 és 1 000 000 fő közé tehető Magyarország legnagyobb kisebbségének lélekszáma.

c. Az a cigány, akit a többi cigány annak tart.

Ez a meghatározás igyekszik áthidalni az objektív önbevalláson alapuló alacsony létszám és a szubjektív megítéléssel kapott realisabb lélekszám közötti különbségeket, de már a megfogalmazásnál problémaként merül fel, hogy mi alapján döntenek el, hogy ki a „többi cigány”, aki majd meghatározza, hogy kit tekintünk romának. Emiatt ezt a definíciót nagyon ritkán használjuk, reprezentatív vizsgálatok során nem jellemző, inkább egy-egy településen belüli viszonyok feltárására alkalmas.

Összességében elmondhatjuk, hogy nem lehet egy általános „cigánydefiníciót” alkotni.

2.2 Cigány identitás

A cigány identitás alatt öntudatosságot, saját népre és kultúrára való büszkeséget értünk. Ilyen értelemben mindig is létezett cigány identitás, ugyanis a romák mindig saját maguktól eltérő kultúrájú, más hagyományokkal rendelkező emberek között éltek. A vándorlás, állandó lakás hiánya, a szabadság és a természettel való szoros kapcsolat mind a cigány, mind a velük érintkező népek számára nyilvánvaló megkülönböztetésül szolgáló kulturális különbség.

Egységes nemzeti öntudatról, kollektív cigány tudatra való ébredésről azonban csak a XX. századtól beszélhetünk, ha beszélhetünk. Ez nem meglepő, hiszen a nemzeti öntudatra ébredés a különböző népek, így a magyarok esetében is csak a XIX. századi felvilágosodás eredménye. A XX. század második felében kezdett el kitermelődni a romák első generációs értelmisége, akik felismerték népük elveszőben lévő kultúráját, hagyományait, azt megőrzendő kezdtek el foglalkozni a cigány kultúra ápolásával. Ennek a mozgalomnak az első nagy lépése az 1971-ben Londonban megrendezett Első Roma Világkongresszus. Ezen a fontos eseményen fogalmazódott meg az egységes cigány nyelv szükségessége (mely addig számos nyelvjárásban élt, de nem rendelkezett egy „hivatalos” nyelvjárással), itt alkották meg a cigány zászlót, melynek alsó zöld sávja a földet, ter-

mészetet, erdőket és mezőket, felső kék sávja pedig az eget, a szabadságot, Isten gondviselését szimbolizálja. Ezen a háttéren egy piros kerék látható, mely a vándorlás, a cigányszekér szimbóluma, ugyanakkor ősi indiai szimbólumként utal a lenyugvó napra is.

Cigány zászló

Szintén az Első Roma Világkongresszuson fogadták el a cigány himnuszt, melynek címe: *Gelem, gelem (Mentem, mentem)*, magyar fordítása így hangzik:

„Mentem, mentem végtelen utakra,
találkoztam boldog cigányokkal,
Hej, cigányok, honnan, merről jöttök,
mely országból, milyen szerencsével.
/:Hej, cigányok! Hej testvérek!:/

Volt nekem is rég egy nagy családom,
legyilkolták fekete légiók.
Menjünk együtt világ cigányai,
nyissuk meg a cigányok útjait.
Ébredjetek, keljetek testvérek,
együtt leszünk és együtt lesz erőnk.
/:Hej, cigányok! Hej testvérek!:/”

(Székely, 2010: 8–9)

Magyarországon van egy másik dal is, mely cigány himnuszként ismert, ez a dal kevésbé a nemzetköziséget és az egységes cigányságot helyezi középpontba, sokkal inkább a „cigánynak lenni” állapot belső megélését érezheti át a dal hallgatója.

Zöld az erdő, zöld a hegy is,
a szerencse jön is, megy is.
Gondok kése húsunkba vág,
képmutató lett a világ.

Egész világ ellenségünk,
űzött tolvajokként élünk.
Nem loptunk mi, csak egy szeget,
Jézus vérző tenyeréből.

Isten könyörülj meg nekünk,
ne szenvedjen tovább népünk.
Megátkoztál, meg is vertél.
örök csavargóvá tettél.

Ehhez az eredeti szöveghez, hogy Isten szeretetét a cigányok iránt kifejezze, újabban egy negyedik versszakot is írtak:

Isten könyörülj meg nekünk,
ne szenvedjen tovább népünk.
Megáldottál, megváltottál,
Országodba befogadtál.

A XX. század végén, XXI. század elején egyre több olyan értelmiségi és művész van, aki vállalja cigányságát, saját kultúrájából kiindulva alkot, ezzel is ismertebbé téve a cigányságot, harcolva a cigány kultúra létjogosultságáért. Cigány költők, írók, festőművészek, és már divattervezők is alkotnak maradandót a cigányságról, mindenkinek.

A világban történő szétszóródás, kis csoportokban élés, írott történelem, egyesleges törekvések hiányában a cigányság rengeteg külső elemmel gazdagodott a nyelv, kultúra, vallás, stb. területén. Ezért, noha a cigány identitás erős, ez a gádzsóktól⁵ való megkülönböztetésen alapul, és ugyan az alaprétegek hasonlóak, de rendkívül változatos a cigány kultúra, mely mindenhol más. Nemcsak országonként eltérő a nyelvhasználat (nyelvjárás), öltözködés, szokások, de egy országon belül is a különböző csoportok különböző szokásokat tartanak meg, más

⁵ Romani (cigány) nyelven a gádzsó vagy gázsó a nem cigány embereket jelenti.

hagyományok szerint élnek, és ugyan él a tudat, hogy mind romák, de mégis nagyon nagyok lehetnek az életükben a különbségek.

2.3 Népelnevezések, a romák csoportjai, nyelvhasználatuk

Vitaindító: Mennyire egységes a cigányság?

Milyen elnevezéseket ismernek? Mondjanak szinonimákat a cigány szóra!

Milyen típusokba, csoportokba sorolnák a cigányokat?

2.3.1 A cigányság népelnevezései

Magyarországon leggyakrabban használt megnevezések a *roma* és a *cigány* szavak. Mint azt a bevezetésben is említettük, mindkét megnevezés helytálló, az elmúlt évtizedekben a hivatalos kommunikációban a *roma* vált elfogadottá, mert a *cigány* szóhoz gyakran pejoratív értelmet társítunk. Ennek ellenére gyakori, hogy egy cigány ember kikéri magának, ha őt leromázzák, és cigánynak tartja magát, ennek a fordítottja is előfordulhat.

Honnan erednek az elnevezések?

Belső népelnevezések⁶

A *roma* szó cigány nyelven (romani/lovari – lásd később) a *férfi* többes száma, ami egyben népelnevezésként is szolgál. *Rom=férfi, férj; romnyi=nő; roma=emberek*, természetesen mindhárom alaknál a cigány származást hozzá kell érteni, vagyis pl. a *rom* nem minden férfit, hanem *cigány férfit* jelent. A nem roma emberekre a hétköznapi szóhasználatban is ismert *gádzsó/gázsó* szót használják, mely (szintén cigány nyelven) a nem roma embert jelenti. A világ különböző országaiban a cigányok más-más belső elnevezést alkalmaznak saját magukra, ez nem a befogadó ország nyelvétől függ, hanem attól, hogy az adott cigány csoport, melynek tagjairól szó van, mikor és milyen úton érkeztek a különböző országokba. Közép- és Kelet-Európában elterjedt a *roma* elnevezés, ezt az úgynevezett oláh cigányok képviselői és leszármazottai használják saját megnevezésükre, az ő nyelvükben jelentős román hatás mutatható ki. Németországban *Sinto*, Spanyolországban és Dél-Franciaországban *calé*, azaz *feketék* néven nevezik magukat az ott élő cigányok, Franciaország nagyobb részén pedig *manouche*-ként (ejtsd: manus) emlegetik magukat, bár ez a szó germán eredetű, de mégis a belső népelnevezések között esik róla szó, mert önmeghatározásként alkalmazzák.

⁶ Belső népelnevezés az egyes népek saját magukra vonatkoztatott elnevezését jelenti. Mi magyarok magunkat magyarnak nevezzük, ez a belső népelnevezésünk.

Külső népelnevezések⁷

Az Európa-szerte legelterjedtebb elnevezés *cigány* szó, amely görög eredetű, eredeti alakja: *atszinganosz* vagy *athinganosz*. Ez a görög szó egy, a korai kereszténység idején élt szekta elnevezése volt, akikről a köztudat úgy tartotta, hogy a jövőmondás, boszorkányság nem áll tőlük távol, feltehetőleg ebből ered az, hogy a cigányságra is ezt a kifejezést kezdték el használni, ez terjedt el Európa-szerte. A bevándorló idegen ajkú és kultúrájú nép belső elnevezéseit nem ismerték, és nem is igyekeztek megismerni a korabeli Európában. A hasonló vallási szertartások, a jóslás és talán hasonló életmód, de mindenképpen hasonló kirekesztettség jellemezte az *atszinganosz* szekta tagjait és az Európa különböző országaiba érkező idegen csoportokat (cigányokat), így kézenfekvő volt a hasonló néven történő elnevezés is, mely általánosan elterjedt, a mai napig használják többek között Magyarországon, Németországban (*Zigeuner*) és Olaszországban (*zingaro*).

Az angolszász területeken a *gypsy* kifejezést használják, melynek eredete Egyiptom, azaz Egyiptom nevéből ered, egyiptomit jelent, ugyanis sokáig úgy tartották, hogy a romák Egyiptomból származnak. Ez az elmélet nem teljesen alaptalan. Egyes elméletek, eredetmondák máig Egyiptomból eredeztetik a romákat, szerintünk azonban nem onnan származnak, de egyes csoportjaik Egyiptomon (Észak-Afrikán) keresztül jutottak el Európába, illetve a középkori Európában a Közel-Kelet nagy részét Kis-Egyiptom néven nevezték, a cigányok pedig ezen a területen keresztül vándoroltak az öreg kontinensre. Ezenkívül a rasszjegyek hasonlósága is az egyiptomi eredetet támasztotta alá a közép- és kora újkorban. Nemcsak Angliában, de például spanyol nyelvterületen is használják a mai napig ezt az elnevezést (*gitana*, *gitano*). A *gypsy* elnevezés lehetséges magyarázata még, hogy egy görögországi Gyppe nevű helység nevéből származhat, mely egy nagy cigánytelepnek adott otthont, ahonnan több vándorló csoport is elindulhatott Európába.

Angliában napjainkban a *traveller*, vagyis „utazó” névvel illetik őket, ott ugyanis a mai napig vándorló életformát folytatnak, lakókocsikkal táboroznak (gondoljunk csak a Blöff/Snatch című filmre), és a többségi társadalomtól nem rasszjegyeik különböztetik meg őket, ugyanis ezek már eltűntek (a fent említett filmben Brad Pitt játszotta a cigány főszereplőt, akin semmiféle cigány rasszjegy nem ismerhető fel), hanem életmódjuk az, ami a csoporthoz való tartozásukat meghatározza. Ezzel a kettős elnevezéssel visszaélések is történtek az 1960-as évektől, ugyanis míg cigányokat (*gypsy*) bárhol is kitiltani etnikai alapú

⁷ Külső népelnevezés, ahogy egy népet a körülötte élők elneveznek, a magyarok esetében ilyen az azonos töről fakadó Hungary (angol), Ungarn (német), Hongrie (francia), stb.

megkülönböztetést jelent, és mint ilyen, törvénybe ütközik, viszont utazókat (traveller) nem kiszolgálni nem faji diszkrimináció. Így történt, hogy a *The Cat and Mutton* elnevezésű kelet-londoni kocsmá ajtaján szereplő „utazóknak belépni tilos” feliratot 1988-ban fellebbezés után sem tekintette a bíróság törvénybe ütközőnek.

2.3.2 A cigányok csoportjai, nyelvhasználatuk

Már a XIX. század végén foglalkoztatta a magyar közigazgatást a cigányság kérdése, ekkor, 1893-ban történt az első cigányösszeírás hazánkban.⁸ Ekkoriban a romákat két nagy csoportra osztották: letelepült és vándorló életmódot folytatókra. Az előbbi csoportba főként muzsikusként és kovácsok tartoztak, magyar anyanyelvű, letelepült romungrok, míg az utóbbi csoportot főként a cigány és román anyanyelvű oláh, illetve beás cigányok alkották.

A néprajztudomány, nyelvészet, antropológia fejlődésével a XX. század során további klasszifikációs kísérletek zajlottak azzal a céllal, hogy az egységesnek hitt cigányságot tudományos igénnyel csoportokra osszák. A romák csoportjainak elkülönítése rendkívül összetett és bonyolult feladat. Nyelvhasználatuk ennek a megkülönböztetésnek az alapja, amely alapján az összehasonlító nyelvtudomány módszereivel lehet következtetni arra, hogy az őshazának mely területéről, mikor vándoroltak ki, milyen irányba mentek tovább, hol és mennyi időt töltöttek el, mikor és milyen hosszabb megállókkal érkeztek meg jelenlegi lakóhelyükre.

Ennek a könyvnek nem célja, hogy ezeket a nyelvészeti bizonyítékokat részletesen bemutassa, ezért ennek mellőzésével kívánjuk bemutatni a magyarországi cigányság fő csoportjait.

Ugyan a közgondolkodásban nincs jelen, de a cigányság közel sem egységes, több nagy csoportjuk él hazánkban. A 20. század elejéig a megkülönböztetés az életmódra korlátozódott: letelepedett vagy vándorló cigány csoportok. Azóta részletesebben megismerkedett a tudomány a romákkal, többféle módon csoportosíthatjuk őket, egyik ilyen lehetséges út a nyelv szerinti megkülönböztetés. A máig használt, legrészletesebb tipológiát Erdős Kamill írta le 1958-ban saját kutatásai, adatgyűjtései alapján, tipológiájának alapja a nyelvhasználatbeli különbségek, foglalkozás szerinti és a területi megoszlás.

⁸ Nem önbevallás alapján, hanem a felmérést végzők megítélése alapján tekintették az embereket cigánynak vagy nem cigánynak. Az összeírás célja „a csavargás ügyének országos rendezése és (...) a kóbor cigányok letelepítésének kérdése” (Szuha, 2002: 13).

1. Cigány anyanyelvű

a. *Kárpáti cigány.* Nyelvük a szanszkrittel rokon, indiai eredetű nyelv, a romani. A Magyarországra elsőként érkező, már a 15. század táján megjelenő cigány csoportokat nevezzük kárpáti cigányoknak, de nagy részük már nem őrzi anyanyelvét (az ő leszármazottaik alkotják a romungrók – lásd lent – többségét), csak egy-két szigetszerű csoportjuk maradt fent, például a csobánkai romák. Erdős Kamill összeírásakor még a cigányság 10-20 %-át tették ki a kárpáti cigány dialektust beszélő romák, de a szocializmus kényszerasszimilációs törekvéseinek nyomán számuk drasztikusan lecsökkent, a szülők, hogy gyerekeiket ne tegyék ki a cigány anyanyelv okozta iskolai nehézségeknek, őket már sokszor magyar anyanyelvűnek nevelték. Gyakori foglalkozásaik: zenész, vályogvető, szegkovács.

A kárpáti cigány nyelvvel rokon a *szintó*, ők szintén a 15. század környékén érkeztek a Kárpát-medencébe, de tovább vándoroltak német nyelvterületre, ahonnan csak a 20. század elején jöttek vissza a nyugati határainkhoz. Nyelvükre nagy hatást gyakorolt a német nyelv, nagyon sok német elemmel gazdagodott. Foglalkozásaik: elsősorban ringlispiles, céllövöldés és köszörűs cigányok.

b. *Oláh cigány.* Szintén az indiai eredetű cigány nyelvet beszélik, de magyarországi megjelenésük előtt évszázadokon keresztül éltek – többnyire rabszolgaként – Románia, Moldva területén, onnan a 19. század második felétől⁹ vándoroltak tömegesen Magyarországra. A román hatás nagyon erős nyelvükben, ezért is kapták az *oláh* nevet, mely *románt* jelent. Ennek a nyelvnek számos dialektusa létezik, melyeket a régi cigány törzsekhez kötnek, melyek elsősorban foglalkozási alapon különültek el egymástól. Legismertebb, és a 20. század során irodalmi nyelvvé fejlesztett dialektusa a *lovári*, mely a lókereskedő réteg (legfelső kaszt) nyelvjárása. Egyéb törzseik még pl. a kelderari vagy kelderás (rézműves, üstfoltozó), a csurari (köszörűs, késes), de külön törzset alkottak a sátoros, a zsebtolvaj, a dögös (elhullott állatokat gyűjtő), a szőnyegkereskedő, a halász, stb. foglalkozáshoz tartozó csoportok. Régi foglalkozásaik a fentiekén kívül pl. a medvetáncoltatás vagy a vályogvetés.

2. Nem cigány anyanyelvű

a. *Magyar anyanyelvű: romungró/magyar cigány/muzsikusz cigány*, a mai magyarországi cigányság 3/4-ét–2/3-át teszik ki. Magyarországra az első bevándorlási hullámban érkező csoportok leszármazottai, már a XIV., XV. század óta

⁹ 1855-ig létezett a rabszolgaság intézménye Romániában, a rabszolgák felszabadítása indította meg azt a nagy vándorlási hullámot, melynek az oláh cigányok Magyarországra való érkezését és európai elterjedését tulajdoníthatjuk.

hazánkban élő romák, a kárpáti cigányokkal rokon csoport, az ő azon leszármazottai, akik már nem az ősi nyelvet, hanem a magyart beszélik anyanyelvként. Ők a legrégebben integrálódott csoport, generációk óta magyar anyanyelvűek, legfelsőbb rétegük az úri cigányok, a muzsikások, de jellemző, hogy a muzsikusszót népelnevezésként is használják, így olyan magyar cigányok is zenésznek nevezik magukat, akiknek a családjában soha nem volt zenész. Egyéb foglalkozásaik pl.: vályogvető, kosárfonó, szegkovács.

- b. *Román anyanyelvű.* Ezen belül vannak román cigányok, Gábor-cigányok és *beás cigányok*. Mivel Magyarországon nagyobb számban csak a beások élnek, itt csak róluk szólunk.¹⁰ A beások elsősorban a Dél-Dunántúlon élnek, Romániából települtek át a 19. század környékén, ekkor már felvették a román nyelvet, amit a továbbvándorlás során is megtartottak, így a beás tulajdonképpen a román egy archaikus, kb. 18. századi változata, semmilyen nyelvi rokonságban nem áll az indiai, vagyis a cigány nyelvvel. A román nyelv miatt eleinte oláh cigányoknak is nevezték őket, de sem foglalkozásaikban, sem nyelvükben nem rokonai a ma oláhnak nevezett csoportoknak. A beásokat teknővájó cigányoknak is nevezik, ez volt ugyanis legfontosabb megélhetési forrásuk, a teknők készítése mellett minden egyéb faeszköz, szerszám készítése. Tipikus családnevek pl. az Orsós, Kalányos, Kanalas, melyek a faorsók és kanalak készítésére utalnak.

A beás cigányokat Erdős Kamill földrajzi elhelyezkedésük alapján három csoportra osztotta:

- ❖ tiszahátiak (Nyírségben élnek),
- ❖ füstösek (Tiszafüred környékén),
- ❖ Dunások (Dunántúlon laknak, itt élnek legtöbben).

A beás cigányok azonban nem ezt a külső felosztást használják, hanem saját belső csoportjaikat másképp különítik el, az elkülönítés alapja a származás és a nyelvhasználat – ugyanaz a nyelv, de bizonyos hangokat másképp ejtenek, ettől még megértik egymást. Tehát a beások belső csoportjai:

- ❖ ticsán (főként az Észak-Alföldön laknak, tehát azok tartoznak ide elsősorban, akiket Erdős a tiszahátiak és a füstösek közé sorolt),
- ❖ mucsán,
- ❖ árgyelán (ők vannak legtöbben).

Magyarországon a mai nagy létszámú csoportok tehát a romungrók, az oláh cigányok és a beás cigányok. Ezen csoportokra sokáig az endogámia volt jellemző, vagyis a csoportthátárok fenntartását szolgáló csoporton belüli párválasztás szín-

¹⁰ Román cigányok és Gábor-cigányok elsősorban Erdély területén, Romániában élnek.

te kötelező volt, ez ma már a legtöbb csoportban nem ilyen szigorú követelmény. Mára a cigányságnál is megfigyelhető a kultúra, hagyományok elvesztése, leépülése, ezzel együtt a régi hagyományok is sok helyen feledésbe merülnek. Emiatt már nem jár kitagadással, ha valaki nem a csoporton belül házasodik, de még mindig könnyebben elfogadják, ha egy nem roma kerül a családba, mint azt, ha egy másik cigány csoporthoz tartozó ember.

A XX. század végén az érdekképviselet, a jogokért való harc megkívánta a magyarországi cigány csoportoktól az összefogást, közös fellépést jogaikért. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen. „A három etnikai csoport¹¹ között egy szimbolikus és egy valóságos presztízsharc folyt. A cigány csoportok közötti hierarchia végső megállapítása volt az egyik tétje e küzdelemnek, másfelől pedig annak eldöntése vált fontossá, hogy ki valójában az autentikus cigány” (Szuhay, 2002: 10).

A cigány csoportok közötti konfliktusok egyik eredője, hogy a társadalmi megítélés egységesként kezeli őket. A köznyelv, hétköznapi szóhasználat nem beszél cigány csoportokról, ők viszont önmeghatározásuk során igyekeznek elkülönülni egymástól. Például az integrálódni vágyó cigányban (általában magyar anyanyelvű, letelepült, gyakran romungró) feszültséget kelt, hogy rasszjegyei miatt negatív értelemben vett cigánynak tartják, és ezzel olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, mint egy másik cigány csoport tagjait (cigány anyanyelvű, esetleg kóborló, gyakran oláh cigány). Ugyanakkor a hagyományait, szabadságszeretetét fontosnak tartó (általában oláh) cigány lenézi a „szolgalelkű”, szabadságát és nyelvet feladó, integrálódó magyar anyanyelvű cigányt.

Amit a többségi társadalom egybemos (minden csoportot egy kalap alá véve), azt a roma csoportok igyekeznek önmeghatározásukban szétválasztani. Pl. a muzsikuskis cigányok sokszor kikérik maguknak, ha udvariásan romának nevezik őket, hiszen ez az oláh cigányok belső elnevezése, akiktől a muzsikuskisok elhatárolódnak. A csoportok elkülönülésének jelei például az endogámia (csoporton belüli házasodás), vagy a településeken belül is jellemző, jól elkülöníthető letelepülés.

Önmeghatározás: Ki az igazi cigány?

Az oláh cigányok saját magukat, különösen vagyonos, elsősorban lókereskedéssel foglalkozó rétegüket tekintik „igazi cigányoknak”, vagyis – fonetikusan írva – *csácsó romnak*. Szerintük „az igazi romák abból élnek, hogy a parasztoktól vagy a termelőktől vesznek, és azoknak adnak el. A legfőbb érték ebben a megközelítésben a jó és sikeres üzletelés lesz, mert ezzel biztosítható a többségtől s a több-

¹¹ Ti. oláh, beás és romungró.

ség intézményrendszerétől való függetlenség. Ugyancsak az igazi rom szimbolikus megjelenítését szolgálja az ember értékének látható kifejezése, ami a felhalmozásban, a látható és tezaurált vagyon felmutatásában, a jó élet kimutatásában nyilvánul meg. Azok a cigány anyanyelvű közösségek, amelyek ezt az elvárásrendszert nem tudják teljesíteni, nem számítanak igazi romnak, jóllehet, beszélnek a nyelvet, s hasonlóképpen a mulatságban, egymás megtisztelésében, a rokon és baráti kapcsolatok ápolásában látják az élet értelmét” (Szuhay, 2002: 26).

Tehát az oláh cigányok értékrendjében előkelő helyet foglal el a vendégeskedés, mulatozás, és ők azok, akiknél nagyon fontos a javak, vagyon megmutatása. Ez a hozzáállás magyarázza például a nagyméretű arany ékszerek viselését, a rengeteg pénzbe kerülő esküvők, temetések és egyéb ünnepségek megtartását. Ezen alkalmakkor a külvilágnak – cigánynak és nem cigánynak egyaránt – saját nagylelkűségüket, gazdagságukat akarják megmutatni. A cigány értékrend szerint ez a normális, ez az elvárható, aki nem így cselekszik, az megsérti rokonait.

Több ponton hasonló, de különbségek is felfedezhetők a muzsikuskor – tényleg zenéléssel foglalkozó – cigányok értékrendje között. Az ő értékrendjüknek szerves része a gádzsókkal való jó kapcsolat, a polgárosuló, letelepült életmód, zene-művészetüket a magyar kultúra részének tekintik, így ez az identitás – kívülállása mellett – nem a magyar kultúrával történő éles szembehelyezkedésen alapul. „Az igazi muzsikuskor *jó élet*-értelmezése jóval közelebb áll az *igazi művész* vagy korábbi megfogalmazásokból táplálkozva az úri életfelfogáshoz. Eszerint az igazi zenész másoknak megadja a tiszteletet oly módon, hogy velük szemben megvendéglő, bőkezű, adakozó, s éppen ezáltal ér el szimbolikus győzelmet. Jóllehet megélhetése a paraszttól, illetve a vendégtől függő, világrendje amazéval mégsem azonosítható. A jó élet tárgyi világgal való kifejezésére törekszik, de nem vég nélkül felhalmozó, hanem felélő” (Szuhay, 2002: 27).

Fontos különbség tehát, hogy míg az oláh cigányoknál a felhalmozás, nagy vagyon gyűjtése jelenti a gazdagságot, a muzsikuskoroknál a vagyon felélése, és egyfajta szimbolikus gazdagság játszik nagy szerepet, mely a bőkezűségben nyilvánul meg. Mindkét csoportra jellemző a gazdagság megmutatása, a vagyonnal történő kérdés. Ez még akkor is kötelező, ha valakinek nincs nagy vagyona; egy kevésbé tehető, de hagyományokat tisztelő család számára egy-egy nagy családi esemény (esküvő, temetés, keresztelő) valóságos anyagi csődöt jelent.

A két csoport közötti szembenállást erősíti, hogy a polgárosult muzsikuskor „úgy gondolják, hogy a cigányokra vonatkozó előítéletek és rossz ítéletek alapját az oláh cigányok teremtik meg. A gazdagok gazdagságukat bűnös úton, tisztességtelen módszerekkel érik el, ezért jogosak a róluk szóló ítéletek, a szegények pedig – akik szegénységükről maguk tehetnek – elmaradott életmódjukkal hozzák rossz

hírbe a muzsikusokat, hisz a társadalom amazokból kiindulva általánosít. Vagyis attól tartanak, hogy az oláh cigányokról szóló megítélés rájuk is átszármaztatódik, így integrációs folyamatukban sikertelenek lesznek” (Szuhay, 2002: 29).

Az oláh cigányok önmeghatározásában fontos szerepet játszik, hogy a romungrók magyar anyanyelvűek, a beások nyelve román, ők viszont őrzik a cigány nyelvet.

Az egész „*ki az igaz cigány*” vitából a beás csoportok valahogy látszólag kimaradtak. Feltehetőleg azért, mert ők hazánkban viszonylag kis területén élnek, ők vannak a legkevesebben, és a két nagyobb csoport nem tekintett úgy rájuk, mint akikkel egyáltalán lehet ilyen kérdésen vitázni, fel sem merült, hogy a beások különbönek tekinthessék magukat akár az oláh, akár a magyar cigányoknál. A beás cigányok részéről sem merült fel ilyen kérdés, ők ugyanis szintén saját kultúrájukat tekintik a leginkább autentikus cigány kultúrának. Nyelvüket, hagyományait, szokásaikat, egész kultúrájukat őrzik. Ők rendelkeznek létszámukhoz képest a legtöbb országos hírű, magas színvonalú intézménnyel, Pécssett található a Gandhi Gimnázium, a Pécsi Tudományegyetemre számos beás cigány tanuló jár (természetesen nemcsak beások), itt indítottak az országban elsők között a felsőoktatásban romológia szakot, több országos hírű beás származású romológus oktat és kutat Pécssett.

A cigányság nyelvhasználatáról általánosságban elmondható, hogy a magyar nyelv térhódítása figyelhető meg. Meglehetősen kevés, mindössze 7% körüli azoknak a romáknak az aránya, akiknek cigány vagy beás az anyanyelve, és ők is kétnyelvűek, tehát cigány/beás anyanyelvük mellett a magyar nyelvet is egészen kicsi koruktól megismerik és elsajátítják. Nem nagyon találunk ma olyan roma gyereket Magyarországon, aki úgy kezdené meg iskolai tanulmányait, hogy nem beszél magyarul. Olyan kétnyelvűség is előfordul, hogy a szülő magyar anyanyelvűnek neveli gyermekét, de emellett a cigány/beás nyelvet is megtanulja otthon.

Mi lehet a nyelvvesztésnek, illetve a kétnyelvűségnek az oka? Egyrészt hagyományos cigánytelepek megszűnése, melyek sokszor a települések határában, vagy kilométerekkel odébb helyezkedtek el, és a külvilágtól, így a magyar nyelvtől való elzártaságot is jelentették. A szocializmus éveiben a felnőtteket gyári munkára fogták, ahol magyarul kellett érintkezniük a munkatársakkal, vezetőkkel. Ugyanekkor a roma gyerekek iskoláztatására nagy hangsúlyt fektettek, így, még ha többnyire szegregáltan oktatták is őket, de magyarul tanultak. Ezek a gyerekek azon a keserű tapasztalaton estek át, hogy bekerültek az iskolapadba, ahol semmit nem értettek abból, amit nekik mondtak, emiatt butának tartották őket, nagyon gyakran kerültek kiegészítő osztályba, nyelvi nehézségeik miatt rengeteg hátrányt szenvedtek. Ez a generáció felnőve saját gyermekeit meg akarta óvni

ugyanettől a rossz élménytől és hátránytól, ezért inkább csecsemőkoruktól magyarul beszéltek velük, hogy ne kelljen ugyanazt átélniük, mint a szüleiknek.

Fejezetünk végén álljon egy olvasmány, mellyel a többségi társadalom romákhoz való hozzáállását szeretnénk szemléltetni. A regény valamikor a szovjet hatalomátvétel utáni első években játszódik.

Olvasmány: Fekete István: Bogáncs (részlet). Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1970.

(Előzmény: Éjszakai betöréses rablás történt a faluban, két elkövetőt keres a rendőrség, és minden gyanús alakot bevisznek a rendőrszere, összesen hat embert. Az elkövetők is a rendőrségen vannak, a maradék négy gyanúsítottból kettő kerül kihallgatásra, mindkettő cigány. Értelmezzük, elemezzük az ő jellemüket, megítélésüket, a cigányságról élő képet!) 219–223.o.

– *Azt a kupecet kérem!* – *szólt ki az őrmester, és az ajtóra nézett, amikor a tömzsi kis ember felbukkant a nyílásban.*

– *Őrmester úr! – tárta szét a két karját a sárga bársonynadrágos egyén, és véreres szeme könnyörgőve nézett a rendőrrre. – Őrmester úr, hát nem ismer meg?*

– *Sajnos...*

– *Őrmester úr, megöl a feleségem...*

– *Lehet, de majd csak kihallgatás után, ha... ha egyáltalán eleresztünk.*

– *Őrmester úr, esküszöm...*

– *Elég! Hol voltál, Jóska, tegnap éjjel?*

– *Az úgy volt, könnyörgöm, hogy ittunk egy kevéskét, azután odaette a fene azt a cigányt...*

– *Rokonod, úgy emlékszem...*

– *Rokon, rokon, azért csak pénzért muzsikál; ámbár ritka szépen muzsikál. Tudja a nótámat a kutya, nagyon tudja azt, hogy...*

– *Meddig muzsikált?*

– *Nincs órám, tetszik tudni, de nem is nagyon emlékszem. A kocsmáros a csaposkalapácsot vette elő, mert nem akartunk távozni.*

– *Na és te hova távoztál?*

– *Hát mentem, mentem, aztán lepihentem egy kicsit a gyöpre... mondom, ha megéri rajtam az asszony a pálinkaszagot... hajaj!*

– *Egyedül voltál?*

– *Egyedül, könnyörgöm, mert a többiek otthagytak... nincs is bajban jó barát... egyedül, mint az ujjam... elmehetek, őrmester úr?*

– *El, a másik szobába.*

– *Jaj – kapott fejéhez a kupec –, jaj, mi lesz ebből... iszen a kocsmáros... az tudja...*

Az őrmester csak a kezével intett, s ugyanazon mozdulattal bent marasztotta a rendőrt.

– Igen – bólintott az –, az alibije teljesen rendben van. Éjjélkor szórta ki őket a kocsmáros, s amikor ezt hajnalban megtaláltuk: tökrészeg volt. De azért behoztuk, mert mit lehet tudni. Láthatott is valamit, vagy valakit, s akkor még kikérdezni sem lehetett.

(... következő gyanúsított meghallgatása után az őrmester újabb embert hívat be, érdekes módon szintén cigányt)

– A köszörűst!

Kicsi, idős ember jött be a rendőr előtt, láthatólag felháborodva.

– Ki fizeti meg nekem az elmaradt munkát, ki visz vissza a szerszámomhoz, ki vigyáz a holmimra? Feljelentést teszek!

Az őrmester a rendőrré nézett.

– Egyedül akarok maradni ezzel az emberrel.

A rendőr tisztelgett és kiment.

– Meg akar verni: Könnyű az ilyen öregembert! – kiabált a kis öreg, és még később is kihallatszott egy-egy méltatlankodó felkiáltás: – Nem láttam! Senkit se láttam!

Ha azonban valaki benézett volna az ablakon, egészen furcsa látványban lett volna része. Amikor az ajtó becsukódott, a rendőr rátolta a reteszt, és mosolyogva a székre mutatott. Az öreg köszörűs pedig ugyancsak mosolyogva leült, és viharvert kalapját bizalmasan az asztalra helyezte. A kalap zsíros szalagja mellett egyébként egy hosszú szarkatoll jelezte a vidám vándorélet pompáját.

– Nem! Aludtam kérem... – mondta hangosan az öreg, és egy cigarettát vett ki a rendőr tárcájából.

– Hogy van, Jancsi bácsi? – suttogott a rendőr, és leült az ágy sarkára, egészen az öreg mellé.

– Jól, mikor voltam én rosszul? Apád tiszteltet – suttogta –, anyád csókoltat. – Aztán hangosan azt mondta: – Tanúim vannak, őrmester úr, egy pap is van közöttük. Este-felé ott köszörültem nála az udvarban, mondhatom, olyan rossz késeket régen láttam. Csupa bádög... mégiscsak szűgyen...

– Nem ezt kérdeztem! – kiáltott a rendőr, aztán suttogva: – Tud valamit, Jancsi bácsi?

Az öreg odahajolt.

– Van ott kint egy kis kövér kopasz, szalmakalapban. Az meg az a hosszú, aki az előbb volt itt benn: összetartoznak.

– Biztos? Jancsi bácsi, nagyon fontos! – suttogta izgatottan az őrmester, majd megint hangosra fogta a szót: – És utána hova ment?

– Lefeküdtem! Ott háltam a papnál a jászolban... – Újra elhalkult a hangja: –

Szóval az a hosszú meg az a kis kövér összepislogtak, és a hosszú intett is a másiknak, aki bólintott rá.

– Köszönöm, Jancsi bácsi, nem felejttem el a szívességét, aztán ha arra jár, tiszteltetem édesapámékat...

A rendőr felkelt, kezét fogott a kis öreggel, aztán kituszkolta a szobából.

– Elmehet! – szólt ki. – Azt a kis kopaszt kérem.

Az öreg köszörűs régi barátja volt az őrmesternek, de ezt senki sem tudta. Sokszor meghált náluk az akolban, sok birkatokányt megevett, s most, ha alkalom adódott, hát magánnyomozóként működött. Az őrmester egy-két tüneményes sikerét neki köszönhetette, de erről még társai sem tudtak.

Érdekes módon a letelepült életet élő (feltehetően telepi) cigány, a kupec az, aki negatív szereplő, ő a semmirekellő alkoholista, aki részegen elaludt az árokspar-ton, ezzel szemben a vándorló életmódot folytató köszörűs életét a „vidám vándorélet pompája”, és a becsületesség, jól végzett munka, nem cigányokkal való jó kapcsolat jellemzi. Különösen érdekes, hogy ennek ellenére ezt a jó kapcsolatot mindkét félnek érdeke titkolni! Sem a magyar rendőr ismerősei nem tudnak cigány barátjáról, sem a cigány köszörűs nem reklámozza a hatósággal való jó viszonyt.

Ellenőrző kérdések

1. Milyen módszerrel kaphatunk leginkább reális adatot a cigányság létszámáról?
2. Milyen módszerrel kapjuk a leginkább objektív adatokat?
3. Mennyire beszélhetünk egységes cigányságról? Mi segíti és mi gátolja a cigányság csoportjainak összefogását?

Feladat

Töltse ki az alábbi táblázatot! A csoportok megnevezése mellett írja be, hogy mikor érkeztek Magyarországra, és jegyezze fel főbb foglalkozásait is! (Nem kell feltüntetni azokat a csoportokat, melyek ugyan rokonságban állnak a hazaiakkal, de nem élnek Magyarországon.)

	A magyarországi cigányság főbb csoportjai			
	Cigány anyanyelvű		Nem cigány anyanyelvű	
Kik?				
Mióta?				
Milyen csoportjaik, foglalkozásaik vannak/voltak?				

3. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS A ROMÁK EREDETÉRŐL, VÁNDORLÁSÁRÓL

Vitaindító: Mit tudunk a cigányság múltjáról? Ismernek-e tényeket vagy legendákat a cigányság eredetével, vándorlásával kapcsolatban?

3.1 A cigányság eredete – tények és mítoszok

3.1.1 Eredetmondák, mítoszok, legendák

A cigányság eredetével foglalkozó mondákat, legendákat két nagy csoportra oszthatjuk. Az egyik ilyen csoport *a cigányság saját eredetmondái*, melyekkel ők maguk magyarázzák származásukat; a másik csoportba pedig azok a történetek tartoznak, melyek a romákkal érintkezésbe lépő népektől erednek, ezek tehát *külső népmagyarázatok*, bár gyakran beépültek a cigány folklórba is.¹²

3.1.1.1 Romák saját eredetmondái

A cigányság eredetével kapcsolatban számos monda létezik, ezek közül leghíresebb a cigányság körében (a magyar Csodaszarvas-legendához lehet hasonlítani jelentőségét a cigány kultúrában) az úgynevezett *„Madarak voltunk”*, vagy *„Madarakból lettünk”* monda.

Ez a monda úgy szól, hogy valamikor régen vándormadarak szálltak egyik vidékről a másikra mindig élelem és bőség után kutatva. Egyszer aztán olyan bőven termő és gazdag tájra, kövér mezőre akadtak, hogy ott annyira jóllaktak, hogy aznap már nem tudtak továbbrepülni. Következő napon ismét ettek, és mivel olyan jól tartotta őket ez a vidék, hogy nem fogyott el az élelem, ismét teleették magukat, megint nem tudtak felszállni. Így teltek a napok, hetek, míg beköszöntött az ősz. A mező fonnyadni, száradni kezdett, de addigra a madarak már annyira elnehezültek, hogy hiába szerettek volna, nem tudtak felrepülni és újabb vidékre vándorolni. Így aztán a mezei állatokhoz hasonlóan gödröket kapartak maguknak, kibélelték mohával, füvekkel, és ilyen putrikban vészelték át a telet. Ahogy telt az idő, lábaik elkezdtek megvastagodni, szárnyaik elcsökevényesedtek, és lassan emberekké alakultak át. Azonban a természet szeretete, a vándor-

¹² Emlékezzünk vissza a külső és belső népelnevezésekre! Ugyanaz a kettősség jelenik meg itt is: a „mi”-tudat és az „ők” szembeállítására figyelhet meg.

lás ösztöne és a szabadság utáni vágy a mai napig él bennük, és abban a hitben, hogy egyszer úgyszólván visszaváltoznak madarakká és szabadon szállhatnak tovább, feleslegesnek tartják a kuporgatást, a spórolást.

A Nap és a Hold története – Bari Károly gyűjtése

Valamikor régen nem volt Nap és nem volt Hold. Le voltak láncolva a világ túlsó végén, sárkányok között és óriások között. És nem engedték szabadon sem a Napot, sem a Holdat. Élt akkor két ember. Ebben a két emberben igen nagy erő lakozott, azt tartották róluk, ők a földkerekség legbátrabb és legerősebb emberei, akik nem rettennek meg semmitől. Ők tudták csak, hol van leláncolva a Nap és a Hold, és el is indultak a kiszabadításukra. Mentek, mendégéltek, Vándoroltak hat teljes hónapig, sárkányok földjén keresztül, óriások földjén keresztül. És elérkeztek a Naphoz és a Holdhoz. Harcba léptek a fenevad sárkányállatokkal és a rettenetes óriásokkal, akik láncok között tartották a Napot és a Holdat, megverekedtek velük, és győzelmet vettek rajtuk. Mondta ekkor az egyik ember:

– Én fogom vinni a Napot!

Mondta a másik ember:

– Én pedig viszem a Holdat!

A Nap és a Hold útra szánta magát, ők meg leoldozták róluk a láncokat. És visszaindultak a világ túlsó végéről, sárkányok földjén keresztül, óriások földjén keresztül. Ahogyan jöttek, jődögéltek, útközben olyan tüzesre felizzott a Nap, hogy aki hozta a hóna alatt, azt az embert teljesen sötétre égette. Azért barna bőrűek a cigányok, mert annak az embernek a leszármazottai.

A másik embernek pedig, aki a Holdat hozta a hóna alatt, minden nemzet-sége fehér lett, őtöle a fehér emberek erednek.

Amíg jődögéltek visszafelé, eltelt három hónap. És hónuk alatt hozván a megmentett fényességeket, az égitest-szabadítók hazaérkeztek. De a cigány ember ott tartotta a házában a Napot, a fehér ember meg ott tartotta házában a Holdat, hogy csak nekik világítsanak, nem akarták őket elbocsájtani.

És akkor sírni kezdett értük az ég, könnyeivel elárasztotta az egész földet. Az a könnyhullatás volt az első eső a világon, amikor az ég megsiratta a Napot és a Holdat. Azóta van eső.

Mondja a Holdnak a fehér ember:

– Én fölengedlek téged, de fogadd meg, hogy minden hónap első péntekén megújulsz, és megjelenysz az égen! A Hold megígérte, hogy így lesz.

Ezért van, hogy minden hónap első péntekén megújul, a hónap utolján megletűnik az égről a Hold. És fogadságot tett a Nap is, hasonlóan a Holdhoz. A Nap azt az esküvést végezte el, hogy mindennap sütni fog. Föl is kel a Nap, még télvíz idején is, és bár egyformán izzik állandóan, a tél havában nincsen nagy hatalma, mert a hideg nem engedi neki, hogy olyan uralmat vessen a világra, mint nyáron.

Amikor a fogadások megtörténtek, a két ember fölengedte a fényességeket. És a Nap, ahogyan ígérte, megébredvén minden reggel, elindul és körülkerüli az összes országokat, de éjszakára oda tér vissza szállásra, ahonnan a láncok közül elhozták őt az emberek. És ugyanúgy cselekszik a Hold is. Hogy miért? Azért, mert a Nap és a Hold a nyugati ég alól származnak, és oda van vágyakozásuk, ott van a hazájuk. Ott születtek, ott tudnak elnyugodni, ezért megy le a Nap és a Hold mindig nyugaton.

A Nap és a Hold legendája

Egy harmadik, szintén híres eredettörténet szerint a cigányok *Káli istennő* gyermekei.

Eszerint Isten megteremtette Kálit, az ő lányát. Káli volt az első nő, aki pajos angyalaival futkosott a Paradicsomban, felhevült a vére, hogy ezt a forráságot enyhítse, marokkal szórta ölébe a port, földet, amiből kicsírázott benne az élet. A Paradicsom pora termékenyítette meg Kálit, az ő gyermeke volt az első ember. Megszületett Káli gyermeke, a Manus (=cigány ember), e szerint az eredetmonda szerint a világon az első ember nő volt, az első gyermek pedig cigány.

Számos más belső eredetmonda fellelhető, de ezek felsorolása most nem feladatunk.

3.1.1.2 Romákról szóló, más népek által kitalált eredetmondák

A cigánysággal érintkezésbe lépő, letelepült életformát folytató paraszti világ keresztény értékrenddel többnyire nem nézte jó szemmel a vándorló, szabad életet folytató cigányság életét. Sötét bőrszínük, szabados életmódjuk, a szexualitáshoz való nyitottabbnak tűnő hozzáállásuk, foglalkozásaik, lakhatási körülményeik mind ellenszenvet ébresztettek környezetükben, alacsonyabb rendű, állatias népnek tekintették őket. A paraszti világ által kreált eredetmondák gyakran bibliai magyarázattal szolgálnak, a megkülönböztetés legfontosabb alapja a bőrszín, melyhez erkölcsi ítéletet is kapcsolt a folklór. A világos, a fehér a tisztaságot, erkölcsösséget szimbolizálja, ezzel szemben a sötét szín (számos kultúrában) a gonoszság, erkölcstelenség, tisztátalanság, istentelenség megtestesítője.

- (a) Egyes eredetmondák szerint a *cigányok teremtése* pusztán véletlen, hanyagság műve. Pl. Isten a meggyúrt emberi alakot túl sokáig felejtette a napon/sütőben, az túl sötétre égett, belőlük lettek a cigányok. Eszerint Isten kevésbé törődik velük, kevesebb figyelmet szentel nekik, félresikerült melléktermékek, nem Istennek a kegyeltjei. Ugyanez a történet a cigány folklórba úgy ment át, hogy Isten meggyúrta az embert, megsütötte, de túlságosan megégett, belőlük lettek a négerek; új embert gyúrt, ezt is megsütötte, de túl óvatos volt, hamar kivette, és az nyers maradt, belőlük lettek a fehér emberek; végül a harmadik sütés jól sikerült, belőlük lettek a cigányok.

Egy másik szöveg szerint az ördög megirigyelte Istentől a teremtést, féltékenyen utánozta Őt, de csak ügyetlen, rossz embert képes teremteni: a cigányt. A folklórban egyébként sokszor találkozunk azzal, hogy az ördögöt vagy a boszorkányt cigányként ábrázolják (ld. a lenti olvasmányt).

- (b) Külön csoportba sorolhatók azok az eredetmondák, amelyek a cigányság életmódját, sorsát nem a teremtésükkel, hanem egy *bűnös ő*s miatti vezekléssel, rossz származással magyarázzák. A legfontosabb ilyen monda szerint a cigányok Káin¹³ leszármazottai, akiknek állandóan vándorolni, menekülni kell, nincs „rendes” foglalkozásuk (azaz nem földművesek), erkölcsi és vagyoni nyomorban kell élniük, és mindezt – őjük miatt – megérdemlik. „Néhány szövegben határozottan beépül a magyarázat a fekete színnek az isteni ítéletben való megjelenéséről:
- Isten büntetésként sokkal feketébbé tette Káint, mint a többi embert. Bűnösségét ő és leszármazottai a bőrükön hordják.
 - Káin, miután kiűzetett a Paradicsomból, feleségül vett – asszony hiányában – egy fekete sörényű kancát. Az ő ivadékaik lesznek a sötét hajú cigányok” (Görög, 2001: 60).
- (c) Az eredetmondák között még azokat kell megemlíteni, melyek a *javak és tulajdonságok elosztását* magyarázzák.

A javak elosztását magyarázza az alábbi két monda: „Egy magyar elbeszélés szerint az Isten az idők kezdetén mindenkinek egyforma részt juttatott, de a cigányok nem szerettek dolgozni, s azt kérték, az ő részük kerüljön valakihez, aki jól viseli gondját. Így került az ő részük is a parasztokhoz, és ezért koldulnak a cigányok. A mesének egy másik magyar változatában Isten hívására a parasztok zsákkal jelentkeznek a megadott helyen, hogy megkapják a szétosztásra kerülő javakat. Mivel a cigányok szegények, nincs zsákjuk, és arra kényszerülnek, hogy megkérjék Istent, hogy a részüket a parasztok zsák-

¹³ Ádám és Éva fia, testvérének, Ábelnek gyilkosa, emiatt Isten megátkozta, elűldözte.

jába tegye. Ennek a megoldásnak a következménye a koldulás” (Görög, 2001: 64).

- (d) Végezetül *Krisztussal kapcsolatos eredetmondákat* is ismerünk, ezek Jézus keresztre feszítéséről szólnak. Egyik monda szerint cigány szegkovácsok készítették azokat a szögeket, melyekkel Jézust a keresztfára szögezték, illetve cigányok töltötték be a hóhér szerepét, emiatt örökös nomadizmusra, hontalanságra, nehéz mesterségek űzésére kárhoztattak. A roma folklór ezt a történetet is átvette, eszerint egy cigány férfi/nő/gyerek ellopott egy szeget, mellyel Jézust akarták felszögezni a keresztre, hogy ezzel is enyhítse a Megváltó szenvedéseit. Ezért van az, hogy Jézus két lábát egy szöggel ütötték át, és „Krisztus megáldotta ezért a cigányokat, és megengedte nekik, hogy ne dolgozzanak, a lopásból éljenek meg” (Görög, 2001: 65). Erre a mondára utalnak a Magyarországon cigány himnuszként is ismert *Zöld az erdő, zöld a hegy is* kezdetű dalban a *Nem loptunk mi csak egy szeget / Jézus vérző tenyeréből* sorok.

Olvasmány: Illyés Gyula: A háromágú tölgyfa tündére (részlet) In: *Hetvenhét magyar népmese.*

(Előzmény: egy királyfi egy kis nyúl segítségével viszontagságok árán kiszabadította a háromágú tölgyfából az oda bezárt tündérleányt, elindultak együtt haza, hogy összeházasodjanak, de a királyfi városának határában egy kútnál megálltak, a királyfi előrement, hogy emberi ruhát hozzon menyasszonyának.)

Jártak a kútra sokan vízért. A tündérleány azért, hogy ne lássák ott a kútnál tündérruhában, felmászott arra a nagy fűzfára, amely árnyékot tartott a kútnál. A kis nyúl meg elment eleséget keresni.

Kiment a kútra egy boszorkányné is, vizet meríteni. Betekint a kútba, lát egy fényes fehérségű szép tündért. A tündér már fenn volt a fűzfán, de képe meglátszott a vízben. Tekintett a boszorkány erre, arra, de élő személyt csak nem látott. Végül is azt gondolta, hogy az a kép a kútban az ő képe. De végül mégis meglátta a tündérlányt fenn a fán. Levette a fáról, megkérdezte, hogy mi okból hágott oda. A tündérlány elmondta, hogy mi minden történt vele, s hogy őt egy királyfi szabadította meg. Mindent, mindent elmondott annak a boszorkánynénak. Azt is, hogy épp most várja ő a királyfit, hogy más gúnyát hozzon neki.

Akkor a boszorkányné megfogta, és bedobta a kútba a tündérlányt. Volt neki is egy lánya: elment gyorsan haza, kivezette a maga lányát a kúthoz, és felhágatta a fűzfára.

Odaérkezett a királyfi a gúnyával. Szólított a tündérlányt, keresi, hogy hol lehet az ő menyasszonya. A tündérruhát már felvette a boszorkányné lánya, de ő maga, hiába, mégis fekete volt.

Meglátja végre a kis nyulat a királyfi, kérdi attól is, hogy hol van a lány.

– *Én itthagytam – mondja a kis nyúl – a kút mellett. Elmentem valami eleséget keresni, közben felmászott a fűzfára.*

No, már nézik körül kerekén, hát hol van az a lány a fán. Mondja a királyfi neki:

– *Szállj le onnan, öltözzél fel!*

Mikor leszállt a fáról, látja az ábrázatát, hogy csúnya, fekete. Pedig milyen szép volt! Mi történt vele?

– *Ó, lelkem, kedvesem – mondja a boszorkányné lánya –, a nap sugara reám tűzött, megfogta az egész ábrázatomat.*

Felöltöztette így is a királyfi, azt gondolta, hogy ő a tündérlány. Elvitte haza. De abból a tündérlányból, az igaziból, akit a boszorkányné bevetett a kútba, lett egy szép aranyhal. De hagyjuk most még azt az aranyhalat a kútban.

A cigánylány élt, élt a királyfival, felesége volt neki.

(...)

Ellenőrző kérdések

1. Miért vannak külső és belső eredetmondák?
2. Mi a lényeges különbség közöttük?

Feladat

Gyűjtsön a szakirodalomban vagy az interneten további eredetmondákat a cigánysággal kapcsolatban! Ajánlott anyag a Roma Kultúra Virtuális Háza interaktív DVD-ROM.

3.1.2 Tények a cigányság eredetéről

A cigányok történelme nagyrészt írásos emlékek nélküli történelem, vagyis saját írásbeliséggel egészen a közelmúltig nem rendelkeztek, így ami elvételre akad írásos emlék róluk, az sem sajátjuk, hanem a velük érintkező társadalmak, kultúrák, vagyis kívülálló népek feljegyzései. Jelen esetben legalább egy-kétezer évvel ezelőtti írásos anyagokról beszélünk, melyek közül – a magyar népvándorlás, magyar nyelv kutatása, korai történelem vizsgálata alapján is tudhatjuk, hogy – kevés maradt fenn. Ezek a feljegyzések tehát eleve hiányosak, és mivel nem a romák maguk írták őket, biztosak lehetünk abban, hogy nem a teljes valóságot tartalmazták. Ezek szerint a korabeli írott adatokra támaszkodva nem tudjuk rekonstruálni a cigányság múltját. Felmerül a kérdés, hogy akkor honnan tudhatunk bármit is a cigányság eredetéről.

A válasz nagyrészt a *nyelvükben* rejlik. Az 1700-as évek második felében merült fel a cigány nyelv és az indiai nyelv rokonságának ötlete, mely azóta az összehasonlító nyelvtudománynak köszönhetően bizonyítást nyert. Egészen az 1700-as évekig vagy nem foglalkoztak a cigányság eredetével, vagy egyiptomi-

aknak, kis-ázsiaiaknak tartották őket. Sokáig tartotta magát az a nézet – sőt a mai napig hallani ilyen állításokat –, miszerint nem is rendelkeznek saját nyelvvel, beszédük tulajdonképpen a befogadó ország nyelvének elkorcsosult változata, nem önálló nyelv, hanem csak tolvajnyelv, melynek célja, hogy úgy tudjanak beszélni egymással, hogy a többi ember azt ne értse. A cigányság életmódjához mindig hozzátartozott a környező népekkel való kapcsolattartás, kereskedelem, nekik való zenélés, jóslás. Így létfeltételük volt, és a mai napig is az, hogy még ha cigány anyanyelvűek is, többé-kevésbé elsajátítsák a befogadó ország nyelvét. Azok a csoportok pedig, akik vándoroltak, sok befogadó országon mentek keresztül, sok nyelvet ismertek. De ez nem jelenti azt, hogy ne lenne saját nyelvük, csak az sokszor átvett elemeket is tartalmaz. Ezt gondolhatták/gondolhatják tolvajnyelvnek azok, akik azt állítják, a romáknak nincs saját nyelvük.

Az indiai eredet bizonyítását egy magyar lelkész nevéhez köthetjük, *Vályi István* almási lelkész 1753–54-ben Hollandiában a leydeni egyetemen tanult, többek között a keleti nyelveket is tanulmányozta. Tanulmányai során a nemzetközi diáktársadalomban három indiai diák nyelve erősen emlékeztette az otthoni, Győr környéki cigányok beszédére, ezért lejegyzett kb. 1000 indiai szót, otthon ellenőrizte, és a szavak többségét a cigányok megértették.

Az indiai eredet teóriáját a német Heinrich Grellmann dolgozta ki és publikálta 1776-ban egy bécsi lapban, így sokan az ő nevéhez kötik, de Grellmann maga is hivatkozik Vályi felfedezésére, tehát a magyar lelkész érdeme ebben a felfedezésben vitathatatlan.

Mégis hogyan szolgálhatja ez a felfedezés és a cigányság mai nyelvének ismerete eredetük, történelmük, vándorlásuk megismerését?

Az összehasonlító nyelvtudomány abból a tényből indul ki, hogy a közös múlt közös nyelvet feltételez, amely a népek különválásával különböző módon fejlődött. Azt a tényt, hogy a nyelv változik, senkinek nem kell bizonygatni, elég, ha leülünk beszélgetni nagyszüleinkkel, és máris kiütköznek a szóhasználat, beszédtempó, stb. különbségei. Nem volt ez másképp több ezer évvel ezelőtt sem, bár akkoriban lényegesen lassabban változott a nyelv, mint napjainkban. Az összehasonlító nyelvtudomány igyekszik feltérképezni ezeket a változásokat, és ezek segítségével felfejteni a rokoni szájakat egyes nyelvcsaládok között. A nyelvrokonság bizonyításához három kritériumnak kell megfelelni az összehasonlított nyelveknek:

1. Az **alapszókinsz**nek egyeznie kell a két nyelvben. Az alapszókinsz azokat a szavakat jelenti, amelyeket feltehetően már több ezer évvel ezelőtt is használtunk. Ide tartoznak a személyes névmások (*én, te, stb.*), az alapvető cselekvéseket kifejező igék (*eszik, alszik, megy, stb.*), alapvető tulajdonságokat kifejező melléknevek (*kicsi, nagy, meleg, stb.*), testrészek elnevezései (*fej,*

kar, láb, stb.), rokonságnevek (*anya, fivér*, stb.) és egyéb, általánosan ismert, mindenhol jelenlevő dolgok megnevezései (*víz, fa, férfi, nő*, stb.). Ezek a szavak átmehetnek jelentésmódosuláson a nyelvekben, lehet pl., hogy az eredeti alapnyelvben meglévő szó jelentése *fej* volt, az egyik utódnelvben a jelentés marad *fej*, a másikban *agy*, a harmadikban *fő* lesz.

2. Az alapszókinsz egyezése nem betű szerinti egyezést jelent, hanem **szabályos hangtani megfelelésnek** kell lenni a szavak között. Hangtani megfelelés pedig olyan hasonlóságot jelent két nyelv között, ami nem feltétlenül jelent egyezést, hanem szabályos változatokat jelent. Az angol és a német nyelv példáján, melyek hasonlósága és rokonsága nem lehet kérdéses, ez például azt jelenti, hogy míg az ógermán nyelvben (a német és az angol közös ősében) a szó elején álló „t” hang a németben „t” maradt, addig ez az angolban *következetesen* „d” hangra módosult. Tehát nem feltétel, hogy ugyanúgy hangozzék a két nyelvben két szó, de az igen, hogy azonos helyzetben (szó elején/végén/mássalhangzó után, stb.) azonos módon változzon meg. Az előbbi hangtani megfelelésre két példa:

<i>Tag</i> (német)	<i>day</i> (angol)	<i>nap</i> (magyar)
<i>Tochter</i> (német)	<i>daughter</i> (angol)	<i>lány</i> (magyar)

3. **Alaktani megfeleléseknek** kell lenni a két nyelvben, ez azt jelenti pl., hogy előljárószókat vagy toldalékokat használ-e az adott nyelv, vagyis a nyelvtani szerkezet hasonlósága szükséges.

A cigány nyelvek nyelvjárásainak és az indiai nyelveknek, valamint a szanszkritnak¹⁴ az összehasonlítása, jövevényszavak, nyelvváltozatok vizsgálata alapján a cigányság indiai eredete egyértelműen bizonyítható, de az, hogy Indián belül hol éltek, mivel foglalkoztak és mikor hova vándoroltak, az pontosan nem meghatározható. A cigányság őshazáját tárgyaló könyvek, cikkek túlnyomó többsége elfogadja, és kiindulási pontnak tekinti Turner 1926-ban publikált elméletét, mely szerint a cigány őshaza Észak-Indiába, Pandzsáb, Gudzsarát és Rádzsasztán tartományokba helyezhető el, és az 5. századra teszi az első kivándorlási hullámot (Fraser, 2002: 29).

Ezt a teóriát cáfolja számos nyelvészeti adat, melyek alapján az eredeti őshazát India középső részére tehetjük, valószínűleg itt éltek a cigányok a Kr. e. 4.–3. századig, és innen elvándorolva telepedtek meg Észak-Indiában, ahonnan a később-

¹⁴ Hivatalos, ősi indiai nyelv, mely csak írott formában létezett, így nem változott, mint az élő, beszélt nyelvek, funkciója a latin nyelvéhez hasonlítható.

biekben tovább vándoroltak. Tehát Turner elmélete nem teljesen téves, valóban sok időt tölthettek el a romák Észak-Indiában, de valószínűleg már ide is vándorlás után érkeztek, ez a terület tehát egyfajta második őshazának tekinthető.

3.1.3 Élet az őshazában

Miután tisztáztuk, hogy hol is élhettek a romák ősei évszázadokkal ezelőtt, ismerkedjünk meg azzal, hogy *hogyan* is élhettek!

Foglalkozások

Nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, hogy a romák mivel is foglalkoztak az őshazában, mely kaszthoz tartoztak. Erre vonatkozóan nem bizonyítékot, de támpontot jelent a cigányság belső népelnevezése, a *rom*, *roma*, melynek a perzsa nyelvben, a mai indiai és a szanszkrit nyelvben is megvan a pontos megfelelője, ami ezekben a nyelvekben *dom*, a szanszkritben *domba* alakban található. „A hatodik századig visszamenően találunk említést zenével foglalkozó domokról. A szanszkrit szó jelentése nagyjából a következő: «alacsony kasztból származó, énekléssel és zenével foglalkozó ember». A modern indiai nyelvekben a párhuzamos szavak hasonló jelentést viselnek: pl. «vándor zenészek kasztja» (szindhi) (...) «alacsony kasztba tartozó fekete bőrű férfi» (nyugat-pahári)” (Fraser, 2002: 34).

Meglehetősen nagy bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy a cigányok egy indiai eredetű, alacsonyabb társadalmi szinten lévő kasztban élő nép leszármazottai. Az azonban nem valószínű, hogy Indiában egy egységes, összetartó csoportot alkottak volna; valószínűleg a cigányságnak számos, egymás közelében élő, hasonló nyelvet beszélő, hasonló kultúrájú csoport képezi az őseit, de nem egy homogén cigány „ősközösség” leszármazottai.

Ezek szerint népelnevezésükből és későbbi feljegyzésekből, életmódjukból arra lehet következtetni (nem győzzük hangsúlyozni, hogy ez nem bizonyíték, nem tény, hanem tudományosan megalapozott feltételezés), hogy egy részük zenéléssel, szórakoztatással, jóslással, más csoportjaik kereskedéssel, idénymunkákkal, kézműves tevékenységgel, és saját termékeik árusításával foglalkozott.

A cigányság életmódját mindig, mindenhol öt alapvető tevékenység határozta meg: a *kereskedés*, *szórakoztatás*, *kézműveskedés*, *gyűjtögetés és ideiglenes bérmunka* (*napszám*). Ezek a tevékenységek a kor és a befogadó társadalom igényeitől függően mindig más és más tartalommal telítődtek, azaz mindenhol kereskedtek, de hogy mivel, az az igényektől függött; mindenhol végeztek kézműves és gyűjtögető tevékenységet, de hogy mit csináltak vagy mit gyűjtöttek, az szintén az igényektől és lehetőségektől függött.

Mindezen foglalkozásokkal együtt járt a vándorló, kóborló életmód. Mielőtt ezt bővebben tárgyalnánk, tisztáznunk kell ennek a két fogalomnak a jelentését.

- *Vándorlás* alatt a szervezett, nagyobb csoportban történő mozgást, migrációt értjük, ilyen volt a magyarok népvándorlása is, illetve a cigányoknak az őshazát elhagyó, új területekre történő mozgása is.
- A *kóborlás* ezzel szemben olyan térbeli mozgást jelent, amikor egy kisebb csoport (pl. egy nagycsalád) a megélhetése érdekében kisebb területen vándorol, de nem céljuk az adott terület elhagyása. Az ilyen életmódot folytató csoportokat peripatetikus közösségeknek is nevezzük, mely a körbejárásra, a területen való mozgásra utal.

A cigányság megélhetése szempontjából a kóborlásnak volt kiemelt jelentősége. Mivel nem letelepült életmódot folytattak, nem termelő tevékenységet végeztek, nem voltak helyhez (termőföldre, házhoz) kötve. Az ő foglalkozásaik mind valamilyen szolgáltatást jelentettek a termelő tevékenységet folytató emberek számára, így például egy kereskedő csoport nem élhetett ugyanabban a faluban élete végéig, hanem ameddig igény volt szolgáltatásaikra, áruikra, addig egy helyben maradtak, amint elapadt a fizető vendégek, vevők és megrendelők köre, továbbutaztak. Fokozottan igaz ez a kézművesekre, mert ha pl. egy teknővájó cigány csoport egy adott településen minden háztartásnak készített és adott már el teknőt, akkor nem tudnak megélni tovább, másik piacot kell keresniük. Ez a kóborlás nem zárta ki azt, hogy néhány év múlva ismét az adott területre érkezzenek.

A fejlett mezőgazdasággal rendelkező Indiában nagy szükség volt a kereskedőkre, a cigányok között szép számmal találhattunk lókereskedőket, a kézművesiparban pedig a vas megmunkálása, patkolás, kovácmesterség volt a romák legelismertebb tevékenységi köre. Emellett mindent elvégeztek, amire éppen szükség volt. A cigányságra jellemző a rendkívüli alkalmazkodóképesség, mindig mindenhol megtalálják azt a piacot, ahol megélhetésre tehetnek szert. Gyakori náluk a gyűjtögetés – gyógynövények, erdei gyümölcsök, gombák –, a kézművesiparban a kosárfonás, famegmunkálás – teknővájás, fakanalak, háztartáshoz szükséges bármilyen eszköz előállítása –, a fémmel való munka, ami nemcsak a kovácmesterséget, hanem többek között a szegkovácsolást, edénykészítést és -javítást, köszörűmesterséget is magában foglalja.

Hogy egy-két-háromezer évvel ezelőtt Indiában pontosan mivel foglalkoztak, azt nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy akkor is *kereskedtek*, a saját maguk által *előállított* vagy *összegyűjtött* dolgokat árulták, és az is bizonyos, hogy *szolgáltattak*, vagyis szórakoztattak, zenéltek, jósoltak.

Családi élet

A kóborló életmód egy sajátos családi szerkezetet eredményez, nemcsak a cigányoknál, hanem minden hasonló életvitelt folytató csoportnál. Egy-egy közösség rendkívül zárt csoportot alkotott, általában 30-40 főnél nem volt nagyobb, és

rokonai szálak fűzték őket egymáshoz. Egy ilyen kompániában természetes, hogy nem alakul ki a magántulajdon fogalma, hiszen minden közös, egyfajta kommunaként működik: ha van élelem, az mindenkié, ha nincs, a nélkülözés is közös. Ha valaki letett valahova egy ruhadarabot, bárki felvehette, hordhatta, közös tulajdont képezett a csoport minden vagyona. A gyermekek nevelése, felügyelete is másképpen zajlott, mint a hagyományos európai családokban, a cigányoknál olyan, mintha a gyerek is közös lenne: mindenki neveli, a közösség minden tagjának joga van rendreutasítani, megegetetni, mindenki figyel a másik gyerekére is.

Párhuzam az indiai és cigány kultúra, gondolkodásmód között

Végezetül az indiai eredettel kapcsolatban álljon itt néhány kulturális sajátosság, ami az indiai és a cigány gondolkodásmód, hagyományok és kultúra közötti párhuzamot mutatja meg számunkra!

- Az őshazában, Indiában hagyományosan a sokistenhit jellemző, az istenek kiszámíthatatlanok, szeszélyesek, ennek a romák hiedelemvilágában, valóságában vannak ma is nyomai. A sors kiszámíthatatlanságának következménye, hogy nem tervezhető a jövő, mert bármikor számítani lehet egy nagy szerencsére, vagy egy nagy csapásra, ez a szemlélet nem kedvez a kirtartásnak.
- Az Indiára jellemző kasztrendszer is nagyban befolyásolhatta az ott élők világgképét. A kasztrendszer rendkívül zárt társadalmi rendet jelent, felfelé lépni a társadalmi ranglétrán nem lehet, a magas pozíciókba születni kell. Ezzel a szemlélettel párhuzamba állítható, hogy magas fokú endogámia (csoporton belüli házasodás) jellemző a cigány csoportokra, a közösségből/kasztból való kizárás esetén másik közösségbe/kasztba átlépni nem tud az ember, így a legnagyobb büntetésnek számít a közösségből való kitiltás (pl. házasságtörés esetén lehetett ez a büntetés).
- Szintén a kasztrendszer szemléletével állítható párhuzamba (nem állítjuk, hogy abból ered, de a hagyományos indiai kultúrában is megfigyelhető, és a cigányságnál is jellemző), hogy nem igyekszik, nem törekszik előrejutni az életben az ember. Az ember beleszületik a kasztjába, ezen változtatni nem lehet, a kasztból kitörni nem lehet, ezért nem is érdemes vele próbálkozni.¹⁵ A személyes erőfeszítés helyett a szerencsevárásnak van nagy szerepe a cigány kultúrában. Ez a cigány népmesék világában is megfigyelhető, ahol többnyire a főhősök nem saját érdemeik, hanem a véletlen szeren-

¹⁵ Nagyon lényeges, hogy az „előrejutást” általában a többségi társadalom definiálja, vagyis az, hogy egy roma nem törekszik jobb életre, ez nem az ő szempontja, hanem a többségi társadalom által jobb életnek tartott ideál nem feltétlenül vonzza a romát.

cse eredményeképpen érnek el sikereket. A szerencse kegyeltjének lenni azonban nem pusztán a véletlen műve, számos hiedelem és babona kapcsolódik ehhez a témakörhöz, ezekről a későbbiekben részletesen lesz szó.

A hagyományos cigány mesterségek közé tartozott – és tartozik most is – a jóvendölés, ennek a bemutatására álljon itt egy részlet az Egri csillagok című regényből!

Olvasmány: Gárdonyi Géza: Egri csillagok (részlet)

A sovány kis cigányasszony könyörgött Dobónak, hogy hadd mondjon jóvendőt. (...)

A cigányasszony odaült a tűzhöz, összekotorta a parazsat, és fekete, apró magvakat szórt rá.

– Datura stramonium¹⁶ – szólta a pap, a magvakra tekintve.

A parázsról kék füstoszlop szállt fel. A cigányasszony köre ült, és beletartotta a füstbe az orcáját.

A vitézek meg a volt rabok kíváncsian állották körül.

– A kezét... – mondta néhány perc múlva a cigányasszony Dobónak.

Dobó odanyújtotta. A cigányasszony fölemelte az arcát az égnek. A szeme fehérével nézett fölfelé. És remegő ajkakkal beszélt:

– Vörös és fekete madarakat látok... Szállnak egymás után... Tíz... tizenöt... tizenhét... tizennyolc...

– Ezek az éveim – mondotta Dobó.

– A tizennyolcadik madárral egy angyal repül. Leszáll hozzád, és veled marad. Kendőt rak a homlokodra. A neve Sára.

– Eszerint Sára lesz a feleségem. No, szép vénlegény leszek, mire megtalálom Sárát!

– A tizenkilencedik madár vörös. Sötét, villámos felhőt hoz magával. A földön három nagy oszlop eldőlt.

– Buda? Temesvár? Fehérvár? – kérdezi Dobó tűnődve.

– A negyedik is lángol már, te fenntartod azt, noha kezedre, fejedre záporként hull a tűz.

– Szolnok? Eger?

– A huszadik madár aranyszínű. A nap sugaraiba van öltözködve. A fején korona. A korona gyémántja öledbe hull.

– Ez jól jelent.

¹⁶ A csattanó maszlag nevű növény latin neve, hallucinogén anyag.

– Aztán megint vörös és fekete madarak szállnak egymás után. De sötétség következik... Nem látok többé semmit... Láncsörgést hallok... A te sóhajtasodat...

Összerázkódott, és elbocsátotta Dobónak a kezét.

– Eszerint börtönben halok meg – szólta Dobó összehorzongva.

– Nincs ennek semmi értelme – szólta kedvetlenül a pap. – Mire való az ilyen ostobaság?

A cigányasszony már akkor a Gergely kezét fogta. Az arcát a füstbe mártotta, hallgatott egy percig. Azután ismét az égre nézett.

– Galamb kísér az egész életen... Fehér galamb, csak a szárnya rózsás. De tűz és tűz környékez. Kezedből is tüzes kerek indulnak... A galamb aztán maga marad, és búsan keres egész életén át.

Egy percre elhallgatott. Arcát a megirtózás kígyóvonalai vonaglották át. Elbocsátotta a fiú kezét, és tenyereit is az ég felé tartva rebegte:

– Két csillag száll fel az égre. Egyik a börtönből. Másik a tengerparton... Ragyognak örökké...

S elirtózva takarta tenyerét a szemére.

– Bolondság – szólta ekkor bosszúsan Dobó. – Öntetek erre az asszonyra vizet!

S elrántotta a Gergő gyereket. Vitte magával a paripák felé.

Ennek a jóslatnak nagy szerepe van a könyvben: a cselekményt, valós jövőt vetíti előre. A révület valós, erre utal a végén, hogy vízzel lehet csak „felébresztteni” az asszonyt, és Dobó is csak azért rángatja el Gergőt, mert tudja, érzi, hogy igaz a jóslat, és nem akarja, hogy az ekkor hétéves fiú saját halálával szembesüljön. Ennek a jóslatnak a szerepe olyannyira nagy, hogy itt tudjuk értelmezni a regény címét! És mindezt az író egy cigányasszony által juttatja az olvasó tudomására. Figyeljük meg az asszony mondatait! A látomás értelmét nem ő fejt meg, hanem Dobó István, tehát a cigányasszony kapcsolatba lép másvilági hatalmakkal, de e világi nyelvre nem ő fordítja le.

Ellenőrző kérdések

- 1) Kinek a nevéhez köthető a romák indiai eredetének felfedezése?
- 2) Hogyan tud a cigányság nyelve információval szolgálni a cigányság történelméről?
- 3) India melyik részéről származnak a cigányok?

Feladat

Soroljon fel ősi cigány mesterségeket, ezeket csoportosítsa!

3.2 A cigányok vándorlása és története Indiától Európáig, a kezdetektől napjainkig

Ahogy a cigányság eredetével kapcsolatban is sok feltételezésről, kevesebb biztos adatról írtunk, ugyanígy a vándorlásról sincsenek pontosan bizonyítható adataink.

A cigány írásbeliség pár évtizedes múltra tekint csak vissza, így a régi írott források, melyek a cigányság említését tartalmazzák, mindig más népektől származnak, és nem ritkán még az sem teljesen bizonyos, hogy ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokról van bennük szó. Világos, hogy teljesen más képet alkot egy kívülálló valamely kultúráról, mint a benne élő. Ez a régi korokban sem volt másképp: egy perzsa történetíró csak perzsa szemmel láthatta a cigányságot, így saját „szemüvegén” keresztül adhatott róluk leírást az utókor számára. Gondoljunk csak vissza a népelnevezések és eredetmondák esetén a külső (más népek által alkotott) és belső (cigányság által használt) elnevezések és történetek különbözőségeire! Egészen másképp nyilatkoznak *magukról*, és másképp írnak *róluk*.

Ez a történetírásra is igaz... lenne, ha lenne saját írott történelmük a romáknak, ha lennének cigány források, akkor lenne összehasonlítási alapunk. Így azonban csak meglehetősen kevés és bizonytalan, de mindenképpen külső, vagyis más népektől származó történelmi forrásra, írott emlékre hagyatkozhatunk.

A kevés írott emlék mellett a népvándorlás irányát, vonalát segítenek feltérképezni az összehasonlító nyelvészet kutatási eredményei, erre nagyobb biztonnággal támaszkodhatunk. Elég könnyű belátni, hogy ha egy cigány nyelvjárásban vannak örmény, török, görög, román, stb. jövevényszavak, akkor az adott nyelvjárást beszélők csoportja érintkezésbe került ezekkel a népekkel, tehát a jövevényszavak eredete mutatja az adott csoport vándorlási útvonalát, a jövevényszavak mennyisége pedig az adott területen eltöltött idő hosszát. Minél tovább éltek, kereskedtek, kóboroltak egy ország területén, annál több elemet vettek át az adott ország nyelvéből. Már csak az a kérdés, hogy mikor voltak az adott területen. Ehhez azt kell megvizsgálni, hogy milyen szavakat, milyen formában vettek át, az örmény, török, stb. nyelvtörténet ismeretében lehet következtetni arra, hogy mikor élhettek ott, mikor vehették át ezeket a szavakat.

3.2.1 Az őshaza elhagyása

3.2.1.1 Miért hagyták el Indiát?

Miután tisztáztuk, hogy a romák Indiából származnak, felmerül a kérdés, hogy miért és mikor hagyták el őshazájukat.

Első fontos megállapítás, hogy a cigányok nem „nomád nép” abban az értelemben, hogy soha nem foglalkoztak állattartással, így a legeltetés miatt nem kényszerültek újabb és újabb területeket felkeresni. A vándorlást egy nem nomád

nép esetében a történelemben mindig valamilyen külső körülmény generálja, nem a népek „vérében van” a vándorlási ösztön, hanem otthonkeresés céljából menek/menekülnek új helyekre. Ez nemcsak a cigányságra igaz, bármelyik nagy népvándorlást vagy migrációs hullámot megvizsgálunk a történelemben, többnyire valamilyen gazdasági vagy politikai kényszer, üldöztetés okozta a népek tömegeinek mozgását. A cigányság esetében is ilyen külső hatásokat feltételezünk a kivándorlási hullámok elindulásának okaként.

Az egyik lehetséges elmélet szerint *külső támadások, hódítások* miatt kényszerültek menekülésre, az őshaza elhagyására; ezt az elméletet támaszthatja alá az a tény, hogy a fejlett India gazdag kincseire több hódító nép is szemet vetett, több háborús konfliktus, hódítás is feldúlta a cigányok által lakott területek addigi békéjét.

Egy másik elmélet *gazdasági okra* vezeti vissza az őshaza elhagyását: a cigányok által űzött foglalkozások piaca telítődött, nem volt igény termékeikre, szolgálatukra, ezért megélhetésük biztosítása érdekében olyan új piacokat kerestek – Indián kívül –, ahol hiányszakmát jelentett tevékenységük.

Véleményünk szerint nem kell két külön elméletben gondolkodnunk, és az egyiket elfogadni, a másikat hibásnak minősíteni, hanem könnyen lehet, hogy a politikai és gazdasági okok egymást erősítő folyamatokként indukálták az Indiából való kivándorlási hullámokat.

3.2.1.2 Mikor hagyták el Indiát?

Nem csupán egy nagy kivándorlási hullámról beszélhetünk, hanem több, egymást követő és egymástól független migrációt feltételezhetünk.

- Az első kivándorlási hullámot feltehetően a Kr. u. V. századra datálhatjuk, amikor gazdasági okok mellett (ld. lent az arab és perzsa történétírók dokumentumait) a hun hódítások is elindíthatták a migrációt.
- A második kivándorlási hullámot a VIII. századra tehetjük, ekkor Észak-Indiában jelentős átalakulások zajlottak, háborúk, hódítások, egész területek elnéptelenedése és új népekkel történő betelepítése jellemezte a 700-as évek Indiáját. Ekkor sokan vándoroltak nyugat felé, szétszóródtak Perzsia, Afganisztán, Örményország és a Bizánci Birodalom¹⁷ területén.

¹⁷ A Bizánci Birodalom a Római Birodalom kettészakadásával jött létre, a keleti kereszténység középpontjából, Bizáncból (ma: Isztambul) irányított hatalmas birodalom vallása keresztény, nyelve a görög volt. A X. századig terjeszkedő és virágzó birodalom ekkor hanyatlásnak indult, de még évszázadokon keresztül létezett, bár területe folyamatosan csökkent, főképp a török hódítások következtében. A cigány vándorlás során görögországi tartózkodásnak nevezett idő-

- A XI. században nagy mohamedán (török) hódítási hullám söpört végig ezen a területen, továbbblendítve Bizáncból és Örményországból a cigányokat, akik már az első és második hullámban elhagyták az őshazát és máshol éltek, majd a mohamedán hódítás, elérve Indiát, elindíthatta a **harmadik kivándorlási hullámot**, melyet tehát a XI. századra tehetünk. Oka részben a háború előli menekülés, de a muzulmánok sok indiait (valószínűleg cigányokat is) szándékosan is áttelepítettek Perzsiába.

3.2.2 Vándorlás

Az V. században hun hódítás veszélyeztette Észak-Indiát. Ezzel az időponttal áll összhangban a cigányság első lehetséges említését tartalmazó, Hamza al-Iszfahán arab történetíró 950 körül írt feljegyzése, mely szerint az V. században Bahráh Gór perzsa király 12.000 zenészt kért Sankal indiai királytól, akik szórakoztatják alattvalóit. Ők letelepedtek, sokasodtak, és a történet lejegyzése idején (950 körül) leszármazottaik, a *zottik* kis számban még megtalálhatók Perzsiában.

Ugyanez a legenda jelenik meg később Firdauszi perzsa történetíró 1010-ben írt elbeszélésében, a *Királyok könyve* című eposzban, ami az V. században 12.000 *luri* muzsikust Perzsiába történő behívásáról számol be. Ez a történet él azzal a kiegészítéssel, hogy a lurik a perzsa királytól kapott búzát, marhát felélték, ezért az „szélnek eresztette őket azzal a parancsal, hogy rakják fel szamaraikra az összes ingó vagyonukat, és a továbbiakban zenélésből éljenek. Megparancsolta nekik, hogy keresztül-kasul utazva az országban boldog és boldogtalannak muzsikáljanak. A lurik azóta is járják a világot hűen a király utasításához, munkát keresve, kutyákkal és farkasokkal hálva, fosztogatva” (Fraser, 2002: 40).

Mindkét forrás (az arab és a perzsa) jóval később íródott – 950 és 1010 –, mint amikor maga a történet játszódik – 400-as évek. Tehát nem kortársakról, saját benyomásokról van szó, hanem öt évszázaddal korábbi események elmeséléséről.

Nem derül ki továbbá az elbeszélésekből, hogy az említett luri és zotti csoport ténylegesen cigányokból állt-e, és hogy az elbeszéléseknek mennyi a valóságtartalma. Indiában több hasonló tevékenységet folytató, hasonló rasszjegyekkel rendelkező csoport élt, de ezek nemcsak cigányok voltak, viszont a külső szemlélő közös néven illette őket, tehát a zottik, lurik lehetnek cigányok is, vagy egy másik hasonló csoport. Ugyanez történt jóval később, amikor az athinganosz nevet kapták, vagyis egy másik, valamilyen szempontból hozzájuk hasonló néppel azonosították őket.

szak alatt nem a mai Görögországot, hanem az ennél jóval nagyobb területű Bizánci Birodalmat kell értenünk.

De térjünk vissza az első kivándorlási hullámhoz! Láttuk, hogy a 400-as években mind gazdasági (új piacok megjelenése nyugaton), mind háborús okok (hun hódítás) miatti elvándorlásra találunk indokot, a vonulás fő irányvonala nyugat felé, Perzsiába, a mai Irán területére vezet el bennünket. Innen az arab hódítások, háborúk miatt elképzelhető, hogy már a VII.-VIII. században továbbvándoroltak északi-északnyugati irányba, Örményország területére, ahol minden bizonnyal hosszabb időt eltöltöttek, ezt szintén nyelvészeti eszközökkel, örmény jövevényszavak meglétével a romani nyelvben tudjuk alátámasztani. Ilyen pl. a *dudúm: dinnye/tök* vagy a *verda: kocsi*. Itt találkozhattak először a kereszténységgel.

Hogy Örményország területét miért és mikor hagyták el ezek a cigány csoportok, arra bizonyítékkal nem rendelkezünk, de feltételezhetően a 11. századra befejeződő, először a Bizánci Birodalom javára eldőlt, majd fél évszázaddal később a törökök sikerét hozó, állandó bizánci–arab harcok jelentősen megnövelték a cigányság elvándorlási kedvét a hadszíntérré változott Örményországból. Az újabb vándorlás nyugat felé, Bizánc (Görögország) és Törökország érintésével (ezeken a területeken is sok időt eltöltve, kóborolva, kisebb csoportokban letelepülve és továbbhaladva) érkezett meg a Balkánra, és innen egész Európába.

Az Európába való megérkezés, a cigányság életmódja és a velük kapcsolatos előítéletek kialakulása szempontjából fontos a kor szellemiségének megértése. A középkor végén járunk, amikor a kereszténység meghatározó jelentőséggel bírt az élet minden területén. Nagyon szigorú erkölcsi szabályok határozták meg a viselkedést, a művészetet, az öltözködést, stb. Ekkoriban a művészetekben tilos volt például a meztelen test ábrázolása – ezt az ókor után majd csak a reneszánsz fedezi fel újra –, az aszkézis, önmegtartóztatás, vagy akár az önsanyargatás az ideál, az evilági életet a bűnöktől terhelt időszaknak tekintették, amelynek célja, hogy úgy tudjunk élni, hogy felkészüljünk az üdvözlésre, minden cselekedet és gondolat felett pallosként lebegett az örök kárhozat réme. A vezeklés, zarándoklás, bűnbocsánat elnyerése elismert tevékenységek, az erkölccsel ellenkező cselekedetek azonban megbotránkozást keltettek.

Ebbe a világba érkeztek meg az öltözködésükben viszonylag harsány, ékszereket viselő, mulatozó, táncoló, az élet apró örömeit élvező, jóslással is foglalkozó, vándorló életmódot folytató romák. Az erősen vallásos (keresztény) Bizánci Birodalomban természetesen nem nézték jó szemmel az eretneknek minősített¹⁸ medvetáncoltató, kuruzsló és jövendőmondó cigányok megjelenését, működését. Valószínűleg a nép körében volt rájuk igény, különben nem születtek volna elle-

¹⁸ Emlékezzünk vissza a külső népelnevezéseknél olvasottakra! A *cigány* elnevezés görög eredetű, ebből a korszakból származik, egy eretnek szektával, az athonganoszokkal/atszinganoszokkal való azonosítás szolgált az elnevezés alapjául.

nük rendeletek; pl. utasították a népet, hogy ne fogadják be az athinganoszokat, és aki jószoltat velük, annak öt éves Egyházból történő kiátkozás a büntetése. Tehát a cigányság fogadtatása vegyes: mindenképpen fontos, hogy idegenként, ellenségként tekintett rájuk a politikai, vallási hatalom, mert megbotránkoztatón viselkedtek az ő erkölcsaik szerint, ráadásul az egyszerű emberek számára olyan dolgokat – szórakozás, zene, tánc, jövőbe látás – kínáltak, amire igény volt, de az elvárt viselkedéssel élesen szemben állt. Az egyiptomi eredet képzete – talán az okkultizmussal való kapcsolat miatt – már a bizánci tartózkodás alatt felmerült.

A romák vándorlásáról tehát elmondhatjuk, hogy az V. században indultak el első csoportjaik Indiából, és a középkor végén, a XIII. század környékén már biztosan megérkeztek Európába. Minden európai cigányul beszélő csoport nyelvében a közös stabil szókincs kb. 1000-1500 szóból áll, melyek a szanszkrittel rokon indiai alapok mellett perzsa és görög jövevényszavakat is tartalmaznak, ezek alapján feltételezhető, hogy Európáig többé-kevésbé együtt vándoroltak.

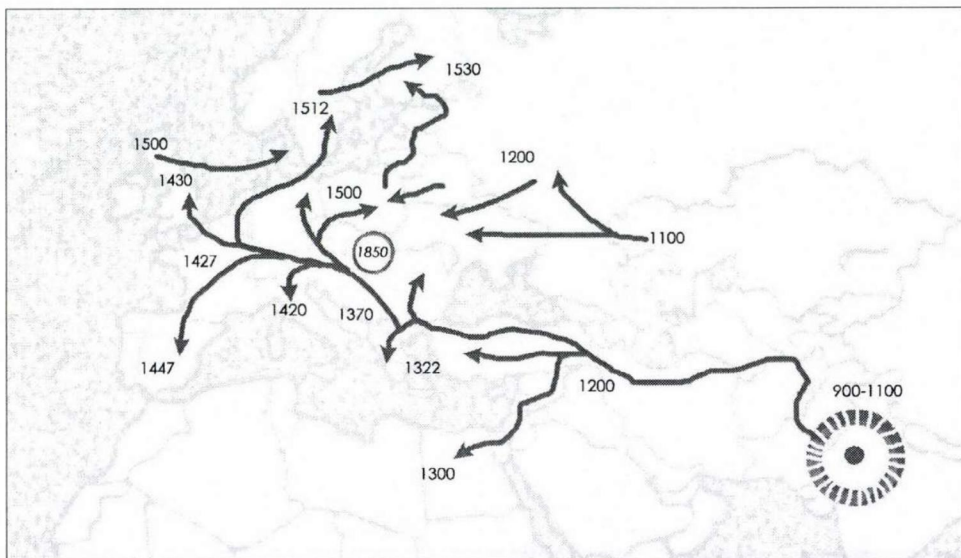
A fentiek alapján úgy tűnhet, mintha mintegy vezényszóra cigányok ezrei keltak volna útra, és szervezett csoportokban, karavánokban célirányosan indultak volna nyugat felé. Ez azonban korántsem így történt. Európai szemmel nézve a migrációnak a nyugat felé irányuló hullámai érdekesek, ezért ezeket tárgyaltuk. Azonban a vándorlásoknak volt egy jelentős déli-délkeleti vonulata is, akik ebbe az irányba mentek, ma is India területén élnek szétszórva. Indiában egyes források szerint ma kb. 20 000 000 cigányról beszélhetünk.

Az őshaza elhagyásának harmadik iránya északi-északkeleti irányú mozgást jelentett, ezek a cigány csoportok Kína és Ázsia területére jutottak, ahol leszármazottaik elszórva élnek.

A cigányok vándorlását általában térképeken, nyilakkal szokás ábrázolni, ahogy azt mi is tesszük. Ennek ellenére nem gondolhatjuk azt, hogy tervezett, szervezett, jól körülhatárolható csoportokban zajló célirányos vándorlásról lett volna szó. Mivel nem rendelkezünk semmilyen írásos emlékekkel ezekről a korokról – legalábbis a cigány csoportok emlékeivel nem –, nem tudhatunk biztosat a vándorlásról sem.

A kivándorlási hullámok során ugyanarra a területre (pl. Perzsiába) egymástól független cigány csoportok is érkezhettek: a több száz éve ott élők mellé (első kivándorlási hullám) később érkező csoportok is jöttek (második, harmadik hullám), előfordulhatott ezen csoportok keveredése, szétválása, új csoportok kialakulása; egy részük hamar tovább vándorolt, mások sok időt töltöttek el egy helyen. Tehát a nyilakkal ábrázolt, egyszerűnek tűnő útvonalak pusztán iránymutatók, a folyamatos kóborlást, egyes területeken több idő eltöltését, csoportok (törzsek és nemzetségek) szétválását, keveredését, új csoportok létrejöttét is figyelembe kell vennünk. A cigány csoportok (és semelyik más nép) népvándorlása nem úgy

zajlott tehát, hogy egy nagy és egységes cigány nép minden tagja egyszerre elindult, célirányosan tartott valamerre, hogy időben a „nyíl hegyére” érjenek a térképen.

Forrás: internet

Elképzelhető, hogy a Perzsiában élő, ott egymással találkozó cigány csoportok sokkal inkább tekinthetők az európai cigányság őseinek kultúra, genetika, nyelv tekintetében is, mint az indiaiak. A Perzsiát elhagyó roma kompániák egy része, mint már említettük, észak felé indulva Örményországon át jutott el Európába, más csoportok azonban a Közel-Kelet és Afrika felé vették az irányt. Innen jutottak el Egyiptomba, ahol ma is él kb. 1.000.000 cigány, majd Észak-Afrikán keresztül Spanyolországba, ezzel is erősítve az egyiptomi származás elméletét.

Azok a csoportok, akik a román fejedelemségeken keresztül vándoroltak, ott többnyire rabszolgákká váltak, itt 1855-ig volt rabszolgaság, és eddig az időponthoz szinte minden Romániában élő cigány rabszolga volt. Ez a beás és oláh cigányok XIX. század végi, XX. század eleji magyarországi megjelenését és román, illetve romani, de erős román hatást mutató nyelvüket is magyarázza, ugyanis évszázadokon keresztül éltek román nyelvterületen rabszolgaként, amikor felszabadultak, nyugat felé vándoroltak, sokan Magyarországon letelepedtek.

A középkorban már egész Európában megjelentek a cigányok, akik a török hódítási hullám miatt Közép-Európából nyugat felé mentek tovább.

3.2.3 A cigányok Európában

3.2.3.1 Kezdeti sikerek

A cigányok első lehetséges európai említése 1260-ra tehető, ekkor II. Ottokár cseh király a pápának szóló levelében arról számol be, hogy IV. Béla magyar király ellene vonuló seregében – mások mellett – cigányok is voltak. A levélben a *gingari* szó szerepel, amit egyesek *cingari*=cigány, mások *bulgari*=bolgár értelemben fordítanak. Ezekből az évtizedekből a romák más említése írásos emlékekben nem található, ezért valószínűbb, hogy nem cigányokról van szó a levélben. Az 1300-as években már jelentős volt a romák görögországi jelenléte. Példaképpen álljon itt néhány területen az első írásos emlék a cigányság jelenlétéről: Kréta: 1322, Ciprus: 1332, Korfu: 1346.

Felmerül azonban a kérdés, hogy ezek az említések valóban a cigányok görögországi megérkezését, vagy az athinganosz szekta tagjainak jelenlétét dokumentálják-e. Nagy valószínűség szerint a cigányokról lehet szó, ugyanis az említett szekta – melyről a romák nevüket kapták – a IX. században számlált sok tagot, akkoriban üldöztetésük miatt számuk jelentősen lecsökkent. Így a XIV. századi említések inkább a megérkező cigányságot, nem pedig a szekta újraéledését jelenthetik.

Az 1400-as évek elején a török hódítás elől menekülő romák számos közép- és nyugat-európai szövegben megjelennek, ekkor többnyire egyiptomi zarándokként írnak róluk. „Az erdélyi Horváth András háztartáskönyveinek 1417. évi bejegyzése szerint 40 juhot adtak az Egyiptomból jövő szegény zarándokoknak, hogy majd, Jeruzsálembe visszatérve lelkeinkért imádkozzanak” (Tomka, 1983: 38).

Az olvasó minden bizonnyal felkapja a fejét az egyiptomi zarándok kifejezésre, hiszen mégiscsak vándorcigányokról van szó, akik – mint már tudjuk – Indiából jöttek. Ekkor viszont még nem tudták, de nemcsak a rasszjegyek miatt tekintették őket zarándokoknak.

A cigányok, mint már említettük, vándorlásuk során eljutottak Európába, ott is először Görögországba, ahol meglehetősen sok időt töltöttek el egyes csoportjaik. India és Örményország után harmadik őshazának is szokták nevezni Görögországot. Az itteni tartózkodás a késő középkorra esett, amikor a keresztény vallásnak, a hitnek Európában nagyon nagy szerepe volt, ekkoriban az aszkézis, a bűnbánat, a vezeklés gyakori, elismert és fontos szerepet betöltő tevékenységek, értékek voltak. A görögországi tartózkodás alatt a cigányok minden bizonnyal rengeteg Szentföldre tartó zarándokkal találkoztak, akik szegények, éhesek, koszosak, rongyosak voltak, vándoroltak, bűnösök voltak – hiszen vezekeltek –, de őket mindenhol szívesen fogadták, beengedték házaikba, megetették, jóltartották őket. A zarándokot ugyanis, aki az igaz hit miatt vándorol és vállalja ennek nehézségeit, gyötrelmeit, befogadni, jól bánni vele, keresztény érték és erény, sőt,

szinte kötelesség, hiszen a Biblia szerint valakivel jót cselekedni nem más, mint Jézussal jót cselekedni.

Nem kell sok fantázia ahhoz, hogy a zarándokokhoz hasonlóan szegény, éhes, koszos, rongyos, vándorló, bűnösnek kikiáltott cigányság párhuzamot állítson saját maguk kivetettsége, és a zarándokok iránti jóindulat kettőssége között. Ezen tapasztalat arra sarkallhatott cigány csoportokat, hogy kihasználva a zarándokoknak járó kegyet, kedvezményeket, adományokat, saját maguk is zarándokokként mutatkozzanak be, ezzel részesüljenek a jóindulatban és az ellátásban. Az egyetlen szembetűnő különbség a bőrszín volt, de erre magyarázatképpen megszületett az egyiptomi eredet képzelete, melyet ugyan nem a romák találtak ki, hanem rájuk alkalmazták, de később már ők is így mutatkoztak be. És hogy miért kell egy egyiptominak zarándokolni? A középkori erkölcsöknek teljes mértékben megfelelő történetet találtak ki, miszerint elhagyták hitüket, de megtértek, viszont bűnükért, a kereszténység elhagyásáért vezekelniük kell, hét évig kell vándorolniuk, zarándokolniuk, imádkozniuk. Ez a történet nemcsak magát a zarándoklás szükségességét magyarázza, hanem azt is, hogy miért nem magányos zarándokokról van szó, ugyanis maga a bűn kollektív volt, tehát a vezeklésnek is csoportosan kell történnie.

Lássuk be, a zarándoklás rendkívül leleményes ötlet volt, és több évtizedre biztosított megélhetést – alamizsnát – a romáknak.

Számos korabeli idézetben olvasható, hogy egy „herceg” vezette a cigány csoportot, ez mindenhol így volt jellemző. Herceg, gróf, báró, vagy akár vajda néven egy-egy tekintélyes és vagyonos vezető fennhatósága alatt vándorló csoportok járták Nyugat-Európa városait. Fontos kiemelni, hogy ezek a vezetők nem feltétlenül – sőt, valószínűleg nem – cigányok voltak, nem laktak együtt a romákkal, akik csoportosan felverték sátraikat a városokon kívül, éhesek és soványak voltak, de a vezető és szűk családja sokszor bent a városban egy fogadóban szállt meg, tényleges hercegi öltözetben és pompával. Míg a cigányok szegények és sokszor rongyosak voltak, vezetőik látványosan vagyonos emberek, akik sok nyelven beszéltek, akik tartották a kapcsolatot a külvilággal.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a fent említett menlevél-hamisításról is biztosan állíthatjuk, hogy nem romákhoz köthető, ők ugyanis sem tárgyi – papír, tinta, pecsét, stb. –, sem tudásbeli – írásbeliség – feltételekkel nem rendelkeztek a menlevelek hamisításához.

A török hódítás elől a cigányságnak csak egy része indult nyugatra, nagy tömegek maradtak az akkori Magyarországon, oszmán fennhatóság alatt. A parasztoknak, szegényeknek majdnem mindegy volt, hogy kinek az uralma alá tartoznak, a törökök nem sanyargatták a népet, így a hétköznapiakban csak annyi

változott, hogy másnak kellett az adót befizetni. Könnyen lehet, hogy a cigányok „hercegei és grófjai”, tehát a vagyonosok voltak azok, akiknek hátrányt jelentett a török fennhatóság, így elképzelhető, hogy a nyugati kalandozások sokszor az ő egyéni érdekeiket szolgálták. Azok a cigány csoportok, akiket egy-egy ilyen úr nem vezetett nyugat felé, nem feltétlenül érezhettek késztetést a továbbvándorlásra. Így Magyarországon jelentős számú cigányság élt a török időkben is.

A cigányok tehát szegény zarándokokként érkeztek Közép- és Nyugat-Európába, így vándoroltak, ezzel adományokat, ajánlóleveleket, támogatást és együttérzést is kaptak. Ilyen az alábbi, Zsigmond király által kiállított menlevél is:¹⁹ „Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből római király, a Birodalom mindenkori gyarapítója, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, stb. királya kegyesen köszöntjük a Birodalomban élő vagy uralmunk alá tartozó minden nemes, katona, parancsnok, hivatalnok, bíró, várbéli és városi hívünket.

Hű emberünk, László, a cigányok vajdája és hozzátartozói messzemenő kegyért fordultak hozzánk. Ezért, engedelmes kérésükbe beleegyezve megadjuk nekik ezt a szabadságot, így ha városba érkezik, a ti hűségetekre bízuk őket, és elrendeljük, hogy ne akadályozzátok, életüket ne nehezítsétek, hanem ellenkezőleg, minden alkalmatlanságtól és bosszúságtól védjétek.

Ha pedig megtévedt akadna közöttük, vagy civakodásra kerülne sor, bárhol is eredne, nem a tiétek és nem közületek valóé a büntetés vagy kegyelem joga, hanem ezé a Lászlóé, a vajdáé.

Kiadtuk uralkodói székhelyünkön, az Úr 1423., magyar királyságunk 36., római császárságunk 12., cseh királyságunk 3. évében, Szent György vértanú ünnepén” (Tomka, 1983: 40).

Egy ilyen menlevél megnyitja a kaput a vándorló nép előtt, engedélyt ad az önbíráskodásra, utasítja a városokat arra, hogy ne üldözzék, hanem támogassák László vajdát és kompániáját. Zsigmond király menlevele azonban csak az ő birodalmában jelentett útlevelet és bebocsátást, ezért Nyugat-Európában nem királyi, hanem egyenesen pápai menlevéllel utaztak cigány csoportok 1422-től fogva. Ilyen pápai menlevélnek a megszerzése érdekében indultak nagyobb csoportok Itáliába, ahol ránk maradt egy feljegyzés 1422-ből, mely kéthetes bolognai táborozásukat örökíti meg. Ebből a feljegyzésből már egyértelműen kiolvasható, hogy a zarándokkorszak nem tarthatott sokáig, mert a városoknak a harmadik-negyedik „szegény vezeklő egyiptomi zarándokcsoport” után elfogyott a türelme, a közhangulat a cigányság ellen kezdett fordulni. Eleinte ez abban nyilvánult meg,

¹⁹ A többes szám első személyű szóhasználat a királyi többes számot jelöli.

hogy nem fogadták be őket, nem mehettek be a város falain belülre, de menleveleknek köszönhetően támogatást még kaptak (bármit, ételt, pénzt, csak minél hamarabb menjenek tovább), de később látni fogjuk, hogy hamarosan ez a megélhetési forrás megszűnt. Az említett bolognai leírás szerint „sokan felkeresték őket a herceg felesége miatt, aki javasasszony volt, és meg tudta mondani, mi fog történni, vagy éppen mi történik valakivel, hány gyermeke van, jó-e vagy rossz a felesége, és más dolgokat is. Sok esetben igaza is volt. És akik elmentek hozzá jósoltatni, azok ritkán tértek haza úgy, hogy ne lopták volna el a pénzes zacskójukat, az asszonyoknak meg gyakran a ruhájából vágtak le egy darabot. A csapatba tartozó nők hatan-nyolcan karöltve járták a várost: bementek a polgárházakba, és ostobaságokat fecsegték, miközben valamelyikük elemelte, ami a keze ügyébe került. Felkeresték a boltokat is, mintha vásárolni akarnának, de míg nézelődtek, az egyik elcsent valamit. Sok lopást követtek el ilyen módon Bolognában. Később kihírdették a városban, hogy ötven líra bírság és kiközösítés terhe alatt megtiltják, hogy bárki befogadja a világnak e legravaszabb tolvajait. (...) Majd mikor látták, hogy nincs több lopnivaló, továbbálltak Róma felé. Meg kell jegyezni, hogy soha ilyen utálatos emberek nem fordultak elő ezen a vidéken. Soványak voltak, és feketék, és úgy ettek, mint a disznók.

Asszonyaik felváltva jártak-keltek a városban, durva ruhát viseltek a vállukra erősítve, gyűrűt a fülükben, és hosszú fátylat a fejükön. Egyikőjük a piactéren hozta világra a gyermekét, de három nap múltán már együtt járt a többi asszonnal” (Fraser, 2002: 75–76).

Ilyen közvélemény és hozzáállás mellett nem csoda, hogy szükségük volt a romáknak menlevelekre, hogy alamizsnát kapjanak. Ezen menlevelek adományozásának oka, hogy a cigány csoportok bűneikért vezeklő egyiptomi zárándokként mutatkoztak be, és ez számukra rengeteg kedvezménnyel járt. Olyannyira, hogy könnyen elképzelhető, hogy felütötte a fejét a menlevél-hamisítás, ugyanis Zsigmond király menlevelét olyan sok helyen mutatták fel, hogy nehezen elképzelhető, hogy valóban ugyanaz az egyetlen csoport egyetlen menlevelet használva végigvándorolta volna két-három év alatt azt a 4000 kilométert, amit a menlevél megtett.

A cigányokkal szembeni előítélet tehát egész Nyugat-Európában kialakult. Emlékezzünk csak vissza, mit olvastunk az előítéletekről! Rendszeresen másodkézből való, általánosító állítások, melyeket egy csoport minden tagjára igaznak tekintünk. Álljon itt még egy idézet a XV. századból, egy párizsi polgár naplójának 1427. évi, augusztusi bejegyzéséből, és különösen figyeljünk az írás utolsó mondatára! „Tizenkét bűnbánó jelene meg Párizs városában, vala pedig köztük egy herceg, egy gróf és tíz lovas férfiú, mind erősítgetik, hogy keresztények vol-

nának, mégpedig Alsó-Egyiptus földjének szülöttei... Népük, mely számlál száz-százhusz férfit, némbert és gyermeket, csupáncsak Szent János fejevételének napján érkezett vala utánuk... Találatott közöttük egynéhány boszorkányfajzat, akik az ember tenyerébe nézve kitalálták a múltat és jövendöltek is. Konkolyt hintének biz imigyen némely házasságba is, mivelhogy azt mondták a férjnek: *A feleséged szarvat rak homlokodra!*, a feleségnek meg: *Szeretőt tart az urad!* De a legrosszabb az vala, hogy míg szólának, kezök ügyességével vagy a gonosz lélek segédelmével kiürítették a hallgató pénzes erszényét. Legalábbis ezt mondják róluk a népek; én ugyan jártam többször is köztük, és beszélék is velük, de egyetlen denáriusomnak nem kelt lába” (Száz, 2007: 62).

Természetesen nem állítjuk, hogy a rendszeres tolvajlás, az emberek becsapása pusztán előítélet volt, hanem felgyülemlett negatív tapasztalat. Azonban a cigányság megélhetéséhez, az éhhalál elkerüléséhez gyakran nem is adódott számukra más mód. A félelem a többségben pedig csak nőtt; a lopást, erkölcsteleniséget, boszorkányságot, az ördöggel való cimborálást tették meg a cigányság fő, és egyetlen ismertetőjének, ezzel azonosították őket. A középkori, kora újkori Európa világképébe nem fért bele a cigányság. Amíg megtért bűnösöknek, zárandokoknak tekintették őket, addig támogatást kaptak, de – érthető módon – elmúlt az ebben való hit, és onnantól kezdve megvetett, kitzsázott Sátán cimborái lettek. Ha enni akartak, alamizsna híján maradt a lopás; emiatt tovább nőtt az előítélet, ez elvezetett a kiutasításhoz, cigányellenes törvényekhez, üldözéshez.

A nyugat-európai vándorlást inkább nevezhetjük kalandozásnak, melynek során a megélhetést nem a kereskedés és a kézművesipar, tehát nem a munka, hanem a szórakoztatás mellett a lopás és koldulás jelentette, mivel nem volt más megélhetési lehetőség nyugaton, ahol a fejlett iparnak nem volt szüksége a romák termékeire.

Közép- és Kelet-Európában – hazánkban is – ember- és kézműveshiány, valamint hadi készütség volt a törökök hódításai miatt, így erődépítési és fegyverkészítő, valamint -javító szakemberekre nagy szükség volt, így az itt maradt cigányok egy része hamar a társadalom szerves részévé vált, nagyon korán, már az 1500-as években integrálódtak a társadalomba, de jelentős részük továbbra is a társadalom peremén élő, kóborló, kereskedő, vagy alantas munkát végző (pl. hóhér) maradt. Érdekesség, hogy kovácsok lévén, Szapolyai János, a Dózsa-féle parasztlázadást leverő erdélyi vajda (nem cigányvajda, hanem fejedelem) cigányokkal készíttette el azt a vastrónt, vaskoronát és vasjogart, melyekkel Dózsa Györgyöt kivégeztette. Szintén erről az időszakról szól Gárdonyi Géza talán leg híresebb műve, az Egri csillagok, melyben többször is feltűnnek cigányok zenész, kovács, fegyverjavító és erődépítő munkásokként.

3.2.3.2 Kedvezőtlen fordulat

A közép- és kelet-európai társadalmak mezőgazdaságra történt berendezkedése és a török háborúk miatt jelentős munkaerő-piacot jelentett a cigányság számára. Ezzel szemben Nyugat-Európában a kézművesipar magas fokon állt, az iparosok céhekbe tömörülve védték saját érdekeiket, így az ide érkező roma csoportok munkájára nem volt szükség, és az alamizsnáért folyamodó és megélhetésüket lopással kiegészítő zarándokcsoportok sem találkoztak a keleten megtapasztalt kedvező fogadtatással. A cigányság első nyugati említései a teljesség igénye nélkül:

- Franciaország: 1419
- Hollandia: 1429
- Anglia: 1440
- Spanyolország: 1447
- Skandinávia: 1513–14

Nyugat-Európa a kezdeti – valószínűleg a menleveleknek köszönhető – megtűrő hozzáállás után nem fogadta szívesen a cigányokat. Egy német zarándok a cigányok görögországi tartózkodásáról, az ottani legnagyobb cigánytelepről (Modon város melletti Gyppe) szóló 1497-es beszámolója az alábbi módon festi le a romákat: „kimentünk hát a külső negyedbe, ahol sok mezítelen fekete ember lakik igen szegényes körülmények között, nádfedeles, kis házakban, melyekből összesen talán háromszáz van; cigánynak nevezik őket: mi azonban egyiptomi pogányként illetjük ezt a fajtát, amikor a mi földünkön jár. Mindenféle mester-ségben jártasak: így a cipőkészítésben és -foltozásban, sőt a kovácsmesterségben is. (...) Ezek az emberek egy Gyppe nevű helyről származnak, Modon városától úgy negyven mérföldnyire. Ezt a területet mintegy hatvan évvel ezelőtt foglalta el a török császár, de az ottani urak egy része,²⁰ minthogy nem akarta a törököt szolgálni, elmenekült: néhányuk a mi országunkba, mások Rómába, a Szentatyához, hogy menedéket és vigasztalást találjanak. Ő aztán ajánlólevelet adott nekik a római császárhoz és a birodalom hercegeihez, s felszólította őket, hogy védjék és támogassák a menekülteket, hiszen a keresztény hitért szenvednek. A hercegek azonban megtagadták a segítséget; a menekültek pedig nyomorban haltak meg, ajánlóleveleiket gyermekeikre és szolgálókra testálva, akik a mai napig ezen a földéken vándorolnak, holott azt állítják, hogy Kis-Egyiptomból valók. De ez aligha igaz, hiszen szüleik Gyppe földjéről kerültek ide, amely nem egészen

²⁰ A cigányok vezetőire, „hercegeire” és „grófjaira” vonatkozik az urak megnevezés.

félúton fekszik a mi Kölnünk és Egyiptom között. Vagyis ezek csavargók, közönséges gazfickók, s ki akarják kémlelni ezeket a földeket” (Fraser, 2002: 58–59).

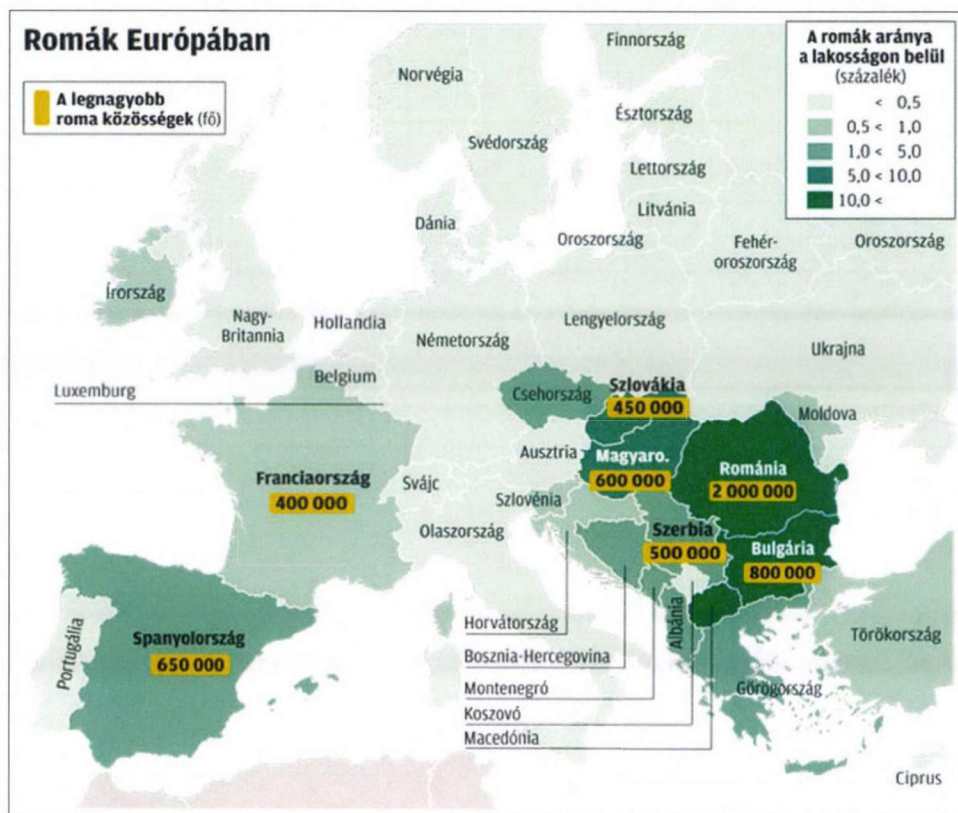
Határozott ellenszenv érezhető a cigánysággal szemben az 1400-as évek végi nyugat-európai emberek részéről. Láthattuk, hogy még nem tisztázódott a nép eredete, egyszerre van jelen a cigány megnevezés Kelet-Európában (görögöknél), de nyugaton még él az egyiptomi zarándokok legendája.

A cigányellenesség azonban nem csupán az egyes emberek rosszsallását jelentette, alig pár évtizeddel a menlevelek kibocsátása után megkezdődtek a törvényhozások a cigányság ellen. A fenti német polgár leírásában található utalás, miszerint „ki akarják kémlelni ezeket a földeket”, azt jelenti, hogy eleinte csak itt-ott merült fel annak a gondolata, hogy a cigányok tulajdonképpen a törökök kémei, de később – mint azt látni fogjuk – ez lett a hivatalos álláspont. Meglehetősen valóságtól elrugaszkodott ötlet, de a korabeli Európa legnagyobb ellensége az iszlám Törökország volt, így viszonylag kézenfekvő volt egy szintén ellenszenves csoporttal való összekapcsolásuk. Ez egyszerűen abból fakadt, hogy szerintük a romákból bármi rosszat ki lehet nézni, és mi lehet annál rosszabb – keresztényietlen magatartásuk is ezt bizonyítja –, mint hogy a törököknek kémkednek; különben miért akarnának minden városba bejutni, ott körülnézni. Ez az álláspont hivatalos ideológiával szolgált arra nézve, hogy miért nem szabad beengedni egy városba, miért kell tűzzel-vassal üldözni, akár kiirtani is a cigányokat. Az első erőszakos kiűzésükről Frankfurtban, 1449-ben olvashatunk. A Német Birodalomban 1497-ben hivatalosan török kémeknek nyilvánították őket, emiatt sorsuk a kitiltás és az üldözés lett; ugyanez várt rájuk 1492-től Spanyolországban is, a francia XIV. Lajos pedig valóságos irtóhadjáratot hirdetett a cigányok ellen. Angliában 1531-től kiutasították, majd 1563-tól halálbüntetésre ítélték minden cigányt.

Ez az időszak, mely 100–150 éven keresztül a cigányság kiűzését, üldözését, kiirtását tűzte ki célul Nyugat-Európában, a törvények ellenére sem eredményezte a romák eltűnését erről a területről. Ennek oka, hogy bármelyik nyugati ország történelmét megnézzük, zavaros politikai viszonyokat, háborúkat találunk, amelyek eredményeképpen a cigányellenes törvények csak részben tudtak érvényesülni. Angliában például amellet, hogy előfordult olyan, hogy egész cigánykaravánon példát statuáltak, és nemtől, kortól függetlenül mindenkit felakasztottak, az ottani romák többsége törvényen kívülként, de továbbra is Angliában élt. „A nyugat-európai cigányok zöme számára a társadalmi alvilág nyújtott menedéket. Nyelvük ennek megfelelően nem egyszerűen a «befogadó» országokéhoz, hanem annak tolvajnyelvéhez hasonult. Csoportjaikban összeolvadt a cigány és helyi szökevény és bűnöző elem. Antropológiai, etnikai és kulturális sajátosságaik is eltorzultak. Sok helyütt már nem is cigányokként, hanem egyszerűen csavargók-

ként tartották őket számon” (Tomka, 1983: 43).²¹ Emellett nyugati üldözésük eredményeképpen egyre kevesebb cigány csoport indult el keletről, illetve sokan visszahúzódtak a békésebb, jobb és biztonságosabb megélhetést biztosító kelet-európai területekre. Ennek a folyamatnak is az eredménye, hogy napjainkban is a Kárpát-medencében, illetve tőlünk délre és keletre a legnagyobb a cigányság teljes népességhez viszonyított aránya egész Európában.

A mai napig a kontinens minden országában élnek cigányok, de Romániában – Erdélyben is –, Bulgáriában, Makedóniában, Magyarországon, Szlovákiában, Szerbiában, stb. a nyugati országokhoz képest magasabb százaléku a cigány lakosság aránya.

Forrás: nol.hu

²¹ Emlékezzünk vissza a romák külső népelnevezéseire! Angliában travellernek, vagyis utazónak nevezik az ottani cigányságot, lakókocsis életmódjuk definiálja, hogy ki tartozik a csoporthoz, nem pedig származásuk, vagy nem létező rasszjegyeik.

Olvasmány:

Gárdonyi Géza: Egri csillagok (részlet) 214–216. (Cigánykaraván leírása)

*Mi az ott az erdőn? Tábor-e vagy falu? Rablótanya-e vagy belpoklosok községe?**Temetés van-e benne vagy lakodalom?**Hát biz az se nem tábor, se nem falu, se nem rablótanya, se pedig belpoklosok községe, hanem egy nagy cigánykaraván.**A sziklák árnyékán, a fák között rongyos, kormos sátorok. Egyikből-másikból füst kígyózik az égnek. A tisztáson meg szól a hegedű, és dübög a dob: táncolnak a leányok.**Vén cigányasszony tanítja őket. Ismeretlen nyelven rikácsol egyikre-másikra. Kikapja a kezéből a tamburint, és vén tagjait a tizenöt éves lány bájos lejtéseivel mozgatva mutatja, hogyan kell a kéznek és lábnak lengő könnyűvé változnia a tánc művészetében.**A cigánylányokkal már szinte velük születik ez a művészet, de köztük is találkozik azért, aki vagy nagyobb lábat, vagy lustább vért örökölt a szüleitől. Az olyanak kell a tanítás.**A táncosok különben mind fátyolos ruhába vannak öltözve. Fátyol nélkül nincs tánc. Lengései meghosszabbítják a tagok kerek mozdulatait. Táncban az a fő, hogy könnyű legyen.**A cigányok egy része a táncolók körül ül. A purdék meg azon meztelenen utánozták a forgásokat. Még a két-három esztendő kis purdék is füstös angyalkákként forogtak és lejtettek a füben. Tamburin helyett kókuszhéjat vertek, és fátyol helyett pókhálót lengettek a karjukon.**Egyszerre, mint a bokorról felburranó verébsereg, úgy riadt fel valamennyi gyerek, és rohant az erdő egy nyílása felé.**A mi öt lovasunk érkezett oda fáradtan, a lovat kantáron vezetve. A purdésereg éktelen nagy csicsergéssel rajozta őket körül. Baksisért nyújtották tenyérkéjüket.**– Hol a vajda? – kérdezte Gergely törökül. – Kaptok baksist valamennyien, de csak a vajdának adom oda.**De biz azok nem szaladtak a vajdáért, hanem tovább is ott tolakodtak és visítotak a lovagok körül.**Éva már benyúlt a zsebébe, hogy egynéhány rézpénzt vessen nekik, azonban Gergely intett neki, hogy ne tegye.**– Hájde! – kiáltott rájuk, a kardját is fölemelve.**A verebek ijedten röppentek széjjel.**De az idős cigányok is megrémültek. Ki a sátorba ugrott, ki a bokrok közé. Csak a nők maradtak ott. Várákozón bámultak az idegekenre.**– Ne féljete! – mondotta Gergely törökül. – Nem bántunk benneteket. Csak épp a gyerekeket riasztottam szét hogy ne lármázzanak. Hol a vajda?*

Az egyik sátorból vén cigány lépett elő. Török kaftán volt rajta, és magas perzsa süveg a fején. A dolmányán nagy ezüstgombok. A nyakában aranylánc. A kezében a vajdai nagybot.

– Mi nyelven beszélsz? – kérdezte Gergely törökül.

– Hát – felelte a vajda – törökül főképpen. De ha szolgálatotokra lehetek, tudok oláhul, perzsául, görögül, bosnyákul, rácul, horvátul, olaszul, magyarul, németül, csehül, franciául és spanyolul. Muszkául is beszélek valamicskét.

– Hát egyelőre csak beszéljünk törökül. Mitől rémült meg annyira a néped?

– Egy görög rablóbanda garázdálkodik erre. Azt mondják, ötvenen vannak. A múlt héten ebben az erdőben öltek meg egy kereskedőt.

– Mi nem vagyunk rablók, csak eltévedt utasok. Albániából jövünk. Mi is hallottuk azt a rablótörténetet, s éppen azért tértünk le az országrútról. Hát csak azt akarjuk, hogy adj nekünk vezetőt, aki elkísérjen bennünket Sztambulba, és néhány napig velünk maradjon.

– Akár tízet is – felelte a vajda. – Hiszen nincs messze.

– Nekünk csak egy kell. Egy olyanféle ember, aki ismeri a járást a fővárosban; fegyvert igazítani és lovat gyógyítani is tud.

A vajda gondolkodva nézett maga elé, aztán egy füstös sátor felé fordult és kiáltott:

– Sárközi!

Az öt lovag szinte megrezzent a magyar név hallatára.

A sátorból egy körülbelül negyvenöt éves szurtos cigány bujt elő. Oláh nadrág volt rajta és kék ing. Az oláh nadrág térde vörös posztóval volt foltozva. A hóna alatt magyar dolmány. Jöttében öltötte magára. Mikorra a vajdához ért, már be is gombolta, a port is leverte a nadrágjáról, meg is fésülködött a tíz ujjával. Ragyás volt.

– Elkíséred a vitéz urakat a városba, és szolgálatsz ott nekik. Gergely egy ezüstpénzt nyújtott a vajdának.

– Oszd szét a purdék között! Köszönöm a szívességedet!

– Mit hozzak magammal? – kérdezte Sárközi törökül és alázatosan.

– Csak egy pár szerszámot puska- vagy patkóigazításra, meg ha van valami sebre való jó fűd, embernek és lónak való.

– Hozom, uraim.

S visszafutott a sátorába.

– Nem vagytok-e fáradtak, ifjú uraim? – kérdezte a vajda. – Jertek beljebb, és pihenjetelek le. Ettetek-e ma?

És megindult az idegenek előtt a maga sátora felé, amely egy terebélyes bükkfa alatt vöröslött ki a többi közül.

A vajdáné három kis tarka szőnyeget terített a före. A leánya azon fátyolosan, ahogy előbb táncolt, segítségül szegődött az anyjának.

– *Hát van túrónk, tojásunk, rizsünk, vajunk, kenyერünk – mondta az asszony. – Csirkét is süthetek, ha megvárjátok, szép ifjú vitézlő uraim.*

– *Megvárjuk – felelte Gergely. – Mert bizony éhesek vagyunk. Az utunk éppen nem sietős.*

A cigánynép körülrajozta őket. Minden asszony jövendőt akart mondani. Némelyik már oda is guggolt, és rázta a tarkababot a rostában.

– *Kérlek, rezzentsd szét őket – mondta Gergely a vajdának. – Semmi kedvünk nincs arra, hogy jövendöltsünk.*

A vajda fölemelte a botját, s rákurjantott a népére. A botot tisztelték-e jobban vagy a vajdát, nincs kiderítve a történelemben. De az bizonyos, hogy gyorsan szétoszlottak. Az öt vándor nyugodtan telepedhetett a gyöpre a sokféle ennivaló mellé, amit a vajdáné eléjük rakott.

Ellenőrző kérdések

1. Mikor és milyen útvonalakon indultak el a cigányok ősei Indiából?
2. Mi az oka annak, hogy Nyugat-Európában üldözték, de hazánkban viszonylag szívesen fogadták a cigányságot?

Feladat

Keressen olyan híreket a XXI. század világsajtójában, amelyek a cigányság megítélésével, a cigánykérdéssel foglalkoznak!

3.2.4 A cigányok Magyarországon

3.2.4.1 Középkor

Elvileg lehetséges, hogy a Kárpát-medence területére már a honfoglaló magyarokkal együtt érkeztek cigányok is, de ezt az elméletet semmilyen tudományosan igazolható adat nem támasztja alá.

A romák magyarországi megjelenéséről, jelenlétéről már fentebb szóltunk, feltehetően az 1400-as évektől kezdve rendszeresen bukkantak fel hazánk területén kóborló életmódot folytató cigánykaravánok.

A nyugati üldözés miatt sokan el sem hagyták Kelet- és Közép-Európát, illetve számos csoport visszatért ide. A Kárpát-medencében ekkoriban a cigányok által űzött mesterségekre nagy igény volt, mind kereskedőkként, mind kézművesekként, napszámosként, zenészként, stb. el tudtak helyezkedni. Megtalálták azt a kapcsolódási pontot, amivel azonosságukat megőrizték, továbbra is zárt közösségeket alkottak, kóborló életmódot folytattak, járták az országot, és ebből megélték. A hazánk területén élő cigányság életében a török hódoltság alatt semmi lényeges változás nem történt, életmódjuk, foglalkozásaik, megélhetésük a 150

év alatt lényegesen nem változott. A harcok miatt fémmegmunkálásra, fegyverkészítésre és -javításra nagy szükség volt, sokan tudtak megbecsült munkát szerezni; erőépítési és -javítási munkákban is számos roma tudott biztos megélhetéshez jutni.

3.2.4.2 *A felvilágosult abszolutizmus idején*

A XVIII. század második felében a felvilágosult abszolutista uralkodók idején ezen a vidéken is kedvezőtlen fordulatot vett a cigányok sorsa. A törökök kiűzése után (Buda visszafoglalása: 1686, az utolsó település, Temesköz visszafoglalása: 1712) a politikai viszonyok rendeződtek hazánkban, az elnéptelenedett területek tudatos benépesítése betelepítésekkel megindult, és elkezdődött a polgárosulás. Ekkor vált szembetűnővé a cigányság kóborló életmódja, az „elvárt” viselkedéstől és életmódtól való különbözőségük. Az 1600-as évek végétől egyre több város és vármegye tiltotta meg a cigányok átvonulását, letelepülését, kereskedését saját területén. Egyedüli kivételt az erdélyi országrész jelentett, ahol továbbra is szívesen fogadták a romákat, igénybe vették szolgáltatásaikat, emiatt Erdélyben megnőtt a cigányság aránya.

Az 1770-as évek második felében állami cél lett a cigányok asszimilációja, ez a letelepítést, a nyelvhasználat megtiltását, paraszti és polgári munkák támogatását jelentette. Mária Terézia (1740–1780) és fia, II. József (1780–1790) rendeletei – szerintük – jó szándékú, de naiv, nagyrészt megvalósíthatatlan törvények meghozatalát jelentették. Az uralkodók az ország és a cigányok helyzetének jobbítására törekedtek, szándékuk tehát pozitív, de nem az a cigányság szemszögéből nézve. A felvilágosult eszmék terjedésének köszönhetően alapelvük az volt, hogy természeténél fogva minden ember egyforma, így a rendeletek végső célja a különbségek csökkentése és a megkülönböztetés megszüntetése volt. A kor szellemiségének megfelelően hittek abban, hogy a cigánykérdés nem etnikai, hanem szociális kérdés, melyet neveléssel teljes mértékben meg lehet szüntetni. Úgy gondolták, hogy a romáknak sem jó az, ahogyan élnek, és ha felajánlják nekik a „normális” élet lehetőségét, ők – az uralkodók szerint nem létező – identitásukat eldobva boldogan beleolvadnak a paraszti társadalomba. A „normális” életet biztosítandó, Mária Terézia

- megtiltotta a cigányok számára a vándorlást, a letelepülés szükségességét hangsúlyozta – erre azonban az anyagi fedezetet nem biztosította, hanem az egyes városokra, településekre ruházta, nekik kellett volna házakat, építőanyagot biztosítani a vándorcigányok letelepítéséhez;
- kötelezővé tette a gyerekek iskolába járását – noha ekkor még nem volt kiépült iskolarendszer és elegendő tanító, tanár az országban, így nem nagyon volt hova járni;

- megtiltotta a cigány nyelv használatát és a lókereskedést, valamint a cigány szó használatát is, helyette „új magyar” vagy „új paraszt” néven kellett nevezni a romákat;
- előírta a cigány gyerekek elvételét szüleiktől, és „jó keresztény családokban” történő felnevelésüket, ezt a településnek honorálni is kellett. Azonban sem az anyagi fedezet nem állt rendelkezésre, sem a „jó keresztény családok” nem tolongtak cigány gyerekekért, azonban még így is számos gyermeket emeltek ki családjukból, sokszor nem családoknál elhelyezve, hanem lencházakba zsúfolva.

Teljesen érthető módon a cigányság nem érezte a feléje irányuló, felemelkedésüket elősegítő jóindulatot, és ezen rendelkezéseknek ellenállt. A megvalósításukat az is gátolta, hogy a települések, amelyekre a törvények betartásának anyagi vonzata is hárult – házak biztosítása a letelepítéshez, iskolák és tanítók finanszírozása, örökbefogadó családoknak fizetni a befogadott gyermekek után –, inkább elűzték a határjukban letelepült (!) cigány csoportokat, hogy megszabaduljanak a felelősség alól, ezzel sokan újra kóborlásra kényszerültek. Azonban már ekkor is volt egy 40-50 000 fős letelepült, házban, faluban (tehát nem telepen és nem putriban vagy sátorban) lakó, megbecsült cigányság, főleg muzsikusok és kézművesek.

Álljon itt egy idézet II. József rendeletéből, amely még érthetőbbé teszi ezen rendeletek megvalósíthatatlanságát és a cigány lakosság ellenszenvét, tiltakozását.

II József rendelkezése, 1783.

„(...) Hogy pedig azoknak az új parasztoknak,²² akik egyedül avégből vállaltak jobbágyi telket, hogy annak színe alatt ide-oda csavaroghassanak és a szomszédos helységeket bejárhassák, ez ideig üzőtt csaláldságukat és hamisságukat megakadályozni lehessen, ő szent királyi felsége legkegyelmesebben azt akarja, hogy az így felvállalt telkeket tartoznak maguk vagy családtagjaikkal együtt megművelni, és ne merészeljék másnak bérbe adni. 24 pálcaütés és jobbágytelkük, valamint a belőle eredő összes javaik elvesztésének terhe alatt. (...)

Kovácsmesterséget csak azoknak legyen szabad gyakorolni, kinek a szolgabírák járásaikba a köz érdekében megengedik, a zenélést pedig a zeneszerszámok kötelező elkobzása és összetöretése mellett egyenesen tiltsák meg, csak azoknak

²² A paraszt vagy új paraszt megnevezés az egész rendeletben a cigányokra vonatkozik, már Mária Terézia javasolta ezt a „névváltoztatást” a cigányság eltörlése érdekében. Az, hogy magyar parasztokról vagy cigányokról van szó, a szövegkörnyezetből derül ki.

engedélyezzék, kik jobbágyok vagy mesteremberek és szükséges és nem vándorló kovácsmesterséget folytatnak, útlevélet is csak ilyeneknek adjanak. (...) Az 1772. november 23-i jóságos királyi rendelkezés súlyos figyelmeztetés terhe alatt megtiltja az új parasztoknak, hogy az eddigi nyelvüket használják, hanem csak azt, amit abban a helységben használnak, ahol laknak.

Nemkülönben el kell tőlük venni ezen jóságos királyi rendelkezés értelmében a gyermekeiket, mihelyt négyéves korukat betöltik, és nevelésre parasztokhoz kell adni.

Azon ötletre, hogy a cigányoktól elvett gyermekek szüleikkel könnyen össze ne találkozassanak, nevelésre távoli vármegyébe osszák őket cserébe ide helyezett ugyanannyi gyermek ellenében azon vármegyéből. Ez meg nem valósítható az ilyen cserékhez és átszállításhoz szükséges költségek miatt. Egyébiránt, mivel már külön is elrendeltetett, hogy a cigányok vagy újparasztok nem mehetnek útlevél nélkül egyik helyről a másikra, azonfelül már vannak olyan rendelkezések is, hogy a cigányokat szét kell osztani és elkülöníteni egymástól; ezek az óhajtott jobb rendre szoktatás és nevelés elősegítésére elégségesek lehetnének.

A munkára elegendő erővel rendelkező cigányokat tereljék el a zsellérkedésről és ösztönözzék nehezebb munkák felvételére. Azokat a cigányokat pedig, akik koruknál vagy törődöttségükönél fogva a jobbágyi szolgálat felvételére nem alkalmasak, a zsellérségben kell megtűrni és egy nem cigánnyal iktatni be egy telekre, azon meggondolásból, hogy ez majd ügyel zsellértársára, és annak kihágásait felelősségre vonás terhe alatt majd jelenteni fogja.

Mivel azt is ajánlották, hogy a cigányokat a gyárakban, vasbányákban vagy más közmunkáknál foglalkoztassák, de nem jelölték meg külön a gyárat és a bányát, ahol foglalkoztatni akarnák őket, sem az emberek számát nem mutatták ki, ő szent felsége megparancsolta ezen hiányok sürgős pótlását, hozzátéve azt is, hogy nem lehet cigányokat ilyesféle közmunkára másként alkalmazni, mint a parasztoknak szokásos bérért.

(...) A jövőre nézve szigorúan tilos lesz, hogy a cigánylegény cigánytörzsbeli lányt vegyen el, vagyis hogy a cigányok összeházasodni merészeljenek.

Arra a javaslatra, hogy a cigányok számára tengerparton vagy másutt létesítsenek új telepeket, bizonyára nem akadna elégséges hely. A jóságos királyi akarat az, hogy ezek az emberek ne éljenek egymás között és ne merjék anyanyelvüket használni, hanem válasszák el őket egymástól. Ha eltiltják őket életmódjuktól és anyanyelvük használatától, jobbágyokká és mesteremberekké formálódnak, és ezen a módon fokozatosan eltűnik a neve is ezen népnek az örökös tartományokban” (Diósi, 2002: 15–16).

Ezen modern rendeletek értelmében a romák választhattak, hogy a társadalom peremén, annak a legalján integrálódnak a társadalomba elveszítve és feladva minden hagyományukat, kultúrájukat és önbecsülésüket ezért az alacsony pozícióért, vagy a közakarattal szembeszegülve, büszkeségüket megtartva kívülállók, cigányok maradnak. Életszínvonaluk szempontjából lényeges különbséget nem jelentett egyik változat sem, de önértékelésük miatt természetes módon a többség a törvényenkívüliséget választotta az „újmagyarság” helyett.

3.2.4.3 XIX. század

Az újkorban az ipari fejlődés, iparosodás miatt egyre kevesebb lehetőség adódott, hogy eredeti (kézműves, kereskedő) foglalkozásaikat gyakorolják, ezek már nem nyújtottak számukra biztos megélhetést. Sokan dolgoztak napszámban, de közmunkára is alkalmazták őket, illetve kitermelődött egy letelepült városi vagy falusi zenész, kézműves, kovács, stb. réteg is. Ezeket a mesterségeket változó formában és változó igények közepette egészen a XX. század közepéig űzték, a jellemzően cigány vezetéknevek is többnyire egy-egy foglalkozáshoz kapcsolhatók. A kovácsok és szegkovácsok közül kerültek ki a Lakatos nevűek, a famegmunkálással foglalkozó beások között gyakori név a Kalányos, Kanalas, Orsós, a harang- és csengettyűkészítők pedig a Kolompárok (kolompkészítők). Tipikus foglalkozások voltak még a szőnyegkészítők és -kereskedők, a köszörűsök, akik késeket éleztek, az üstfoltozók és edénykészítők, a famegmunkálók között a tek-nővájók és az egyéb fa (kanál, orsó, bölcso, stb.) eszközök készítői, az építőiparban dolgoztak a vályogvetők, és a cigányság (oláh cigányok) leggazdagabb rétegét képezték a lovárok, vagyis a lókereskedők.

A muzsikálás mint önálló foglalkozás a XVIII. századhoz köthető, előtte inkább csak kiegészítő jövedelemforrás volt – lásd fent II. József rendeletében. A XIX. századtól kezdve a második világháborúig nagy népszerűségnek örvendtek a cigány zenészek és bandák. Az 1848–49-es szabadságharc alatt hivatalos, cigányokból álló katonai zenekarok kísérték a magyarokat a harcokba, lelkesítő zenét játszva a katonák buzdítására. A korszak írói, költői, művészei is gyakran megemlékeznek a roma zenészekről, ennek egyik leghíresebb példája Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című verse, de talán nem ismeretlen Liszt Ferenc cigányzene és cigány kultúra iránti rajongása. 1859-ben jelentetett meg egy könyvet a cigányzenéről, melyben egyenesen azt állítja, hogy az, amit világszerte magyar zeneként ismernek, az valójában a cigányok zenéje. Azért állíthatta ezt, mert valóban a cigány muzikusok voltak a korszak zenészei, így a magyar zenét is ők játszották. Ez azonban nem volt cigányzene abban az értelemben, hogy a romák maguk között, maguknak nem azokat a dalokat énekelték, nem arra mulattak, amit a magyaroknak játszottak.

Ebben a korban romantikus pátosz lengte körül a cigányság szabadságszere-tétét, természettel való szoros kapcsolatát, a kortársak műveiben gyakran szere-tettel, csodálattal írnak erről a szabad, szilaj, független, körülményekkel dacoló népcsoportról. A magyarság nemzeti öntudatra ébredésének időszakáról van szó, amikor a magyarok megpróbálták magukat a lehető legnagyobb mértékben füg-getleníteni a német uralomtól, ebben az időszakban élt nálunk egy népcsoport, akik a maguk urai voltak, és ha szegényesen is, de szabadon, önállóan irányítot-ták saját sorsukat. Természetes, hogy a magyarság függetlenségéért küzdő hazai értelmiség bizonyos értelemben felnézett a szabad cigányokra.

Az olvasó számára ismerős lehet Czinka Panna, Bihari János vagy Dankó Pista neve, akik – sok más muzsikussal együtt – nagy hírnévre, népszerűsége-re tettek szert a XVIII.-XIX. században zenészként, nótá- vagy verbunkosszerzőként.

Az első bevándorlási hullámmal, az 1400-as és 1500-as években Magyaror-szágra érkezett cigányok zöme a XIX. századra a társadalom szerves részévé, in-tegrálódott tagjává vált. Akiknek ez nem sikerült, azok számára – a megfogyat-kozott munkalehetőség miatt – egyetlen kitörési pont a hadsereg volt; már a Rá-kóczi-szabadságharcban (1703–1711) sokan vettek részt, külön cigányezred is harcolt itt, de később, az 1848–49-es szabadságharcban is zenészként és katoná-ként is.

Ez a fajta integráció, a társadalomba való beilleszkedés Nyugat-Európában az első hullámosoknál sem valósult meg.

Mária Terézia és II. József rendeletei után a cigánykérdés megoldatlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy száz év elteltével még mindig a politika fontos kérdését jelentette: 1893-ban József főherceg kezdeményezett egy országos cigá-nyösszeírást, melynek célja a cigányügy végleges megoldását jelentő stratégia elő-készítése volt. Az összeírás elkészült ugyan, de a zavaros politikai viszonyok és az első világháború kitörése miatt intézkedések nem történtek. Egy 1893-ban készült felmérés alapján 275.000 cigány élt az országban (itt még Trianon előtt vagyunk, tehát a történelmi Magyarország területére kell gondolni, de Budapest és Horvátország nem szerepelt az összeírásban).

- A cigányság 88,5%-át letelepedettként regisztrálták,
- további 7,4%-uk huzamosabb ideig helyben tartózkodó,
- csupán 4%-uk vándorló életmódot folytató.

Közel 40%-uk magyar anyanyelvű volt, 30%-uk cigány, a többiek pedig főként román anyanyelvűek. Több mint 1/3-uk (38,2%) Erdélyben élt, és túlnyomó többségük dolgozott:

• mezőgazdasági napszámos:	39%
• iparos:	29%
• zenész:	10%
• háztartásbeli:	10%
• foglalkozás nélküli:	7,5%
• egyéb (őstermelő, kereskedő, cseléd, stb.):	10%
• tisztviselő:	egy ezrelék

Két csoportot emeltünk ki, a foglalkozás nélkülieket azért, mert fontos hangsúlyozni, hogy a romák csupán 7,5%-a nem dolgozott, a tisztviselőket pedig azért, hogy lássuk, már a XIX. század végén volt a cigányságnak egy kis rétege, akik a társadalmi integráció magas fokán álltak, nagyon lassan megindult egyfajta értelmiségképzés is. Az ország összes kovácsának $\frac{1}{4}$ -e cigány volt, de a századfordulótól kezdve az ipari fejlődés, gépesítések miatt munkájukra egyre kevésbé volt igény. Sokan lettek cselédek, vagy éltek gyűjtögetésből (gomba, gyógynövény), de házak betapasztását, mosást, meszelést, stb. is vállaltak.

Ezek szerint a XIX. század végén még nem volt olyan nagy a szakadék a cigányok és gádzsók között, sőt, a századforduló cigánysága és szegény magyarsága között sem életmódban, sem anyagi körülményekben lényegében nem volt különbség.

A cigányság és magyarság közötti szakadék a XX. században jelent meg és kezdett mélyülni. Ennek kettős oka van: egyrészt az általánossá váló közoktatásból a romák kimaradtak, másrészt az ipar fejlődésével a cigányság, miután munkájukra nem volt többé igény, szegénységspirálba került: a megélhetés többé nem volt biztosítva sokuk számára, aminek következtében egészségi állapotuk, öltözködésük is romlott, emiatt megítélésük is egyre rosszabb lett, ami még kevesebb munkalehetőséget jelentett, és már be is zárult az ördögi kör. A helyzetet rontotta, hogy ekkor egy új népvándorlási hullám indult el: Románia, Moldva területéről új, addig nálunk ismeretlen cigány csoportok érkeztek tömegesen. Az ekkor, azaz a XIX. század végétől hazánkba érkező cigányok²³ életmódját teljes mértékben meghatározta addigi életvitelük, őket semmiféle integrációs, asszimilációs törekvések nem közelítették a megelőző évszázadokban az európai társadalmakhoz. A letelepedett életforma tőlük teljesen idegen volt, hagyományaik és szokásaik nemcsak az európai vagy a magyar hagyományoktól és szokásoktól tértek el nagyon nagy mértékben, hanem az évszázadok óta itt élő cigányságétól

²³ Az Indiát később elhagyók, vagy huzamosabb ideig a Balkánon tartózkodók, de legnagyobb számban a Romániában és Moldovában rabszolgaként élők és a rabszolgaság alól felszabadulók.

is. Ők a társadalom peremére szorultak, kialakultak a faluszéli, erdei nagy cigánytelepek, munkájukra az iparosodás miatt – a zenéléstől eltekintve – már nem volt szükség. A XIX. és XX. század fordulójától leplezetlen diszkrimináció jelenik meg velük szemben, ami a fasizmusban tetőzött be. Ezek a nagy csoportokban beáramló cigányok eleinte „oláh cigány” néven emlegetett kompániák voltak, az *oláh* szó *románt* jelent(ett), tehát elnevezésük román hatásnak az eredménye. Ekkoriban még a ma már beásként emlegetett csoportokat is oláhnak mondták, és a ma is oláhnak nevezett cigányságot is ugyanezen a néven illették, ugyanis romani nyelvük nagyban különbözött a Magyarországon élő cigányok kárpáti dialektusától, mert mint már említettük, nyelvükre nagy hatással volt a román nyelv.

Az első világháború előtt és alatt a kóborló cigányok kérdését úgy akarták megoldani, hogy kötelezően katonai-hadi szolgálatra küldték őket. Ezután a fasizmus fizikai megsemmisítésüket, kiirtásukat tűzte ki célul, hogy a cigánykérdést végérvényesen megoldják.

3.2.4.4 A második világháború és a fajelmélet

Németországban már 1929-ben létrejött a Cigányprobléma Leküzdésének Központi Hivatala, mely Magyarországon változatlan néven a második világháború után az 50-es évekig tovább működött. Ennek egyik tevékenysége volt a váratlan „cigányrazziák” tartása, a háború éveit pedig zárt cigánytáborok, azaz gettók létrehozása.

1938-ban nyilvántartásba vették a cigányokat, ebben az évben megfosztották őket szavazati joguktól, az iskolákból kitiltották, és elkezdték őket lágerekbe gyűjteni. 1939-től bevezették a különböző színű személyi igazolványokat, barna igazolványt kaptak a „tisztá cigányok” (ld. lent). Szintén 1939-ben Himmler általános vándorlási tilalmat rendelt el számukra, majd tömeges deportálásuk is lezajlott ebben az évben.

„A zsidókhoz hasonlóan az ő esetükben is antropológiai vizsgálatokkal igyekeztek igazolni alacsonyabb rendű voltukat. Az «idegenvérűekként» emlegetett cigányok vitathatatlan észak-indiai árja eredetét azzal az érveléssel igyekeztek semlegesíteni, hogy vándorlásuk során «kevert fajúakká» váltak. (...) A birodalomban érvényes koncepció a többnyire vándorló életmódot folytató, «fajtisztá törzsi cigány» esetében csak az elkülönítést írta elő. A főként asszimilálódott, letelepedett cigányok között található «félvéreket» a «fajkeveredés» szempontjából sokkal veszélyesebbnek ítélték, ezért keményen üldözték” (Bruhács, 2005: 87). A románok esetében tehát éppen fordítva jártak el, mint a zsidóságnál, ahol a „tisztá zsidó” embereket küldték elsősorban haláltáborokba. A cigányságnak mindössze 10%-át tette ki a „tisztá cigány” csoportba sorolható, a többi 90% viszont a „különösen

veszélyes”, „kevert fajú” csoportba tartozott, akinél a „bűnözés genetikailag öröklődik” Robert Ritter náci pszichológus-pszichiáter hivatalos álláspontja szerint, rájuk a börtön, koncentrációs tábor és sterilizálás várt.

A cigányholokauszt áldozatainak számát azért nehéz pontosan megállapítani, mert egy részük került csak faji alapon koncentrációs táborba, ők a barna háromszög jelzést viselték, de valószínűleg többségük „aszociális” besorolás alá esve, fekete háromszög jelzést hordva került haláltáborokba; akármelyik csoportba is tartoztak, a lágerhierarchia legalján helyezkedtek el. 1943-ban hoztak létre Auschwitzban egy 40 barakkból álló cigány családi tábort. Érdekesség, hogy egyedül a cigányok voltak azok, akik a koncentrációs táborokban családjukkal együtt maradhattak, náluk nem különítették el a nőket, férfiakat és gyerekeket.

Közben Mengele és kollégái különböző emberkísérleteket hajtottak végre rajtuk is, rengeteg 8-10 éves lányt sterilizáltak, röntgensugár-sterilizációs és ikerkísérleteket hajtottak végre cigányokon, tifusszal fertőzték meg, eszméletvesztésig fagyasztották őket, stb.

A II. világháború alatt nagyon különböző becsléseket találunk a cigány holokauszt áldozatainak számát illetően, Magyarországon 5000 és 30.000 fő közé teszik az elhurcolt és kivégzett romák számát, és világszerte a II. világháború roma áldozatainak számát legalább 220.000 főre teszik, de elérheti a félmilliót is, beleértve a deportáltak mellett a katonai szolgálatban vagy a bombázások során meghalt cigány lakosságot és a polgári áldozatokat is. Ez a szám, tehát a második világháború alatt meghalt romák száma az akkori európai cigányság közel 1/3-át jelentheti.

A cigányholokauszt emléknapija augusztus 2-a, 1944-ben ezen a napon számolták fel Auschwitzban a cigánytábort, gázkamrába küldve több ezer romát, hogy helyet csináljanak az újonnan érkező zsidó internáltak számára. A második világháború népiirtása a cigány nyelvben *porrajmos*, azaz „elemésztés” néven szerepel. Ezt a napot örökíti meg visszaemlékezésében egy zsidó asszony, Ember Mária auschwitzi fogoly. „Szemben a mi barakkunkkal volt egy másik barakk telezsúfolva cigányokkal. Őket nem választották el egymástól, s mi irigykedve néztük, lám, ők együtt maradhattak. És egyszer hajnalban, még rágondolni is borzasztó, sikolyokra, ordítózásra, ütlegetés zajára ébredtünk. A cigányokat lökték fel a teherautókra, és ezek a szerencsétlenek sikoltoztak, kiabáltak, jajgattak, és mondták, üvöltöttek: «Látjátok, ezek az átkozott németek mit csinálnak velünk? Gázkamrába visznek mindannyiunkat!» S mikor pirkadni kezdett és minket kizavartak az Appellplatzra, ahol szinte ruhátlanul, cipő nélkül, összebújva reszkettünk, láttuk, hogy a szemben lévő barakksor, ahol a cigányok voltak, teljesen üres, csak a krematórium kéménye ontotta a füstöt, néha még lángot is lövellt ki a kémény... Sokan közülünk sírtak, én csak magamba roskadva halkan

imádkoztam, s irigyeltem a cigányokat. Nekik már jó, gondoltam, nem tudnak semmiről, és legalább együtt mehettek a halálba, szülő, gyermek, testvér” (Szárász, 2007: 141).

3.2.4.5. Szocializmus

A XX. század második felében ismét megindult a mozgás Európában. Kitelepítések, áttelepítések zajlottak a második világháború után (pl. németek Kelet-Európából Németországba történő telepítése; csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény 1949-ig), és sokan a biztonságosabbnak tűnő területek felé önként vándoroltak. Így tettek a romák is. Így alakult ki a Nyugat-Európában ma is vándorló, lakókocsis életmódot folytató cigányság.

Hazánkban a második világháború után egy átmenetileg nyugodtabb időszak következett a romák számára, mert a szocializmus első éveiben a diktatúra a nincstelen cigánysággal nem sokat törődött, emiatt sokan kóboroltak, kereskedtek volna, de munkájukra nem volt igény. (A padlássöprések és kötelező beszolgáltatások idején ugyan mivel is kereskedhettek volna? Ki tudott bármit is venni vagy eladni?) Az 50-es évek végéig a politika ugyan nem tett lépéseket a cigányság beolvasztására, de a mérhetetlen nyomor, nélkülözés és nincstelenség határozta meg életüket.

1957-ben megalakult a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, mely a kultúra megőrzése mellett a cigányság felkarolását tűzte ki célul, de a hivatalos álláspont szerint nemkívánatos volt a szövetség célkitűzése, sőt már a neve is, így 1959-ben megszüntették. A szocializmus ideológusai ugyanis úgy gondolták, hogy a cigányok nem önálló kultúrával rendelkező etnikum, pusztán szociális csoport, azaz életmódjuk kizárólag szegénységükből fakad. Ez a nézőpont kitermelte azt a hitet, hogy magától megoldódik a romák helyzete, ha kapnak munkát, kialakul náluk a munkásosztály értékrendje, mentalitása, és szakítanak korábbi életükkel. Ezenkívül a szocializmus az első – legvadabb – évtizedében a rendszer ellenségeinek eltávolításával foglalkozott, a cigányságot mint vagyontalan réteget nem érezte fenyegetőnek. Rá kellett azonban döbbernük, hogy a cigányság különállása csak fokozódik, elszegényedésük nem oldódik meg magától, nem özönlenek boldogan a gyárakba bér munkát végezni, és a gyárak is nekik adnak utoljára munkát. A cigányság helyzete tehát egyre romlott, az ötvenes évek végére rosszabb körülmények közé kerültek, mint az 1893-as cigányösszeírás idején voltak, túlszűfolt telepeken tengődtek.

Ennek a tarthatatlan helyzetnek az állami felismerése eredményezte azt az 1961-es párthatározatot, mely a cigányság beolvasztását, teljes asszimilációját állami feladattá tette. A hivatalos ideológia szerint a cigányság nem etnikai, hanem

szociális csoport, vagyis egyetlen ismervük a szegénység, ha ezt megszüntetjük, akkor rendes szocialista munkásokká válnak, feladják – az állam szerint nem létező – identitásukat. A '61-es párthatározat három területet emelt ki cigánykérdés/szegénységkérdés megoldására, melyeknek célja a cigányság teljes beolvasztása, megszüntetése:

- lakáshelyzet megoldása, telepfelszámolás,
- oktatás kérdése, iskoláztatás,
- munka kérdése: a cigányság integrálása a szocialista iparba, teljes foglalkoztatás.

„A cigányokat a befogadó társadalomhoz való teljes hasonlóság vagy különbözőség alapján csoportosították. Bármilyen, ami arra vonatkozott, hogy mit gondolnak a cigányok saját csoportjaikról, figyelmen kívül hagytak. Ez a feltűnő mellőzés a marxista gondolkodásmódból és a néprajzi leírások által kialakított képből táplálkozott, amely szerint a cigányoknak nincs önálló kultúrájuk, bárhol éltek, környezetük szokásait vették át kis változtatásokkal; nincs valódi cigány nyelv, az sok különféle eredetű elemből összegegyűrt látszatnyelv csupán, és így tovább. Tehát bármi teszi is a cigányokat cigányokká, az nem elég arra, hogy nemzetiséget lehessen csinálni belőlük. Akkor pedig asszimilálni kell őket” (Várnagy, 1999: 28–29).

Ez a hozzáállás természetesen nagy ellenállásba ütközött a cigányság részéről, akik nem akarták szabadságukat és létező kultúrájukat feladni. A szocializmus alatt sikerült elérni, hogy a romák nagy része dolgozzon, ez elsősorban képesítés nélküli gyári betanított és segédmunkát, valamit köztisztviselési munkát jelentett. Sokukat azonban nem törte meg a munka, és a munkaidőn kívül látták az élet értelmét: ugyanúgy mulatoztak, vendégeskedtek, zenéltek, mint addig. A szocialista felzárkóztató és erőszakosan asszimiláló politika nem volt – és nem is lehetett – sikeres, a cigányság nem tudott azonosulni vele, passzív elszenvedője volt csupán az őt érintő rendelkezéseknek. Az intézkedések eredménye az ősi hagyományok és kultúra maradványainak teljes szétzilálása, az önértékelés lerombolása és a fokozódó társadalmi kirekesztés lett.

A 70-es években valamelyest enyhült az állami kényszer, ekkor már felismerték, hogy nem csak a teljes asszimiláció, a cigányság beolvasztás általi eltüntetése az egyetlen út, hanem részben az egyre nagyobb számú cigány értelmiség ki-termelődésének, a kultúra megőrzésére irányuló törekvéseiknek (ld. Első Roma Világkongresszus 1971, roma nyelvújítás, képzőművészek, stb.) köszönhetően az integráció irányába indult el a cigánykérdés megoldását célzó politikai akarat. Ezt tükrözi az az 1979-es párthatározat is, mely a „beilleszkedés gyorsításának sikerességét” tűzte ki célul, ebben elismerik, hogy a cigányság etnikum (nem nem-

zetiség), de még mindig állami cél ennek a levetkőzése és a szocializmusba történő belesimulás. A 80-as évektől kezdve azonban az asszimilációval szemben az integráció vált elfogadott úttá, elismerik a cigány kultúrát, a Nemzetközi Cigány Bizottsággal való magyar együttműködés is megindult.

Ez az irányvonal lehetőséget teremtett arra, hogy a rendszerváltozás után a cigányság is kivegye a részét az önszerveződés folyamataiból, így sikerült elérni, hogy önálló etnikumnak tekintsük őket, ezáltal az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól rájuk is vonatkozott, kisebbségi önkormányzatokat alakítottak, parlamenti mandátumokat szereztek, és egyre nagyobb értelmiségi réteget alkotnak a romák.

Ugyanakkor az éremnek van másik oldala is: a már említett erőszakos asszimilációs törekvések eredménye volt, hogy a szocializmusban a gyárakban dolgozó cigányok lettek a rendszerváltozás legnagyobb vesztesei. Ők voltak a legképzetlenebbek, az ő munkahelyeik szűntek meg legelőször, így a rendszerváltás után alig egy évtized alatt már 90%-uk munkanélküli lett.

A jelenkor Magyarországnak egyik legnagyobb – ha nem a legnagyobb – társadalmi problémája a cigányság kérdése, helyzetük megoldása. A korábbi évszázadok cigányügyi intézkedései mind „kifejejtették” a rendelkezésekből magukat a cigányokat, az ő igényeiket, kultúrájukat nem vették figyelembe. Napjainkban olyan megoldásra kell törekedni, amellyel a romák is tudnak azonosulni.

A legnagyobb problémát okozza

- a fokozódó előítéletesség mindkét oldalról;
- a munkanélküli és szakképzetlen rétegekben, a társadalom peremén élők között magas a cigányság aránya, a közgondolkodás egyenlőségjelet tesz a két csoport (szegény és cigány) közé, ez tovább fokozza az ellenérzéseket.

A megoldást elsősorban az oktatásban kell keresni, olyan módszerek kidolgozására és átvételére van szükség, melyek az előítéletesség ellen és a felzárkózás mellett hatnak.

Olvasmány – A cigányság helyzete a szocializmus kezdetén

Lakatos Menyhért: A tudós ember (novellarészlet)

Kora tavasz volt, a nap sugaraí még ferdén sütöttek, de a putrik apróságai már féktelen kedvvel ricsajoztak a tavasz küszöbén.

A felnőttek kis csoportokba verődve, tétlenül hunyorogtak a nap felé, ástásaikat a kabát alá eresztve, hogy az a kis meleg se vesszen kárba.

A demokrácia szele egyre keményebb kézzel tisztogatott a régi rend árkdíjai alatt és nagy tervekkel díszítgette a falusi kerítésdeszkákat.

Igaz, hogy a háború ökre alaposan megtaposta az elemózsiás tarisznyákat, de igéretekből nem voltunk szegények. És ha nem is jutott minden asztalra elegendő kenyér – mert akkor még a dolgozó paraszt nem tudta, melyik lábára álljon –, nem panaszkodott senki, akadt tennivaló bőven. Csak a putrivilág lakói idétlenkedtek, azon töprengve, melyik végén kellene megkezdeni a kolbászt, ha lenne! De nem volt.

A parasztok szétszórták egymás között a földet, nekik annyi sem jutott, ahová egy putrira való vályogot vessenek. A gyárról meg azt se tudták, hogy vízben kell-e bevenni vagy szárazon.

Előfordult olykor, hogy a népnevelők megpróbálták munkára serkenteni a putrivilág lakóit, de ők se mondták, hol keressenek munkát, a cigányok meg nem kérdezték.

Így aztán maradt minden a régi. Csodálatos módon a demokrácia vihara messze elkerülte a putrik világát, talán soha nem tudjuk meg, hogy miért. Pedig a kezdet kezdetén olyan jól indultak a dolgok. A cigányok éppúgy részt vettek a zabrálásokban, feketézésekben, mint az idő tájt bárki más, aztán valahogy elaludt minden. Lehet, hogy akkor fordult meg velük a ló, és oda értek, ahová a mádi zsidó. Na mindegy, elég az hozzá, hogy tavasz volt.

Bandi, akit a cigányok rosszmájúan „tudós embernek” neveztek, néhány hete jött ki a börtönből, megsápadva, megféhéredve, a putrija előtt ült és gondolkodott. Becsületére legyen mondva, sokszor megfogadta, hogy nem kerül vissza többet, de a szerencse mindig messze elkerülte. Sok volt a gyerek, a szegénység is mindig a nyakán volt, így aztán nem tudott ellenállni a kísértésnek. De most a templomban fogadta meg, hogy felhagy a jóslásokkal, és ha valami munkaalkalom kínálkozik, inkább elmegy dolgozni.

Nem volt az akkoriban kis fogadalom, hisz amelyik cigány a munkából akart megélni, annak a kezébe kellett vennie a vándorbotot, mert a saját falujában nem lehetett próféta. A nagy gonddal megépített kis cserepes tanyákat már nem kellett tapasztani. A nagyüzemi gazdálkodás irányába folyt minden, és a parasztság együttes erővel sárosította a közöset.

A cigányságnak is eszébe jutott, hogy valami újabb közösséget kellene alapítani, ni de ekkora zenekar hogy tudna egy húron pendülni? Aztán meg abban az időben egészen más nóták jártak. Így megmaradt az ősi közössége mellett, folytatva a régi gyűjtögető életmódot. Ősszel sündisznót szedett, tavasszal varjúfőkát. Téli, ha a másik nagy közösség²⁴ behúzódtott a kemence mellé, a telelésre kinn hagyott kukoricatáblákban űzte mesterségét. A tavaszi nagybőjtöt általában nyáron volt kénytelen megtartani, mert aratás, cséplés idején az egész ország gyűjtögetéssel foglalkozott.

Nos, valahogy így éldegélt abban az időben a putrik népe, amikor oly lassan teltek az évek, hogy azt se tudták, jönnek vagy mennek? Szegény Bandit is tavaly nyáron

²⁴ A magyarságra, parasztokra történő utalás.

elvitték két hónapra Baracskára, és mire hazajött, már tavasz volt. Ezek után nem csoda, ha valaki esküt tesz a munka mellett! Úgy tűnt, hogy be is válthatja a fogadalmát, éppen gulyást kerestek a falusi tehének mellé, és ha egy kis szerencséje van, később a feje sem fáj. De nem volt szerencséje. Helyette a régi főjegyzőnek adták oda az állást.

(...) Néhányszor még felkereste a legeltetési bizottságot, hátha a régi főjegyző úr megunta a gulyáskodást, de nem járt szerencsével. A szikfűszedés lassan a végét járta, egyre zsirtalanabbá váltak a főzőedények, csak a gond és a nincstelenség szaporodott.

(...) A gyerekek zsvajgásával kísérve a régi főjegyző csoszogott a telepre. Egyenesen Bandi felé tartott.

– Maga az a tudós Bandi? kérem szépen? – kérdezte köszönés nélkül.

Bandi előbb a kíváncsiskodó cigányokra nézett, aztán gyanakodva végigmérte a főjegyző urat. A jó világot látott ütött-kopott úrhoz úgy illett az orosz kenyérzsák és a kötélből font karikás ostor, mint koldusbíróhoz a cifra dolmány.

– Én vagyok – mondta Bandi izgatottan. – Megunta tán a főjegyző úr a gulyáskodást?

– Nem, nem, kérem szépen, a munkát nem lehet, és nem szabad megunni, ez emberi kötelesség. Hanem én egészen másért jöttem.

Bandiban újra fellobbant a gyanú, a cigányok kíváncsian néztek a régi főjegyzőre.

– Hallgatom, uram.

– Ugye, kérem szépen, ön szeretett volna falusi gulyás lenni?

– Igen! – vágta rá Bandi nagy örömmel.

– Nos, hát én hozzásegítem, Bandi úr, kérem, ha meg tudunk egyezni.

Bandi arcát hirtelen elöntötte az örömpír, kis híján megölelte a régi főjegyző urat.

– Nagyon jól tenne velem, uram – hajtotta meg a fejét alázattal –, mert sok a gyerek.

– Akkor én megfogadom magát, kérem szépen, gulyásbojtárnak.

– Bojtárnak? – kapta fel Bandi a fejét.

– Úgy van, kérem – bólogatott. – És magának nem kell mást csinálni, csak reggel kihajtja a marhákat a legelőre, este meg visszahajtja a gazdákhöz. Ezért én magának a saját béremnek az egynegyedét adom. Négy kenyérből egyet, négy liter babból egy litert. Sajnos szalonnat, kérem szépen, nem tudok adni, mert oly keveset mérnek, hogy azt már meg sem lehet osztani. De ezen kívül még sót is kap, és egy használt esőkabátot.

Ahogy a főjegyző sorolta a bojtár járandóságát, Bandinak úgy kezdett szürkülni az arca.

– Nos, kérem, ha úgy gondolja, akkor már munkába is állhat.

– Megnézhetném azt a karikás ostort, főjegyző úr?

– Hogyne, kérem – emelte le a válláról –, majd ilyet csináljon maga is. Olcsó és a célnak tökéletesen megfelel.

Bandi csak bólogatott, amíg a kezébe nem vette az ostort, aztán ki sem oldva, csak úgy két ágra fogva, elkezdte tángálni vele a főjegyző urat.

– Az anyád reakciós teremtését, hát azt hiszed, hogy még mindig te vagy a gazda? Cseléd kell? Nesze, nesze! – abrakolta nyögdecselve.

A cigányok egy pillanatra szétrebbentek, de aztán nagy kört formálva szájuk elé tartott kézzel trombitálni kezdtek a főjegyző úr táncához.

Végül is a borzas szemű Palcsinak megesett rajta a szíve, de előbb kiforgatta a főjegyző katonai kenyérzsákját, a benne lapuló madárlátta cipőt szétosztotta a gyerekek között, aztán nagy képmutató sajnálkozással elkísérte a cigánytelep széléig.

– Menjen, főjegyző úr, ne foglalkozzon cigányokkal, hisz ezeknek hiába ígéri a jót, nem hallgatnak rá – próbálta Palcsi elsimítani a dolgot, de nem sikerült.

Bandi a számonkéréskor igyekezett a demokratikus érzésekre hivatkozni, de nem volt foganatja. Újra elvitték néhány hónapra Baracskára, úgyhogy mire hazajött, már másként hívták Dunapentelét.

Ellenőrző kérdések

1. Mely korokban tűzte ki célul a cigányság megszüntetését a politika? Milyen módokon akarták ezt megvalósítani?
2. Mely korokban volt viszonylag kedvező a cigányság helyzete, megítélése, életfeltételei?
3. Mik voltak az 1961-es párthatározat főbb célkitűzései? Hogyan akarták ezt megvalósítani?

Feladat

Írja le röviden, hogy a cigányság magyarországi életében mikor milyen megítélés alá esett, mikor volt viszonylagos létbiztonságban, milyen megélhetési lehetőségei adódtak és mikor milyen fenyegetettségnek volt kitéve!

	Életfeltételek, megélhetés	Társadalmi megítélés, politikai akarat
Középkor		
Török hódoltság		

	Életfeltételek, megélhetés	Társadalmi megítélés, politikai akarat
XVIII. század, felvilágosult abszolutizmus		
XIX. század		
XX. század első fele		
Második világháború		
Szocializmus		
Jelenkor		

4. A CIGÁNYSÁG KULTÚRÁJA

Vitaindító: Beszélhetünk-e egységes cigány kultúráról? Mely vonásokat, tulajdonságokat, szokásokat tekintik a cigány kultúrához kötődő elemnek?

4.1 A roma kultúra eredete, kialakulása

A cigányság kultúráját, mai életmódját tárgyaló könyvek és tanulmányok két nagy csoportra oszthatók. Az egyik nézet szerint az indiai eredet a meghatározó, az indiai kultúrából, a hagyományos ősi foglalkozásokból vezeti le a mai szokásokat, hagyományokat és életmódot. A másik nézet szerint nem kell – és nem is szabad – az időben ennyire visszatekintenünk, nem az évezredekbe vesző múltban kell keresni a cigány életmód (ha van egyáltalán ilyen)²⁵ alapjait.

Jelen könyv mindkét nézetet ismerteti anélkül, hogy állást foglalna bármelyik mellett. Vannak ugyanis olyan szokások, hagyományok, életstílus-elemek, amelyeknek alapjait nem érdemes Indiában keresgélni, de számos párhuzam található, melyek esetében, ha tökéletes folytonosságot nem is szabad feltételezni, de a szemléletmód változatlanágát igen. A két alábbi elmélet tehát nem feltétlenül zárja ki egymást, az igazság talán a kettő keresztmetszetében található.

4.1.1 Az indiai hagyományok továbbélésének elmélete

A romák eredetéről szóló fejezetben már számos említést tettünk az indiai életmódról, a jóslással, koldulással, zenéléssel és egyéb gyűjtögető, valamint kézműves foglalkozásokkal járó életmódról. Ezek az ősi mesterségek feltehetően a cigányság egész történelmét meghatározták, egészen a XX. század elejéig, mikor ezen foglalkozások és termékek nagy részére az iparosodás miatt végleg megszűnt

²⁵ Egyes elméletek (pl. Okley) szerint nincs általában vett cigány életmód, hanem minden időben és országban az adott többségi kultúrával történő együttműködés lehetősége, illetve a többségi kultúrával való szembehelyezkedés, mint önidentifikáció határozta/határozza meg a cigányság aktuális életmódját.

Ide kapcsolható még a szegénység kultúrájának elmélete (Lewis), mely szerint amit ma Magyarországon tipikusan cigány életmódnak tekintünk, az a világon mindenhol a mélyszegénységben élő társadalmi csoportokra jellemző, etnikai hovatartozástól és hagyományoktól független reakció arra az állapotra, amit az anyagi kiszolgáltatottság, az állandó létbizonytalanság eredményez.

a kereslet. Azonban ahogy azóta átalakult a romák életmódja – a lókereskedést pl. felváltotta a használtautók piaca –, úgy feltételezhető, hogy számos régi mesterség kopott ki, illetve sok új vált részévé a vándorcigányok mindennapjainak.

Az indiai kultúrában jellemző, hogy az istenek kiszámíthatatlanok, szeszélyesek, lobbanékony természetűek, ezek a tulajdonságok a cigány népre is gyakorta jellemzőek, így felmerülhet az a teória, hogy őseiktől rájuk hagyományozott, indiai eredetű vérmérsékletéről beszélhetünk, mikor a hirtelen harag, vagy akár a túláradó szeretet jelenik meg viselkedésükben. Az istenek kiszámíthatatlansága a sors kiszámíthatatlanságát is eredményezi, így a tervezés értelmét veszti. Ezzel szemben a keresztény kultúrkörben Isten következetes, egyértelmű szabályrendszer szövi át a vallást, a „jótett helyébe jót várj” gondolata mentén a szorgalom, kitartás elnyeri jutalmát.

Szintén az ősi időkbe nyúlik vissza a napról napra élés hagyománya. Ez kapcsolódik a vándorló életmódhoz, az állandó lakás hiányához, ugyanis a romlándó fött ételt félrerakni, akár csak a következő napig is eltárolni hűtés nélkül lehetetlen, így a megszerzett élelmiszer azonnali elfogyasztása, és a főzés mint mindennapos cselekedet általánosan jellemző. Ez az azonnal mindent felélő és elfogyasztó magatartás aztán kiterjedhetett az élet minden területére, így az anyagi javak felélése is szinte kötelező jellegű: egy igazi roma ha pénzhez jut – nem kell váratlan és rendkívüli pénznek lennie, lehet az a rendes havi jövedelme is –, megvendégeli testvéreit, rokonait, barátait; vagyis a pénz értelme nem az, hogy félrerakják, hanem az, hogy közösségben, szeretteik körében élvezzék annak eredményét.

Az előző két indiai hagyománnyal rokon a kasztrendszer továbbélésének elmélete. Eszerint az Indiában máig fennálló kasztrendszer fő jellegzetességei a zártság, az ebből fakadó (1) endogámia, vagyis a csoporton belüli házasodás követelménye, és (2) a sorsba való beletörődés, vagyis az a hozzáállás, hogy nem érdemes erőnket megfeszítve küzdeni egy jobb élet reményében, mert abból a kasztból, melybe beleszülettünk, csak a halállal tudunk kilépni. Ez utóbbi mentalitás lehet a magyarázata a jelenben élésnek, annak, hogy csak az itt és most számít, nem kell a holnapra gondolni, sem az anyagi javak beosztásakor, sem a tanulásban, ahol a befektetett energia csak a távoli jövőben térül meg.

Ha a kasztrendszerrel való folytonosságot párhuzamba állítjuk a romák jelenlegi társadalmi berendezkedésével, akkor érdekes összefüggésnek tűnhet a romák csoportjának éles elhatárolódása egymástól, mindegyik csoport – „kaszt” – saját felsőbbrendűségét hangoztatja, elismerésre törekszik, és ezeknél a csoportoknál fontos az endogámia.

Szintén ide kapcsolható a szerencsevárás motívuma, mely a romák életében, dalaiban, meséiben, kultúrájában meghatározó jelentőséggel bír. Ha egy olyan

világfelfogással él valaki, mely szerint a sors – istenek – kiszámíthatatlanok, az ő kegyeiktől függ, hogy hogyan alakul az ember élete, és ehhez még az is hozzájárul, hogy abból a rétegből – kasztból –, melybe beleszülettünk, semmiképp nem lehet kitörni, akkor érthetővé válik a szerencsevárásnak a jelentősége. A szerencseváras azt jelenti, hogy a cigányok gondolkodásában, a férfiak által kötött üzletekben mindig benne rejlik a nagy szerencse lehetősége: nem úgy képzeli el a gyarapodást, mint amiért sokat kell dolgozni, hanem rajtuk kívül álló eseménynek, a szerencse által az ölükbe pottyánó áldásnak. Számos babona kötődik ehhez, rengeteg szabályt kell betartani azért, hogy ne vigyék el, ne „egyék meg” valakinek a szerencséjét; sőt, a romani nyelvben a köszönés tükörfordításban nem a mi „jó napot” köszönésünknek felel meg, hanem „legyél szerencsés” – *T'avesz baxtalo* – alakban használják.

4.1.2 A cigány életmód kialakulása a kapitalizmus eredménye

Michael Stewart szerint a kultúra tárgyalásánál az indiai hagyományok továbbélésének vizsgálata, az „ősi szokások” és „gyökerek” hangoztatása hiba. A cigányokat nem „egzotikus”, kívülálló, asszimilálódni képtelen népnek kell tekinteni, hanem olyan közülünk valóknak, akik a feudalizmus összeomlása idején a társadalmon kívül rekedtek. Stewart még magát az indiai eredetet is megkérdőjelezi, a cigány életmódot nem az ősidőkből eredezteti (Okley nyomán), hanem a kapitalizmusra adott ellenálló válaszként: a bér munka megtagadása az alapja, de mivel földjük nem volt, a földművelés sem volt járható út; erre fejlesztették ki saját életmódjukat. Vagyis a hagyományos paraszti társadalom megléte, a feudalizmus még biztos megélhetést nyújtott a romák számára (hagyományos foglalkozások), azonban a kapitalizmus beköszöntével a gyáripar fejlődésnek indult, tömegek kezdtek gyárakban dolgozni, de a romák az ezzel járó kötöttségeket (kötött munkaidő, letelepült életmód, szinte semmi szabadidő nem volt)²⁶ nem akarták vállalni: ezt értjük bér munka megtagadása alatt. Stewart a cigányság lényegének a másfajta munka- és „jó élet” szemléletet tartja. Míg a parasztság számára a „jó élet” a saját földön való kemény munka, addig a cigányság számára nem a mezőgazdasági munka, hanem a vásárolás, hulladékgyűjtés, stb. „A cigányok léte a kelet-európai feudális munkamegosztás természetétől függött” (Stewart 1994: 28), melyet a kapitalista, majd a szocialista viszonyok megváltoztattak. A gazdasági különbségek megléte – a magyar parasztnak volt földje, a cigánynak nem – kapcsolódik a kulturális különbségekhez, és ezek kifejezési módjaihoz (életmód,

²⁶ A kapitalizmus kezdetén nem volt törvényileg szabályozott munkaidő, így a hét minden napján dolgoztak a munkások, sokszor napi 14-16 órát, vagyis az életük semmi másból nem állt a munkán kívül.

öltözködési stílus, stb.). Eszerint nem az ősi etnikai csoportokkal való kapcsolat alakította a jelenlegi cigány kultúrát, hanem a munkásoktól, parasztoktól való megkülönböztetés.

4.2 A roma kultúra főbb jellemzői

A cigányság kultúrájának, jelenlegi életmódjának, értékrendjének leírásakor nem helyezünk hangsúlyt a távoli múltra, vagyis arra, hogy honnan eredeztethetjük a mai világnézetüket, inkább annak aktuális állapotát és az azt közvetlenül befolyásoló tényezőket igyekszünk leírni.

4.2.1 Értékrend

A cigányság életét Magyarországon erősen meghatározza kisebbségi státuszuk, az ellenük irányuló ellenszenv és előítéletek. Ez nemcsak napjainkban van így, mint ahogyan korábban már szó volt róla, a romákkal szembeni előítéletnek hazánkban – és egész Európában, sőt tulajdonképpen az egész világon – nagy hagyományai vannak, soha nem tartoztak közösségileg az elismert társadalmi csoportok közé, elismeréseket inkább csak egyéni szinten tudott kivívni egy-egy kiemelkedő tehetségű zenész vagy ügyes kézműves. Tehát a *gádzsókkal* való jó kapcsolat ritkaságszámba ment, és soha nem az egész cigányságra, hanem csak egy-egy romára volt jellemző. Ez a tapasztalat alapjaiban határozza meg a cigányság értékrendjét.

A magyarok a romákat a magyarokhoz való viszony alapján határozzák meg, vagyis azt tekintik „arisztokráciának”, „úri cigánynak”, „jó cigánynak”, aki a *gádzsókkal* jó kapcsolatot ápol, ők pedig a muzsikus cigányok, akiknek megélhetése teljes mértékben ezen a jó kapcsolaton múlik.

A többségi társadalom lenézi, a cigányság legrosszabbjának tartja az oláh cigányokat, akik a legkevesebb jó kapcsolatra törekednek a magyarokkal, mert az a kép él róluk, hogy lusták, egész nap nem dolgoznak, ugyanakkor megrögzött költekezők, képtelenek beosztani, félrerakni a pénzt, mindent azonnal felélnek, és még különösködésük is zavaró. Különösen rossz szemmel nézik a vagyonos oláh cigányokat, mert a magyarok szerint a cigány életmóddal elkerülhetetlenül együtt jár a becsstelenség – koldulás, lopás. Különösen nagy előítélet él a társadalomban az asszonyokkal szemben, akik a közvélemény szerint „könnyen osztogatják kegyeiket”, noha a későbbiekben látni fogjuk, hogy a hagyományokat őrző közösségekben a jó *romnyi* legfőbb tulajdonsága éppen az erényesség és a szemérmesség.

A cigányok értékrendjének leírásakor Michael Stewart „jó élet” leírását vesszük alapul. A szerző résztvevő megfigyelés módszerével 15 hónapon keresztül végzett kutatást egy hagyományőrző oláh cigány közösségben, így fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az alábbi értékeket csak ilyen közegben tekinthetjük elsődleges fontosságúnak. Azt is fontos megjegyezni, hogy az oláh cigány közösségekben is nagy az értékvesztés, a modernizáció hatására hagyományaik ugyanúgy kezdenek kikopni, mint a magyar szokások, tehát változó, hogy az egyes közösségek mennyire őrzik a hagyományos értékrendet, szemléletmódot, szokásokat.

Fentebb említettük, hogy a cigányság szinte mindig ellenséges közegben létezett, a társadalom peremén, szegénységben és előítéletek között, vagyis alárendelt pozícióban. Ez az örökös alárendeltség eredményezi azt a gondolkodásmódot, amely igyekszik mindent megtenni az alárendeltség megszüntetése, átértelmezése érdekében. Mivel magát a társadalmat megváltoztatni nem lehet, erre kísérleteket tenni sem érdemes, de valahogyan mégis szükségyszerű a nyomasztó állapot felülírása, kitorés ebből a helyzetből.

Erre két út adódik a cigányság számára, egyik a saját közösségen belüli megtartást és hierarchiát, másik a gádzsókkal szembeni viselkedést befolyásolja.

4.2.1.1 A cigány testvériség rendszere

Az alárendelt társadalmi státusz elleni védekező mechanizmus a közösség bezáródása, a roma csoport felértékelése, az otthon és a külvilág éles szétválasztása. Eszerint a külvilág idegen, gyakran ellenséges terep, míg az otthon a béke szíve. Mivel a magyarokkal szemben állandóan szembesülniük kell a romáknak a lenézettséggel, alárendeltséggel, ezt az érzést a közösségen belül semmiképp nem akarják átérezni, így törekszenek az egyenlőség érzetére: a roma közösségben senki nem akar alárendelt pozícióban lenni. Ezt nevezzük testvériségnek, ugyanis a romák (férfiak) egymást valós anyagi körülményektől, életkortól és rokonsági foktól függetlenül testvéreknek, vagyis egyenlőknek tekintik.

Az egyenlőség hangoztatása miatt fontos a vagyon, *javak megosztása*, lenézni, zsugorinak tartják azt az embert, aki nem nagylelkű, nem vendégeli meg bőkezűen testvéreit. Szintén az egyenlőség kifejezése miatt nagyon nagy szerepe van a *tisztelet megadásának*. A romák tiszteletlenségnek veszik, ha egy kiemelt eseményen (pl. multság, vendégeskedés) valaki nem köszönti illendőképpen az érkező/távozó embert. Az üdvözlési formuláknak meglehetősen kötött és szabályozott rendszere van, aki ezt nem tartja be – pl. beleszól annak az embernek a beszédébe, aki előzőleg a többieknek szerencsét kívánva szót kért –, az nem adja meg a tiszteletet a másiknak (alárendelt pozícióba próbálja kényszeríteni), és mint

ilyen, ő maga sem érdemel tiszteletet (valójában önmagát helyezi alárendelt pozícióba).

Az udvariasság, az ismert formulák, köszöntések elmondása a tisztelet megadása mellett az összetartozás érzését is erősíti: átérzik a beszélők, hogy csak ők azok, akik ismerik a helyes beszéd, helyes köszöntés módját, akik nem tartoznak a közösséghez, azok nem ismerik ezeket a kötelező formulákat. Emiatt a hagyományörző közösségekben nagyon fontos a cigány nyelv használata egymás üdvözlésekor, roma ünnepekkor, vagyis azokon az alkalmakon, amikor leginkább átélük ezt az összetartozást és testvériséget.

A testvériség kifejezőeszköze az *egymás megvendéglése*, ahol a bőkezűség presztízskérdés, a romák ilyen eseményekkor megosztják vagyonukat testvéreikkel a közös étkezés, ivászat és éneklés során. A romnyi jóval több ételt készít, mint amennyit a vendégek ténylegesen meg tudnak enni, a vendégeket étellel, itallal kínálják, rájuk erőltetik a fogyasztást, aki nem kínál, azt zsugorinak tartják. A közös étkezés is az egyenlőség és összetartozás jele, gyakori volt, hogy a szoba közepén a földön elhelyezett nagy tálat ülték körül a férfiak, és mindenki saját kanálával evett a közös tálból, ma már, a lakásállomány fejlődésével jellemző az asztal körülülése.

Az étel elfogadása is egy gesztus, annak a jele, hogy a látogató nem tartja tisztátalannak a vendéglátót, egyenrangúnak tekinti, méltónak arra, hogy egyen az ő főztjéből. Az étel mellé alkohollal is kínálni kell a vendéget – a víz szerintük legyengíti az embert, az alkohol erősít –, az első pohárból mindig egy keveset a földre öntenek, hogy a halottak is igyanak. Az ilyen vendégségek alkalmával csak a férfiak vannak jelen, a nők külön, a konyhában, vagy ki-ki saját otthonában marad.

A cigány közösségen belül uralkodó egyenlő viszonyok egyik fontos megnyilvánulása a *javak közös használata*. Elvileg ugyan van magántulajdona mindenkinek, de mindennapos esemény, hogy egymástól bármit kölcsönkérnek, a háztartások tulajdonképpen teljesen átjárhatóak, a kölcsönt nem illik visszautasítani, mert az megint a lenézett zsugoriság jele lenne, illetve a másik féllel szembeni tiszteletlenség, amiről már szóltunk. A kölcsön nem azt jelenti, hogy kér valaki pl. négy tojást, és akkor annyit is ad vissza, hanem legközelebb tőle kérnek mondjuk pár szem krumplit, tehát a kölcsönkérés nem egy üzleti tranzakció, hanem oda-vissza működő szívességi rendszer.

Érdekes módon párosul a rövid távra való berendezkedés ezzel a mindent megosztó magatartással. A kölcsönt ugyanis csak akkor utasíthatja vissza valaki, ha magának is nagy szüksége van az adott dologra, így egy roma közösségben nem érdemes előre megvásárolni valamit hónapokra – pl. nagy mennyiségű tar-

tós élelmiszert, takarmányt, bármit – mert ha valamiből egy embernek feleslege van, azt testvérei nyugodt szívvel kölcsönkérik, elhordják, és vissza nem adják.

A pénz kölcsönkérése már kicsit problematikusabb kérdés. Testvérek között a szívességet megtagadni nem szabad, a vagyon megosztása, egymás kisegítése alapvető értéknek minősül. Ennek ellenére számos roma – főleg a háztartást vezető asszonyok – igyekszik a megszerzett pénznek legalább egy részét biztonságba helyezni a vendégeskedést szervező, vagy szerencsejátékra pénzt kérő férj/rokon/tágabb értelemben testvér elől. A kölcsönzött pénzt visszakérni – hacsak nem szorul rá nagyon a kölcsönző, vagy nem jut a kölcsönkérő váratlanul nagyobb összeghez – nem illik, meg kell várni, míg a kérő adja vissza, ez sokszor kiszámíthatatlan.

Az *állandó egymásnak segítség* nemcsak a kölcsönkérés és -adás viszonyrendszerében, hanem az élet minden területén nagyon fontos egy cigány közösségben. Így például a *gyerekek nevelése* is a közösség együttes feladata, a gyerekeket nem szokták keresni a szülők, mert bárhol étkezhetnek, bárhol befoghatják őket a ház körül segíteni, mindenki ugyanúgy figyel más gyerekeire is, mint a sajátjára. Tehát a látszólag felügyelet nélkül az utcán rohangáló, játszó gyerekhad valójában figyelő tekintetek kereszttüzeiben, így biztonságban van. A cigányok számára az a mentalitás érthetetlen, ami a magyarok jellemzője, nevezetesen hogy képesek a gyereket bezárva tartani, és inkább egyedül hagyják otthon, inkább a tv-t nézi ahelyett, hogy a többi gyerekkel játszana.

A cigány identitás fontos eleme a *bőkezűség*, melynek a multságok, vendégségek a legfontosabb kifejezői: a pénzüket nem magáncélra fordítják, hanem rokonaik között ily módon szétosztják. Az esküvők kivételével a vendégségeken csak a férfiak vesznek részt, jellemző a *testvér, fivér* megszólítás, a rokoni távolság és a generációs különbség elmosódik, az egyenlőség hangoztatása a fontos. Az identitás – csoporthoz tartozás – alapja az, hogy a csoport szabályait valaki betartja-e. Ha nem, akkor nem tartozik a csoporthoz, nem *igaz cigány*.

Érdekes, hogy az ember neve sem jelent erős identitást, mert életük során sokszor megváltozhat. A hivatalos („magyar”) nevet a közösség sokszor nem is ismeri, egy-egy jellemző tulajdonság, esemény az életük során többször is új névvel ruházza fel őket, amit elfogadnak, nem gúnynévként élük meg. Jellemzően mindenkinek van „cigány neve” a közösségben, egymást ezen a néven ismerik, szólítják, gyakori, hogy még a közeli rokonok magyar nevét sem tartják számon.

4.2.1.2 A többségi társadalommal szembeni magatartás mint az alárendeltség elleni küzdelem kifejező eszköze

Az alárendelt pozíció is okozhatja a munkához való hozzáállásban a bér munka, a többségi társadalom által „igazi munkának” tekintett tevékenység lebecsülését

a cigány közösségen belül, és ez a hozzáállás náluk az „ügyeskedés” felértékeléséhez vezet. *Egy gádzsón nyereszkeskedni dicsőség, neki behódolni, neki dolgozni viszont szégyen*, az alárendeltség elismerése.

A gyűjtögetés, koldulás, üzletelés és lopás mind olyan jövedelemszerzési formák, melyeket büszkén vállalnak. Mind olyan módja a pénzhez jutásnak, ami bárki számára adott lenne, de ha nem elég ügyes, okos, ravasz és szerencsés, akkor nem tesz szert jövedelemre. Az tehát, hogy egy ilyen bárki számára elérhető tevékenységből a magyar nem szerez jövedelmet, de a cigány igen, a cigányság fölülemelkedését, szimbolikus győzelmét sugallja a magyarok fölött.

Gyűjtögetés alatt értjük minden olyan nyersanyag beszerzését és a gádzsóknak való eladását, vagy más jellegű hasznosítását, ami bárki számára hozzáférhető lenne, de a „bolond gádzsó” nem szedi össze. Ide tartozik a gyógynövények, gomba, gyümölcs, vagy akár a hulladék gyűjtése, guberálás, hulladékvas felvásárlása és a MÉH-be szállítása, stb. Az üzletelés a legmagasabbra becsült tevékenység, melynek lényege, hogy a legkevesebb munka ráfordításával lehessen pénzhez jutni. Ez a fajta kereskedés, ügyeskedés a cigányoknál dicsőségnek, a gádzsók fölötti szimbolikus uralomnak a kifejeződése.

A lóval való kereskedés volt sokáig ennek a vagyonszerzési módnak a kifejezőeszköze, a gádzsók világától való függetlenség és anyagi biztonság szimbóluma. A romák a lónak értelmet és akaratot tulajdonítanak, beszédükben gyakran összemosisodik a nő és a ló említése: a lóról mint a feleségükről, és a feleségükről mint lóról beszélnek: a kettő közel azonos társadalmi pozícióval bír!

Az üzletelés során az anyagi haszon megszerzése mellett legalább ilyen fontossággal bír a fölény megszerzése, vagyis annak a megélése, hogy sikerült egy gádzsót meggyőzni, akár manipulálni vagy félrevezetni is.

A cigány identitást nagyrészt a körülvevő társadalommal szembeni identitásként kell értelmezni. A XX. század második felének paraszti identitása – vagyis annak a rétegnek a világfelfogása, akikkel a cigányság leginkább kapcsolatban állt – a földtulajdon, a kemény munka és a spórolás – vagyis a fogyasztás minimalizálása, a pénz újabb földterületekbe történő befektetése – köré épült fel. A cigányoknál ezzel szemben a vagyon forrása nem a munka, hanem a szerencse, tehát a belső értékeken felül, rajtuk kívül álló végzet. A hozzáadott energia nélküli pénzszerzés a leginkább megbecsült formája a vagyon gyarapodásának, a spórolással szemben pedig a vagyon elköltése, testvérekkel való megosztása és a mulatozás a kiemelt érték.

A cigány identitás, magatartás ismertetésekor fontos kiemelni, hogy minden hasonló helyzetben lévő, a társadalom peremére szoruló csoportnál megjelennek a hasonló magatartásminták, ez a jelenség alátámasztani látszik a „szegénység kultúrájának” elméletét.

4.2.2 Társadalmi tagozódás: a férfiak (rom) és nők (romnyi) szerepe

Az előző részben a romák közötti egyenlőség hangsúlyozása mellett már említés szintjén felmerült a csoporton belül a nők alávetett szerepe.

Valóban a roma közösségben a romnyi szerepe alávetett, a leánygyermek nem áldás, tulajdonképpen nem is „gyerek”²⁷. A nők és lányok feladata a férfiak kiszolgálása, a háztartás vezetése. A nő az, aki spórol, eltart, dolgozik, a férfiak feladata a költekezés, vendégül látás, üzletelés. Ha együtt mennek valahova, a férfi megy elől, felesége pár lépéssel utána, és a romnyi viszi a csomagokat, nem a rom. A férfi lehet elsőként, az asszonynak még a temetése sem akkora esemény, mint egy férfié.

A cigány nő három szerepet tölthet be, mindegyikhez más kép, más elvárások társulnak.

- *Romnyi*.²⁸ elvárás az erkölcsösség, az alávetett pozíció feltétlen elfogadása, az ügyesség, szorgalom, férj ellátása és kiszolgálása, háztartás rendben tartása, és tilos a szexualitás kifejezése. A menyasszony szüzessége nagy érték, az asszonyi hűség pedig nem erény, hanem elvárás. Egy romnyi nem részesedhet le nyilvánosan, nem fejezheti ki vágyait, nem lehet kihívó. A közvélekedés szerint ezzel szemben a cigány nők feslett erkölcsűek, könnyen megszerezhetőek. Hol lehet az igazság? „Az elesett, ütődött, vagy éppen kihívó, sőt támadó cigány nő a saját közegében engedelmes, szemérmes, csöndes, elővigyázatos, óvatos, az élete pedig legalább olyan szabályozott, mint bármelyik gádzsié” (Száz, 2007: 205). Vagyis az a viselkedés, amit a magyarok tapasztalnak a cigányok részéről nagyon gyakran nem ugyanaz, ahogyan otthon viselkednek.
- *Gádzsi*.²⁹ szemérmetlen, szexualitását kifejező nő. Lehet pozitív és negatív értelme. Negatív, ha a nő csapodár, hűtlen, vagy ha a férjétől megpróbálja elszedni a pénzt a háztartás javára, a szerencsejáték és a testvérek kárára. Pozitív értelemben is lehet használni egy roma nőre a gádzsi kifejezést, amikor annak szépségét, vonzó külsejét dicsérik. Egy igazi romnyitól ugyanis annyira távol kell, hogy álljon az erotika, hogy a szexuális aktus csak a termékenységet szolgálhatja, ha azonban az örömszerzésről van szó, akkor – pozitív értelemben – gádzsinak nevezik a nőket. „A romnyi alsó felére utalnak a romák, amikor gádzsinak nevezik őket” (Stewart, 1994: 227).

²⁷ Ez a jelenség sok kultúrában, többek között a hagyományos magyar értékrendben is megfigyelhető.

²⁸ A szó jelentése: cigány nő, cigány feleség.

²⁹ A szó jelentése: nem cigány nő, de cigányokra is alkalmazhatják.

- *Mamo*: a nő mint anya, a legtisztább nő, aki mindig vár, mindig hű és mindig szeret.

A romnyira háruló feladatokról így ír Michael Stewart: „A házimunka menyiségét nem szabad alábecsülni. Bangi három unokájával (egyik lányának első házasságából származó gyerekeivel), felnőtt lányával, annak férjével és gyermekével lakik együtt. Bangi maga nincs otthon: egész nap guberál. Lánya, Minyu és legidősebb leányunokája, Csoli többnyire otthon vigyáznak a csecsemőre, és az idő egy részében Csoli csecsemő féltestvérére is. Minyu általában főz, ellátja az állatokat az udvaron: meg kell etetni a csirkéket és disznókat, hetente egyszer vagy kétszer pedig ki kell takarítani a disznóólat is. Neki kell rendben tartania az egész házat. Ez nagyobb munka, mint ahogy elsőre gondolnánk, mivel a gyerekeknek ritkán tiltanak meg bármilyen játékot, és ez nagy felfordulással jár. A felnőttek pedig a csontokat vagy az örökösen rágcsált szotyola héját köpködik a földre, mintha csak szándékosan nem vennének tudomást róla, micsoda erőfeszítést igényel a felfordulás utáni takarítás. Mindezek után jön a vásárlás. Az egyik lánynak naponta kétszer meg kell töltenie vízzel néhány nagy műanyag kannát, amelyeket targoncával visz el az egy kilométernyire fekvő földdarabkán kikötött tehénekhez. Mindeközben Minyunak időnként meg kell szoptatnia kisbabáját is, meg kell győződnie arról, nem hagyták-e egyedül, eleget gyakorolja-e a felálást, stb.” (Stewart, 1994: 50). Azt a lányt pedig, aki nem segít eleget otthon, azt a közösség kikiáltja lustának, és egy lusta lány legalább annyira nehezen talál párt, mint egy csapodár. A lányok férjhezmenetelük után általában a férj családjához költöznek, ahol a nemek szerinti társadalmi megkülönböztetés miatt az ifjú meny nem férjéhez, hanem anyósához kénytelen alkalmazkodni, vele szemben kerül alávetett pozícióba.

A guberálás női feladat, elsősorban nem maguknak, hanem ahol disznót tartanak, ott a disznóknak szedik így össze az élelmet, hogy ne kelljen takarmányra költeni. Ha egy család éhezik, ha egy nő nem tud minden nap főzni férjének és gyerekeinek, akkor az nem a férj, hanem kizárólag az asszony szégyene, mert a család fenntartása csakis az ő feladata. A romnyiknak a megkeresett pénzt kötelező hazaadni a háztartásba, a romokat erre semmi nem kötelezi. A nők így fizetéskor beszerzőkörútra mennek, kölcsönöket fizetnek vissza, igyekeznek ellátni élelemmel a háztartást.

Mit csinálnak ez idő alatt a férfiak? Ha dolgoznak, akkor munkaidő után, ha nem, akkor bármikor egymást látogatják, rokonokhoz mennek, beszélgetnek, társadalmi életet élnek, isznak és kártyáznak, meg persze üzletelnek. Az asszonyokat nem szívesen viszik magukkal vásárokba vagy rokonlátogatásokra, erre csak viszonylag kivételes alkalmakkor kerülhet sor.

Fontos különbség még a nemek között, hogy a férfiak szexualitásához nem kapcsolódik semmilyen negatív értékítélet, promiszkuitásuk elfogadott, de a nőknél tiltott dolog. Ennek ellenére – vagy talán pont emiatt – állandó féltékenykedés jellemző a férfiakra, nagyon gyakran gyanúsítják feleségüket házasságtöréssel, nem feltételeznek róluk nagy szexuális önuralmat.

Érdekes változás történik az idő múlásával: az idősebb, már terméketlen asszonyok egyre inkább a férfiakhoz kezdenek hasonulni, amint elveszítik szexualitásukat, ezzel tisztátalanságukat (ld. lent), esélyük van a férfiak tiszteletét és megbecsülését megszerezni, idősebb nőknek nagy melegben megengedett a fedetlen felsőtest, ami egyébként csak férfiaknak lenne elfogadható, sőt, idős romnyik időnként meghívást kapnak a csak férfiak számára rendezett mulatságokra, vendégségekre is.

Végül meg kell jegyezni, hogy nagyon érdekesnek tartom a nők alávetett szerepét, hiszen rajtuk múlik az egész rendszer működőképessége. A férfiak mulatásai, ivászatai, a szerencsejáték és a befektetések, üzletelések, egyszóval minden, ami a cigány értékrendben szép és kíváncsú, nem lenne kivitelezhető, ha az egyébként alárendelt pozícióban lévő nőknek nem lenne feladata és kötelessége a férje jövedelmétől – és így szórakozásától, üzletelésétől – függetlenül az egész család fenntartása és ellátása, ezáltal lehetőséget biztosítva a férfinak arra, hogy bevételeiből, vagy akár asszonya spórolt pénzén „igaz cigány” módra éljen. A nők a kultúra, gyermeknevelés, családfenntartás kulcsfigurái, szerepük egyszerre a „rabszolga és a félisten” (Forray–Hegedűs, 2003: 183), és ezt a szerepet önként vállalják, másképp nem is működhetne.

Olvasmány: Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Lustának mondták azt az asszonyt, aki napfelkelte után még férje mellett heverészett. Szemük alján fekete karikákban még ott ültek az éjszaka önfeledt percei, de szoknyájuk kereszttráncait már pirkadatkor az udvaron simogatták.

Ma sem tudom, miért kellett korán kelniük, hisz a férfiakat csak a legyek visszaverhetetlen ostroma űzte ki a vacokból. A gyerekek ébredési sorrendben tűntek el hazulról, nagy részük önellátó volt. Még alig virradt, amikor némelyik egy újságpapírba csavart cigarettavéggel járta a cigánypárizst. Azt nézte, hol talál tüzet. Anyám is a korán kelők közé tartozott, napfelkelteire kiöblögette szennyes rongyainkat, aztán mindig talált valamilyen munkát a kunyhó környékén. Az asszonyok egymás után sorakoztak udvarunkra, a kormos vályogok közé rakott ganétüzet körülfogva egymásnak nyújtogatták a cigarettavéget, hogy felüdítsék tüdejüket vastag újságpapírból és bagókeverékből csavart cigarettával.” (109.)

„Mint minden közösség, a cigányoké is a tulajdonjogra épül. A különbség az, hogy míg más közösségek tulajdonában ezer- és ezerféle olyan értéket találunk, amely lehet közös vagy magántulajdon, addig ennek a közösségnek egy értéke és tulajdona van, az asszony. Az asszony minden közösségben magántulajdon. Csupán kezelésében és hasznosításában van eltérés.

Nem akarok magamnak megmagyarázni semmit, a való világ úgyis minden elmékedést felborít, mégis képtelen vagyok megérteni a nőt, aki minden pillanatban megtagadhatná tenyészállatsorba kényszerült létét, de nem teszi. Ugyan miért? Erre talán maga az illetékes sem tudna felelni. De ha mégis felelne, állítom, hogy minden más bánásmód ellen tiltakozna. Ki tudja, nem neki lenne-e igaza?” (221.)

„Az asszonyok Ballus³⁰ köré kuporodva békés beszélgetésbe kezdtek, Vorzsa³¹ most már illő módon helyet foglalhatott közöttük. Nem is ártott, nagyon sok hasznos tanáccsal el tudják látni, főleg azzal, hogy lehet a férjnek mindég a kedvében járni. Ezek minden esetben megszívlelendő, jóindulatú tanácsok, annak ellenére, hogy eléggé egy kaptafára mennek. A férfiak megkötése a szerelmen kívül kemény, önfeláldozó életmódot kíván, mert a férjek, akármilyen léha népség, mégis ők hordják a kalapot. Aztán, ha belecsinálnak is, attól még emberek maradnak, de az asszonynak, ha a hasa megkordul, azt mondják, hogy összeszarta magát. Ez afféle tizparancsolat, amit nem szedtek pontokba, de minden asszony jobban ismeri, mint a miatyánkot. „Ne legyél lusta, mert az urad hamar megunja.” „Tiszteld uradat, ő a te parancsolód.” „A te uraddal ne állj vitába, ne akarj magadnak igazat, mert ő az ember.” „Ne legyél féltékeny.” Vég nélkül lehetne sorolni a tiltó és parancsoló mondatokat, melyek az ember előnyeit biztosítják az asszonyok kötelességeivel szemben.” (226–227.)

4.2.3 Tisztaság–tisztátalanság

A cigány kultúrában a tiszta és a tisztátalan dolgok megkülönböztetése az alsó- és felsőtest éles elhatárolásával hozható összefüggésbe. A felsőtest, és mindenekelőtt a száj, valamint az ehhez kapcsolható dolgok jelentik a tisztaságot; a testvériség jeleként előfordul azonos nemű romáknál is a találkozáskor egymás száján csókolása, ami az elfogadás, bizalom, szeretet és tisztelet jele. Ezzel szemben az alsótest, és az ehhez köthető dolgok jelentik a tisztátalanságot. Azok, akik a két szféra éles és tudatos elkülönítését nem tartják be, tisztátalanok, és (mint az altest legintenzívebb megjelenési formája) „bűzlenek”.

Emiatt például a hagyománytisztelő cigányok nem fürdenek kádban, ugyanis ezzel az alsó és felsőtest tisztítására használt víz nem különül el egymástól. Külön vízben kell megmosni az arcot és testet, és másik vízben az altestet, ahogy

³⁰ Vorzsa anyja.

³¹ Ballus lánya, aki előző éjjel ment férjhez a főszereplőhöz.

ezek megszáritására is külön törölközőt kell használni. A romnyik „titokban” szeretnek mosdani, amikor senki nem látja őket. Ezért is volt számukra különösen megszégyenítő az a szokás, amit a szocializmusban bevezettek, nevezetesen, hogy évente legalább kétszer rajtaütésszerűen megszállta a KÖJÁL a cigánytelepet, ahol nemek szerint ugyan elkülönítve, de kollektív lemosdatást és tetvetlenítést tartottak – noha előtte nem vizsgálták meg, hogy van-e tetűjárvány, vagy koszos-e valaki a telepen.

A cigányság körében él az a hit, hogy

- a mosdás, a víz legyengíti az embert, kivesz belőle valamit, ami utána a fürdővízben megtalálható, a fürdővízen keresztül természetfeletti gonosz erőknek vannak kitéve, ezért a fürdővízhez is kapcsolódnak fontos szabályok.
- Nem szabad a mosdásra használt vizet sötétedés után (vagyis szellemjárás-kor) kivinni a házból, nem szabad olyan helyre borítani, ahol emberek járnak, nehogy lábbal tiporják az ember (de főleg egy gyerek) szerencséjét.
- Szigorúan tilos ugyanabban az edényben mosni – ruhák tisztítása tisztátalan folyamat – és mosogatni – étellel kapcsolatos tevékenység: tiszta folyamat. Ezért gyakran a nagyobb főzőedényeket használják mosogatásra a romák.
- A ruhák mosásánál külön mossák a férfiak és külön a nők ruháit, illetve az alsóruházatot (fehéreneműt) nem szabad látható helyre teregetni, lehetőleg még a férj se lássa felesége kitergetett fehéreneműjét.

Cigányoknál az ürítés tabutéma. Nem viccelődnek vele, nem említik, vendégségben nem keresik a mellékhelyiséget. Azonos neműeknél, különösen férfiaknál ezt sokkal lazábban kezelik, kivéve az ünnepi alkalmakat, multságokat, vendégséget, amit megszentelt eseménynek tekintenek, a testvériség, egyenlőség megélésének időszaka, ilyenkor ez a téma tabu.

A tisztátalan dolgok beszennyezik a tisztákat, így ha egy asszony főzés közben véletlenül szoknyájával (ami az alsó testhez kapcsolódik) érinti az edényt, akkor az étel tisztátalanná válik, ki kell önteni.

A menstruáló nő különösen tisztátalan, nagyon sok tiltás vonatkozik rá (pl. nem látogathat csecsemőt), a lányoknak a termékeny kor elérésétől kezdve kell szoknyájuk fölött kötényt hordani a hagyományos oláh közösségekben, mintegy takargatni tisztátalanságukat. A menstruáció, és általában a termékenység biológiája szégyellnivaló és tabutéma, így gyakori, hogy az anyák nem is világosítják fel lányukat, hanem idősebb lányoktól szerzik be a szükséges információkat. Ezek után el lehet képzelni, hogy egy iskolai kollektív felvilágosító óra milyen szégyent válthat ki a lányokból, és milyen felháborodást szüleikből.

Maga a szexualitás is szégyellnivaló, nem helyénvaló egy roma nő részéről (ld. fent a romnyi és gádzsi megkülönböztetése kapcsán). A gádzsikat (nem roma

nőket) könnyen megkaphatónak tekintik, erkölcstelen, tisztátalan nőknek, paradox módon azonban a férfiak számára a velük való szexuális kapcsolat élvezet forrása, és nem szennyezi be a romát, hiszen az alacsonyabb rendű alsó test érintkezik a tisztátalanságra vonatkozó szabályokat nem ismerő gádzsival. Ezzel szemben a romnyival folytatott szexuális kapcsolat célja nem feltétlenül a gyönyör, hanem a termékenység. Egy gyermek megfogása során az „alsóból” „felső” lesz, vagyis valami tisztátalan dologból (szexualitás) egy új élet, egy egész ember születik, emiatt a *termékenység* mint az alsó és felső rész keveredése tabutéma és tisztátalan folyamat.

A *terhesség* során a csípő és a derék mint az alsó és felsőtest választóvonala eltűnik, a két rész összemosódik, ez eleve tisztátalan állapotá teszi a terhességet, de a leginkább tisztátalan része maga a *szülés*, amit egy szennyező, veszélyes momentumnak tartanak, mert az alsó és felső rész elválasztása teljesen megszűnik. Ezt a szennyezettséget a vér csak fokozza, és a szülés utáni első napokban, amíg legerősebb a vérzés, addig a nő tisztátalan marad, nem mutatkozhat férfiak között, nem hagyhatja el a házat, nem főzhet, tulajdonképpen tökéletesen elzártan él. Ez az állapot a gyermek megkeresztelésekor szűnik meg teljesen, bár a szülés után három nappal már újra dolgozik a nő a ház körül. Pár héten belül meg szokták keresztelni a gyerekeket, akik hitük szerint a keresztelő előtt számos veszélynek vannak kitéve. Az újszülött csecsemőről azonnal le kell törölni a vért, hogy tisztátalanságból tisztává legyen.

Érdekes, hogy noha a szexualitás tabutéma, még serdületlen gyerekeknél, csecsemőknél – tehát olyankor, amikor még hiába biztatják, nem jöhet létre valódi aktus – meglehetősen szabadszájúak a romák. A bennük rejlő potenciális szexualitást hangsúlyozzák, dicsérik (mindkét alábbi dicséret nagymama szájából hangzott el csecsemőkorú unokájához beszélve): „*Lenyalom a füttyijét... milyen gyönyörű... egy valóságos kincs*” (Stewart, 1994: 221), „*Eszem a kis faszod*” (saját gyűjtés).

Az egész alsó–felső, tisztátalan–tisztá allegória tulajdonképpen a nemekre is alkalmazható, ahol a férfiak jelentik a tisztaságot, a nők a tisztátalanságot. Ez a nézőpont magyarázatul szolgálhat a társadalmi alá–fölrendeltségi viszonyokra, és a munkamegosztás különbözőségeire is (miért a nők dolgoznak, guberálnak, cipekednek, és miért a férfiak üzletelnek).

4.2.4 Nyelv, nyelvezet

4.2.4.1 A cigány nyelv felfedezése

A cigány nyelvről való első felismerés Vályi István magyar lelkész, teológushallgató nevéhez köthető, aki a hollandiai leydeni egyetemen lett figyelmes arra, hogy indiai diáktársainak a nyelve nagyon hasonlít a szülőfalujában élő cigányok nyelvére. Azóta sokan foglalkoztak a témával, és a nyelvrokonság egyértelműen be-

bizonyosodott. Érdekes módon, noha a romani nyelv nyelvjárásait már korábban elkezdték leírni, a beás nyelvet csak az 1970-es években „fedezték fel” a nyelvtudományban.

A cigány nyelv leírásában vitathatatlan érdemeket szerzett József főherceg,³² akinek a nevéhez az 1893-as országos cigányösszeírás mellett az első magyar–cigány szótár megírása is köthető, melyet 1886-ban Nagy-Idai Sztojka Ferenc segítségével írt meg, majd 1888-ban megjelent a cigány nyelv nyelvtana is. Mindkét munka elsősorban a kárpáti cigány dialektushoz köthető, bár a nyelvtanban már a különböző nyelvjárások és ezek hindi nyelvvel történő összehasonlítása is megjelenik.

Az 1950-es években Erdős Kamill végezte el a hazai cigány népesség máig legteljesebb kategorizálását, melynek alapját a foglalkozás mellett a beszélt nyelvjárás jelentette, tehát számos cigány nyelvjárást elkülönített egymástól, de gyűjtései, melyek a cigány mesék és dalok világát örökítik meg, elsősorban a kárpáti dialektushoz köthetők.

Az oláh cigányok nyelvének – romani, lovari – és kultúrájának gyűjtéséhez először a Csenki testvérek, Imre és Sándor neve köthető, akik az 1940-es években számos cigány nyelvű dalt és mesét gyűjtöttek.

A XX. századra tehető a cigány nyelv írásbeliségének megjelenése, a cigány nyelvű források gyűjtése. Az említett kutatók mellett fontos megemlíteni Bartók Béla és Kodály Zoltán dalgyűjteményeit, illetve a cigány értelmiség megjelenésével a műfordítások és újabb gyűjtemények jelentőségét. Bari Károly gyűjtő és műfordító munkássága úttörő jelentőségű abban, hogy a cigány mesék, dalok, maga a cigány folklór magyar nyelven is elérhetővé vált.

Choli Daróczi József költő–műfordító, szótárszerkesztő és tankönyvíró nevéhez számos cigány és magyar nyelvű, a roma folklór részét képező mű megjelenése köthető, illetve ő írta meg a *Zhanesz romanesz?* című, lovari nyelvvizsgára felkészítő tankönyvet is. Az ő nevéhez fűződik a cigány nyelvújítás szorgalmazása is, munkássága során a hindi nyelvhez visszanyúlva, illetve a romani nyelv meglévő szókészlete alapján új szavakat alkotott annak érdekében, hogy minél kevesebb idegen szó használatával lehessen beszélni a cigány nyelvet, de a mindennapi beszédbe ezek a kifejezések (még) nem mentek át.

Karsai Ervin és Rostás Farkas György cigány mesekönyvek szerzői, írók, akik általános iskolás gyerekek részére is írtak tankönyveket, de a gyakorlatban ezek használata nem terjedt el.

³² Habsburg–Lotaringiai József Károly Lajos (1833–1905), osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, lovassági tábornok, 1869-től haláláig a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja.

4.2.4.2 A cigányok nyelvhasználata

Réger Zita foglalkozott a szocializmus évei alatt a roma gyerekek iskolai hátránya kapcsán a nyelvhasználat nehézségeivel. Ő ismerte fel a diglossziás kétnyelvűség jelenlétét és szerepét nyelvhasználatukban. Ez azt jelenti, hogy otthoni környezetben a cigány/beás nyelvet használják a családok, de hivatalos ügyekben, iskolában, munkahelyen, stb. a magyar nyelvet. Így a két nyelv között funkcionális különbség van: más szituációban használják őket. Gyakori, hogy családon belül, ha hivatalos ügyek kerülnek szóba, arról magyarul beszélnek, mert ehhez a témához a magyar nyelv kapcsolódik. Ugyanakkor óvodai, iskolai környezetben gyakran beszélgetnek a gyerekek családjukról, az otthoni élményekről, minden általános iskolai tankönyvben megjelennek a mindennapi élet tevékenységei, melyeket a nem magyar anyanyelvű gyerekek nem tudnak a magyar nyelvű iskolai közegben jól megnevezni, kifejezni, ők ugyanis ezekhez a szituációkhoz másik nyelvet (cigány, beás) használnak.

A kétnyelvű gyerekek esetében a két nyelv együttesen tölti be azokat a funkciókat, amit egy egynyelvű beszélőnek az anyanyelve jelent. A kétnyelvűség azonban nem feltétlenül hátrány, sőt, értéket hordoz, és megkönnyíti további nyelvek elsajátítását, a nyelvek iránti fogékonyságot. Nemes Gizella (született Orsós Gizella) erről így nyilatkozik: „Nem vagyok nacionalista, de bármi is történik ebben a világban, mi mindig cigányok fogunk maradni. És attól, hogy nem beszéljük a nyelvünket, nem ismerjük hagyományainkat, a negatív megítélést ugyanúgy megkapjuk. De ha az értékeinket megőrizzük, minden megítélés ellenében tudni fogjuk, hogy mit érünk” (Diósi, 2002: 39).

A szocializmus évei alatt nagyon gyors nyelvvesztésnek lehettünk tanúi: az iskolába vagy munkahelyre bekerülve rengeteg hátrányt jelentett a romáknak, hogy nem beszéltek a munkaadók, munkatársaik, tanáraik, osztálytársaik nyelvét. Ezekről a negatív tapasztalatokról, az ebből fakadó ellentétektől, kirekesztettségtől akarták megkímélni azok a szülők a gyerekeiket, akik a hátrányokat elszenvedve tudatosan magyar nyelvűnek nevelték gyerekeiket, hogy nekik ne kelljen ugyanazokat a nehézségeket átélniük, elszenvedniük. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1971-ben a magyarországi cigányság kb. 71%-a volt magyar anyanyelvű, 21,2%-a cigány és 7,6%-a beás anyanyelvű, addig a 2003-as adatok alapján a romák csupán 7,7%-a volt cigány, 4,6%-a beás anyanyelvű, és már 86,9%-uk magyar anyanyelvű (Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 39). Elképzelhető, hogy a magyar anyanyelvűek között sokan beszélnek a cigány/beás nyelvet is, de elsődleges nyelvként a magyart használják; ugyanígy a cigány/beás anyanyelvű emberek ismerik és beszélnek a magyar nyelvet, de nem ezt tekintik anyanyelvüknek.

A nyelvvesztésnek van egy fontos következménye és tanulsága: nem a magyar nyelv hiánya az, ami a roma gyerekek hátrányát jelenti az iskolába történő belé-

péskor, gyors és drasztikus lemaradásuk okát máshol kell keresni, de erről az ötödik fejezetben lesz szó részletesen.

A cigányság nyelvhasználatában meglepő lehet a magyar fülnek szokatlan, *átkozódás*, önátkozás. Ennek a nyelvi formulának a megértéséhez vissza kell emlékezni a fent leírt, testvériségről, javak megosztásáról szóló részre. Ott már említettük, hogy az összetartó roma közösségben nagyon gyakori, hogy egymástól kérnek élelmet, pénzt, segítséget, bármit. Aki a segítséget megtagadja, azt zsu-gorinak tartják, nem viselkedik rendes cigány módjára, megszólják, nem adja meg a tiszteletet testvéreinek, így ő maga sem érdemli meg azt. Mit tehet hát az, aki meg akar felelni az íratlan törvényeknek és a közösségnek, de mégsem akarja, hogy kihasználják? Csak úgy tud nyomatékot adni mondanivalójának, hogy meg-átkozza saját magát. Egy kérésre egyszerű nemmel felelő embert bámulatos ki-tartással győzködnek a romák, de ha átkot mond magára, vagy pláne gyerekére – *úgy haljon meg a gyerekem/ a rák egye ki a belem/ addig éljek*, és egyéb rendkívül kreatív átkok mondásával –, akkor a segítséget kérő testvére nem akarhatja, hogy ezek az átkok teljesüljenek, így kénytelen elállni kérésétől. Ha tehát valakitől, mondjuk, élelmet akar kérni egyik testvére, de az illető egy átkkal bizonyítja, hogy nem tud segíteni, mert magának is kevés van, szüksége van rá, stb., akkor ezt az indokot a kérőnek el kell fogadni.

Cigány nyelvet beszélőket hallgatva számos ismerős szóra lehetünk figyelme-sek. Ennek két oka van: egyrészt sok a magyar jövevényszó a magyarországi romák nyelvében, másrészt a magyar nyelvben, főleg a szlengben is számos romani ere-detű szóval találkozhatunk. Ilyenek pl.: *csaj*, *csávó*, *lővé*, *csór* (=lop), *verda*, *vakerál* (=beszél), *komál* (kamel=szeret), *séró* (=fej), *dik* (=lát, nézd!), stb.

4.2.5 Zene

A muzsikálás mint főfoglalkozás csak a 18. századtól köthető a cigánysághoz, előtte inkább kiegészítő kereset volt egyéb szakmák mellett. Azáltal, hogy a ze-nélést cigányok művelték, de magyarok fizették, a magyarok igényeit kellett ki-szolgálni, amit ma a világon cigányzeneként ismerünk, az valójában sem nem cigány, sem nem magyar népzene, hanem Bartók Béla szavaival élve „cigányok által előadott népies műzene” (Diósi, 2002: 13). Ez a szolgáltatott zene napja-inkban az egész világon a cigányságra jellemző foglalkozás, a műzenét értjük alatta, a jazznek például van egy manouche jazz nevű alműfaja, ami specifikusan a cigányok által játszott jazz-zenét jelenti.

Az eredeti cigány zene, amit saját maguk szórakoztatására, saját köreikben játszanak, nem azonos a szolgáltatott zenével, bár minden bizonnyal hatással volt rá. A cigány közösségek zenéje a romák különböző csoportjaiban eltérő, az oláh

és magyar cigányok esetében sok hasonlóság van, de a beások zenéje nagyban eltér az első két csoport muzsikájától.

A hagyományos cigány zene, a szolgáltatott zenével ellentétben szinte mindig vokális, vagyis nem hangszerekkel kísért zene. Esetleg a kanna és a kanál, valamint a tapsolás, ujjpattogtatás, dobolás (asztallapon, combon, bárhol) és szájbőgőzés jelent ritmikus kíséretet a gyorsabb ütemű nótákhoz.

A cigány dalok két alapvető csoportja:

- a vidám, gyorsabb ütemű *táncdalok*, vagy *pergetős nóták*, amik a mulatságot szolgálják,
- és *lassú lírai dalok*, amik sokszor kesergő, siratóénekek a cigány kultúrában, de gyakran egy-egy történet elmesélését szolgálják.

A cigány dalok többnyire nem kötött szövegűek, az adott szituációtól, elmesélni kívánt történettől függően nagyon rugalmasan változnak.

A táncdalok lényege, hogy kíséretül szolgáljanak a tánchoz, új hatásokra meglehetősen nyitott műfajról van szó, ami nagy változatosságot mutat mind szövegvilágában, mind a kíséret jellegében, mert a spontaneitás kiemelt jelentőségű. Nem kell ahhoz alkalom, mulatság, hogy egy roma csoport énekelni, dalolni, táncolni kezdjen. Náluk a mindennapok része az, hogy ha összejönnek, akár az utcán, elkezdenek dalolni, táncolni, élvezni az együttlétet.

A lassú énekeknél gyakori a vontatottnak tűnő előadásmód, mert egy-egy versszak utolsó hangját nagyon hosszan kitartják, elhalkul az ének, úgy tűnik, mintha véget is érne, de az éneklő újabb versszakba kezd. A dalok alapjai az egész közösség által ismertek, gyakran közös énekléskor – pl. mulatság, vagy akár halottvirrasztás³³ esetén – egy „vezető” egyedül kezdi a versszakokat, ő meséli el a történetet, ezzel megadja a dallamot, tempót, szöveget, majd a többiek is belépnek az éneklésbe. A lassú dalok témája sokféle lehet, vannak olyan szövegek, melyek egy-egy legendát, régebbi korok történeteit mesélik el, de gyakoribb, hogy konkrét élethelyzethez, az előadó saját életéhez kötődő eseményekről, bánatról szólnak. Vannak búcsúzó énekek, melyek a közösséget valamilyen okból hosszabb időre elhagyni kényszerülő, pl. katonának vagy börtönbe bevonuló szeretett testvérhez szólnak, vannak siratóénekek, melyeket egyes közösségekben virrasztáskor énekelnek, szerelmes balladák, családi tragédiák emlékét felelevenítő énekek, stb. Ezeknek a lassú daloknak nincs kötött szövegük, lényegük sokszor az, hogy az éneklő saját szívfájdalmát, élete eseményeit nem szóban, hanem énekelve meséli el.

³³ Vannak közösségek, ahol a virrasztás idején siratókat énekelnek, máshol a virrasztás során tilos bármilyen ének, csendben van együtt a közösség, egyedül imádkozással törik meg a csendet.

4.2.6 Tánc

Tévhit, hogy minden cigány jól tud táncolni, de tény, hogy a jó táncost nagy becsben tartják, szívesebben meghívják mulatságokba, hogy ott fokozza a hangulatot. Már fentebb, a táncdalok tárgyalásánál említettük, hogy spontán módon bárhol, bármikor kialakulhatnak táncmultságok egy roma közösség hétköznapijaiban. Ezeknek a multságoknak a gyerekek is szemtanúi, így egészen kicsi kortól a szemlélődés és utánpótlás módszerével, illetve a felnőttek biztatása és irányítása mellett a jobb mozgású gyerekek hamar megtanulnak táncolni. A gyerekeket kicsi koruktól fogva „oktatják” a táncra, vagyis éneklés közben ölben fogják, ritmusosan mozgatják, „táncoltatják”. A jó mozgású gyermeket külön tanítgatják, dicsérik, gyönyörködnek benne.

A hagyományos cigány tánc esetében a férfi táncának jut a főszerep, ő kezdeményezi a táncot, a nőnek nem szabad felkérni a férfit táncolni. A hétköznapi, esténkénti vagy hétvégi összejövetelek alkalmával nem jellemző, hogy egyszerre sokan táncolnának, hanem egy férfi vagy egy nő, máskor egy pár táncol csak, a többiek pedig nézik, énekelnek, ütik a ritmust. A táncban kivétel nélkül mindenki sorra kerül, aki nem tud jól táncolni, az is, a gyerekek is. Ezzel is kifejezésre juttatják a fentebb említett tiszteletadást és az egyenlőség kinyilvánítását, vagyis mindenkinek jár egy-két percnyi osztatlan figyelem.

Nagyobb multságokon, esküvőkön nincs ilyen szokás, ezeken az alkalmakon egyszerre sokan táncolnak. Ha párosan táncolnak, nem érintik meg egymást, nem néznek egymásra, nem beszélnek egymással, hanem többnyire fejüket lehajtva, lábukat figyelve táncolnak. A tánc során a nőnek szemérmesen kell táncolni, nem lehet kihívó, mindig a férfiak táncra a díszesebb, hivalkodóbb, harsányabb, a nők mozdulatai sokkal apróbbak tánc közben, a széles, nagy mozdulatok csak a férfiak táncát jellemzik. Illik minél több lányt felkérni táncolni, ha egy lány keveset táncol, saját rokonainak kötelessége, hogy megtáncoltassák.

4.2.7 Öltözködés

A hagyományos megjelenés és öltözködés szabályokhoz kötött, egyszerre hivatott kifejezni az anyagi jólétet és az erkölcsi tisztaságot.

A férfiak legfőbb dísze a bajusz, minden felnőtt férfi régen bajuszt (és csak bajuszt, szakállat nem) viselt. Ruhájuknak elengedhetetlen része volt a fekete csizma, a térdig érő nadrág, a mellény és a széles karimájú kalap. Nyáron a férfiaknak megengedett, sőt gyakori a meztelen felsőtesttel való megjelenés, de még a legnagyobb melegben sem szoktak rövidnadrágot húzni – emlékezzünk vissza a felső- és alsótest különbségeire! A felsőtest tiszta, nem kell takargatni, de az alsótest tisztátalan, így nem illik mutogatni. Ugyanígy a nők bárhol szoptathat-

nak, ez az egyetlen kivétel a kötelező szemérmesség alól, de alsótestüket mindig szigorúan takarniuk kell.

A hagyományos női viselethez tartozik a legalább térdig érő, bő, ráncos szoknya, termékeny korba lépett lányoknál a díszes, tarka virágmintás kötény, ami nem a termékenységre hívja fel a figyelmet, hanem éppen azt igyekszik leplezni, takarni. A felsőruha derékig érő, még télen sem hordanak hosszú kabátot, hogy az alsó- és felsőtest határa ne mosódjon össze. Hajukat mint a termékenység és erkölcsösség szimbólumát nagy, derékig érő tarka kendővel szokták eltakarni. Az egybeszabott ruhák, vagy a hosszú felsőruházat nem jellemző, mert ezzel nem különülne el a tiszta és tisztátalan rész egymástól. A ruházat színvilága az életkorral változik, a fiatal és termékeny lányoknál a harsány színek dominálnak, nagyon fontos a piros szín és a rózsamintás ruhadarabok, míg idősebbeknél a színek tompulnak, a barna, kék és zöld válnak dominánssá, és a rózsát felváltják a stilizált virágdíszek, kevésbé feltűnő minták.

A fiatalabb generációra, főleg a fiúkra még a hagyományörző közösségekben is jellemző a lázadás, az aktuális divat követése, de felnőve, megnősülve visszatérnek a hagyományos öltözkész viseléséhez.

A cigányok öltözkészére nagyban hatást gyakorol a befogadó ország hagyományos öltözködése: egy spanyol *gitana* ruhájában sokkal inkább a fekete és piros dominál, míg az orosz népviseletre a fekete és a barna, és általában a sötétebb, kevésbé harsány színek jellemzőek. A fent leírt színekavalkád a magyarországi oláh cigányok öltözködésére különösen jellemző.

Napjainkban egyre kevesebb roma hordja a hagyományos viseletet, de számos közösségben jellemző, hogy a nők kizárólag szoknyát hordanak, bár már ritkább a bő viselet, tarka kötény, leggyakrabban oláh cigány közösségekben térd alá érő farmerszoknyát láthatunk az asszonyokon.

4.2.8 Babonák, hiedelemvilág

A romák erősen hisznek a túlvilágban, illetve a túlvilág és a mi világunk közötti kapcsolatokban, vagyis a szellemjárásban, a halottak visszajárásában, a sorsban, szerencsében, segítő és ártó lényekben, boszorkányokban, ördögökben.

Számos olyan, sokszor tudattalanul, rutinosan végzett tevékenységet írhatunk le, melyek a balszerencse, és az ezt előidéző lények elleni cselekvésként vannak jelen a cigányok mindennapjaiban. Ha jobban belegondolunk, sok magyar is megfogja a gombját, ha kéményseprővel találkozik, fekete macskával való találkozás esetére is különböző praktikáink vannak... mert ki tudja, ártani nem árt.

A cigány szokások ismertetése előtt meg kell jegyezni, hogy minden közösségben más és más szokások alakultak ki, így ami az egyik csoportnál, az egyik faluban jellemző, az a másokban lehet, hogy ismeretlen.

Az alábbiakban a roma hiedelemvilág néhány alapvető, Magyarországon mindenhol jellemző jegyét mutatjuk be, majd néhány, nem általánosan elterjedt szokást említünk.

A *gyermek születéséhez* számos babonás tevékenység kapcsolódik. A gyermek születése és megkeresztelése között eltelt időszakot átmeneti időnek tekintik, amikor a gyermek lelke már ezen a világon van, de még nagyon nagy az átjárhatóság a másvilág felé. Ez abban is megnyilvánulhat, hogy a gyermek lelke megy vissza, vagy abban, hogy ártó szellemek jönnek át a túlvilágról, hogy a gyermekben kárt tegyenek. Előfordul, de nem általános, hogy a gyereket a keresztelőig nem szabad kivinni a házból, mert elviheti egy szellem a lelkét, esetleg szemmel verhetik. Minden tükröt mint a másvilágra nyíló kaput le kell takarni a gyermek megkereszteléséig a házban, nehogy viasszazökjön a gyerek lelke/álma.³⁴ Nagyon ügyelnek arra, hogy a gyerek ne láthassa meg a saját tükörképét a keresztelő előtt, mert akkor viasszazökhet a lelke a túlvilágra, és vagy „elromlik” a gyerek, vagy meg is hal. Hasonló rítusokat alkalmaznak akkor, ha halott van a háznál: ugyanúgy letakarják a tükröket, hogy a halott lelke ne tudjon viasszajönni a házba.

A *cigányok halállal kapcsolatos szokásait* két alapvető gondolat határozza meg:

- elképzelésük szerint a halál utáni élet ugyanolyan, mint az evilági: ugyanúgy eszünk, iszunk, alszunk, szórakozunk a túlvilágon is.
- A halott nem megy át azonnal a túlvilágra, hanem viasszajárhat kísérteni, ha valami elintézetlen dolga van; a cigányok nagyon félnek ezektől a „muló”-któl, vagyis az élő halottaktól.

Ez a két hit együttesen azt eredményezi, hogy a halottat nagyon nagy tiszteletben kell tartani, búcsúztatását, temetését úgy kell megrendezni, hogy eszébe se jusson viasszajárni. Ezt segíti a halott mellett történő virrasztás, amikor Stewart által megfigyelt oláh közösségben a halott teste még a házban van, a közösség tagjai együtt vannak, a halott kedves történeteit mesélik el, kedves énekeit énekelik, az ő kedvenc ételeit, italait fogyasztják, nem hagyják magára, hanem melletté töltik az egész éjszakát. Ezzel mintegy „kiéneklük”, elbúcsúztatják, finoman a tudtára hozzák, hogy ideje átlépni a túlvilágra.

Egy magyar cigány közösségben megfigyelték szerint a halál napjától kezdve a temetésig minden éjjel virrasztást tartanak, mely során a gyászoló házigaazda étellel várja a virrasztókat, akik az italt maguk hozzák. A virrasztás során nem énekelnek, csendben vannak a gyászolók, meghatározott időközönként együtt imádkoznak, sem hangoskodás, sem túlzott alkoholfogyasztás nem fordulhat elő.

³⁴ A cigány gondolkodásmódban az álom a halálhoz hasonló állapot, amikor a lélek elhagyja a testet, ezért ha valakinek „elviasszik az álmát”, az nagyjából a lélek elrablásához hasonló súlyú dolog.

A virrasztásra nem meghívják a közösség tagjait, hanem hamar elterjed a híre, ha valaki meghalt, a házhoz maguktól mennek a gyászolók.

Ezután a temetéskor a sírba, kriptába a család anyagi helyzetétől függően több-kevesebb ételt, italt, dohányárut, de akár bútorokat, televíziót, pénzt helyeznek. Régen az elhunyt lovát is vele együtt temették. Ez a magyar gondolkodásmód szerint értelmetlen fényűzés, magamutogatás és pazarlás, de a roma kultúra szerint ezzel lehet biztosítani azt, hogy a halottnak megadják a tiszteletet, és azt, hogy mindene meglegyen a túlvilágon, azaz ne legyen oka visszajönni és kísértetni.

A temetés után oláh közösségben rendeznek egy halotti tort, ahol a halottnak is megterítenek, itallal, étellel kínálják, a toron részt vevők mindig az első korty italt a földre öntik, hogy a halottnak is legyen mit inni. A halotti tor nagyon nagy esemény, az egész kiterjedt rokonság részt vesz rajta, nem feltétlenül szomorú hangulatú, hiszen a virrasztás volt az, ami a gyász intenzív megélését jelentette, a toron a rokonokkal való együttlét hangsúlyos. A fent említett magyar cigány közösségben a temetés után már nem feltétlenül tartanak tort, a temetőből hazafelé menet a kocsmában isznak a halottra, esetleg a virrasztásból maradt ételt elfogyasztják, de ilyenkor sincs oldottabb hangulatú együttlét.

A cigányok hite szerint a halottak lelke kb. hat hétig még egy átmeneti állapotban van, nem lép át teljesen a túlvilágra, ezért ez alatt az időszak alatt minden nap megterítenek neki otthon, majd kb. negyven nappal a temetés után egy második tort is rendeznek, ami a túlvilágra való átlépést jelenti. Ezután már csak halottak napján terítenek meg otthon, ilyenkor, valamint nagyobb ünnepekkor: karácsonykor és húsvétkor a temetőbe is szoktak kivinni ételt és italt. Eddig az időpontig (40 napig) ugyanúgy, mint a csecsemők születése utáni időszakban minden tükröt letakarnak vagy fal felé fordítanak a házban, hogy azon keresztül ne járjon vissza a halott lelke.

A gyász ideje változó, legalább hat hét, de közeli rokon esetében egy év is lehet. Ez alatt az időszak alatt a férfiak hat hétig nem vágják le szakállukat, de a hat hét elteltével le kell vágni, mert különben újabb halottat eredményez. Az aszszonyoknál a gyász jele, hogy vágnak a hajukból.

A gyászoló cigány családban nem hallgatnak zenét, nem táncolnak, nem mulatnak, nem tartanak lakodalmat a gyászydő leteltéig. Ebben az időszakban kerülni kell minden olyan helyszínt és alkalmat, ahol zene van, nem szeretnek gyászuháiban fényképen szerepelni, mert a kép az elvesztett rokon hiányára emlékezteti őket. A gyászydő végén van, ahol egy misét mondanak a halott lelki üdvéért, van, ahol mulatságot, második tort rendeznek.

Álljon itt a teljesség igénye nélkül néhány példa egy-egy roma közösség babonáiból, szerencseváró praktikáiból Kalányosné László Julianna (Kalányosné, 2001) és Rostás-Farkas György gyűjtései nyomán (Rostás-Farkas, 1983).

- Sötétedés után nem szabad gyereket látogatni, mert elviszik az álmát. Ha mégis este jött valaki, madzagot kellett szakítani a ruhájából, és a vánkosra tenni.
- Ha szoptatós anya látogatja meg a csecsemőt, mielőtt elmegy, a földre kellett fejnje egy kevés tejet, nehogy elvigye a másik asszony tejét; a szoptatós látogatót nem kínálják semmivel, nem chet, nem ihat a látogatás alatt.
- Nem szabad a csecsemő talpát megcsókolni, mert akkor nem nő meg.
- A kihullott vagy kifésült haját nem szabad kidobni, hanem újra feltekerni és tűzbe dobni, hogy ne hulljon ki a többi haj.
- A szemetet nem szabad kifelé seperni a házból, csak befelé, mert a szerencsét is kisépernék vele.
- A többször férjhez ment asszonyok szerencsétlenséget okoznak, sem szerkére nem szívesen veszik fel, sem újszülöttet nem látogathat, és általában megvetett és lenézett tagja a közösségnek, vagy akár ki is közsíthetik.
- A vásárra induló ember/szekér után kenyeret kell dobálni, hogy szerencséje legyen.
- Vásár előtt nem szabad enni, nehogy megegye a kereskedő a szerencsáját.
- A ló és a kutya, ha elpusztult, családtagként temették el, sírjukat kereszttel jelölték, hitük szerint ugyanúgy tovább élnek a túlvilágon, mint az emberek.
- Részegség elleni praktika: a részeges ember italába szárított béka porát kell tenni, így egy életre megundorodik az italtól.
- Szemölcs ellen: a szemölcsöt száraz békával háromszor be kell dörzsölni, és utána hátranézés nélkül hátrafelé dobni, így kilenc nap múlva elmúlik a szemölcs.
- Ráolvasással (pl.: „*Csúnya ördög cimborája, sátánokkal barátkozva, gonosz szellem, légy átkozva, pusztulj vissza a pokolba!*”) is gyógyítottak, ezt vagy önmagában, vagy valamilyen gyógyfűves kezelés mellett használták.
- Rontás: a családban hetedik gyermekként születettek képesek rontást rakni valakire, de ismerniük kell a rontások ellenszerét is. A rontást általában nő végzi, pl. ahogy a nő főzi az ételt, közben beleköp, Ahogy az étel forr, úgy forrjon a férfi esze is utána.
- A rontás legősibb módja az átkozás, ez lehet fogós és ártalmatlan átok is. Az átoknak akkor van foganatja, ha halálos ellenségre mondják, de ártalmatlan, ha pl. a szülő mondja mérgében a rosszalkodó gyerekére.

- A cigányok hisznek kísértetekben, boszorkányokban, és a foggal született gyereket táltosnak tartják, aki 7 évig van köztünk, különleges képességei vannak, de 7 év után eltűnik, többé senki sem látja. A táltos fiúban az ördög lakozik, a mit-mit madárban is, ami egy ördögi teremtmény, csak gazdája számára látható, aki megidézte, pontosabban kiköltötte a hóna alatt. Ezután a mit-mit madár gazdája minden kívánságát teljesíteti, de mivel ördögi teremtmény, nem keresi gazdája javát, ellene is fordulhat. Egyetlen módon lehet megszabadulni tőle, ha gazdája olyan dolgot kér tőle, amit nem tud teljesíteni, akkor vagy elpusztul, vagy ha felismeri gazdája szándékát, akkor a gazdáját pusztítja el.
- A sündisznó valamikor ember volt, paráználkodó papokat büntetett Isten azzal, hogy sündisznókká változtatta őket, így megközelíthetlenné váltak.
- A teknősbéka valamikor asszony volt, mikor Isten a földön járt, az egyik házban kenyeret dagasztó asszonnyal találkozott, azt ígérte az asszony, hogy amikor visszafelé jön, addigra kisül a kenyér, azzal megkínálja. Isten jött visszafelé, de az asszony megbánta ígését, sajnálta a szépre sült kenyeret, magára húzta a dagasztóteknőt, hogy elbújjon Isten, és így az ígéretteljesítés elől. Emiatt Isten elátkozta, hogy egy életen át hordja a teknőt, így lett teknősbéka.

Olvasmány: Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Eddig se nagyon vették igénybe a doktor segítségét, de eztán még úgy sem. A gyerekek meglettek úgy is, az életrevaló megmaradt, amelyik nem bírta, eltemették. Ha a rágott pogácsától vagy rágott hústól hasfájást kaptak, madárszart vagy vörös-hagymalevet ettek.

Anyám is igyekezett ebből a gyógyszerből begyűjteni egész staniclira valót. Ha ez nem segített, éjszaka megfűstölte a gyermek ingét, vagy a küszöbre téve végigverte a balta fokával, átdobta a háztetőn, és ezt addig csinálta, míg a gyermek meg nem nyugodott. Egyetlen éjszaka nem múlhatott el, hogy a seprűt az ajtó mellé ne állítsa. Talán ennek köszönhattuk, hogy a bábaasszony egyikünket sem cserélt ki, néha annyi költséget számolt, hogy éveken keresztül nem tudtunk kilábalni az adósságból, már csak azért sem, mert egyik gyerek érte a másikat. Ha éjszaka kimentem, és félrerúgtam a seprűt, eszembe sem jutott visszaállítani a helyére.

– *Soha nem bírod megérteni? – szidott anyám. – Látod, a Borké Margit gyerekét egy évvel ezelőtt világ csúfjára kicserélte a bábaasszony. Már elmúlt hároméves a gyerek, és csont-bőr volt, csupa szőr, és még semmit nem fejlődött, sem járni, sem beszélni nem tudott, sírt állandóan, nem győzték enniivalóval. Hetenként*

borotválták, úgy nézett ki, mint egy szőrös majom. Hiába próbáltak vele bármit, amíg el nem vitték a tudós asszonyhoz.

– *Mit csináltak vele? – érdeklődtem.*

– *Azt, hogy csuporba tettek neki ételt, aztán egy levesmerőkanalat adtak a kezébe. Kicsi csupor, nagy kanál, ennél Lajos, ha tudnál, mondta a cserélt gyerek. Megjósolta a tudós asszony, hogy megszólal. Azon az éjszakán a bábaasszony visszacserélte a gyereket. Ezért teszem én minden este az ajtó elé a seprűt.*

Nagyon szégyenlősen beszélt ezekről, de azért a hitében nem lehetett megingatni.

Kifelé én is megvettem a babonás hitet, de belül nem tudtam szabadulni tőle. Fél éjszakát feküdtem mozdulatlan. A pislogó mécses fényében néztem az imbolygó árnyakat, ahogy lombán vagy kapzsin belemartak kistestvéreim arcába, aztán visszاسompologtak erőtlenül, megszégyenülten, de sikertelen rohamaikat újra meg újra megisméltették, talán arra várva, hogy egy pillanatra elborítsa valaki a seprűt, aztán parányi áldozatukat hangtalan örömmel magukkal vigyék. Vajon én az vagyok, akinek hisznek, aki csömörlés ellen nem a neveletlen ujjával csinál kilenc kört a köldöke körül, hanem sós ecetet erőltet beléjük, hogy a belefűlött, főtlen vagy romlott ételt kibányják.

De hát akkor ki vagyok?

Nagypéntek éjszakáján megmosakszom, és pontosan éjfélkor megfészülködöm a danc-kai szomorúfűzfák alatt, hogy ölesre nőjön a hajam, és nem hagyom, hogy macskaretket forgassanak a csecsemő szájába, mert azzal gyógyítják a szájpénészt. Úgy tiltakozom a babonák ellen, mint aki önmaga ellen tiltakozik, nem hiszem, de félek tőle. Ezer és ezer szállal fon körül mindent – és helyette nincs más. Ha egy szál elszakad, csak árnyék, üres feketeség ást, minden hit és bizalom nélkül.

Hisszük a semmit, mert évszázadokon át megcsontosodtak a gyökerei, pusztít, öl, fertőz, hitet, félelmet követel. Felfal mindent, létünket megsemmisíti és újjáteremti, addig kínoz a félelemmel, amíg bátrak leszünk saját bilincseink rabságát elviselni.” (119–121.)

4.2.9 Vallás

A cigányok életében a túlvilág mindig is fontos szerepet játszott. Többnyire felvették a környező népek vallását, és azt a saját képükre formálták: egyes elemeit, melyek az ő kultúrájukban ismertek voltak, szívesen fogadták, más elemeit inkább figyelmen kívül hagyták. A cigánypasztorációs tevékenységet folytató egyházak és papok is ezt a túlvilág felé való nyitottságot tudják megragadni, fontos, hogy megismerjék a romák hitvilágát, hogy a hasonlóságokra építeni tudjanak. Magyarországon több olyan közösség is van, ahol egy-egy plébánia köré hívó roma közösség épült ki, első ilyen volt a hodászi görög katolikus közösség, de Csobánkán is voltak kétnyelvű szentmisék, cigányul imádkozott miatyánkkal, cigány énekkar által énekelt közösségi dalokkal, keresztény családgondozással Hofher

József csobánkai plébánossága idején. Alsószentmártonban Lankó József plébános maradt a település egyetlen nem cigány lakosa a 90-es évek második felére, katolikus cigányóvodát, szereteten alapuló missziós tevékenységet folytatva.

Másik oldalról megközelítve a cigányság vallásosságát vizsgáljuk meg a hithez, hagyományokhoz, babonához való viszonyuk maradványait!

A cigány kultúrában a túlvilág és a jelenvaló világ intenzív kapcsolata az egyik oka annak, hogy a különböző vallások utat találnak a cigányság felé. A romák gyermekei szinte kivétel nélkül meg vannak keresztelve hazánkban, nagy szerepet tulajdonítanak a meggyógyítás ezen formájának, illetve a temetéskor is egyházi szertartás szerint szoktak halottaiktól búcsút venni. Az esküvő esetében már nem ennyire egyöntetű a kép, ha nagyon fiatalon házasodik össze egy pár, akkor a közösség vezetői szokták összeadni őket, mert koruk miatt polgári és egyházi esküvő még nem köthető. De más esetekben sem feltétlenül ragaszkodnak az egyházi esküvőhöz, mert a házasság számukra inkább a közösség belügye, nem feltétlenül szükséges egy külső személy annak megszenteléséhez.

A rendszeres vasárnapi miselátogatás nem annyira gyakori, de nagyobb ünnepekkor, karácsonykor és húsvétkor nagyon sok roma vesz részt misén vagy istentiszteleten. A temetésekkor tartott gyászmisén, illetve a gyászidő letelekor, és a halál évfordulóján is sokan mondatnak misét a halott lelki üdvéért, ezeken a miséken a család részt szokott venni.

A cigány vallásosságnak van egy, a többség számára viszonylag rejtett, misztikus oldala, ez pedig a cigány mágia, varázslás. Felmerül a kérdés, hogy élő szokásokról van-e szó, vagy már csak múltban valaha létezett babonákról. Erre vonatkozóan végezte el Németh Kornél kutatását (Németh, 2009), melyben Pécs környéki cigány közösségek körében végzett felmérést a különböző mágikus tevékenységek meglétét illetően. Nagyon érdekes eredmény, hogy a megkérdezett emberek 95,3%-a szokott mágikus tevékenységet végezni vagy igénybe venni, tehát egyáltalán nem kihalt babonákról, hanem a mindennapi élet részét képező „hétköznapi varázslatról” van szó. A kutatásból az is kiderült, hogy nem végezhet akárki mágikus tevékenységet, csak az ahhoz megfelelő képességekkel megáldott személy – aki nem boszorkány, hiszen a boszorkányt ártó személynek tartják. Nagy becsben tartják, isteni adománnyal felruházottnak tekintik, illetve örökölhetőnek a mágiára való képességet. Ezt a személyt szokták felkérni valamilyen varázslat elvégzésére, jellemzően nem előre és nem meghatározott ellenszolgáltatás fejében, hanem a mágiát végző személy utólag és a mágia hatását ismerve szokta kérni jutalmát, ami lehet anyagi, természetbeni, vagy egy jövőbeli viszonzás ígérete is. Ha a felkérő cigány, akkor a mágikus tevékenységet mindenképpen komolyan veszi az azt végző személy, de ha nem roma a felkérő, akkor úgy is elvégzi, ha nem hisz benne, a célja pusztán a jóvedelemszerzés.

A mágikus tevékenységeket hat csoportra oszthatjuk:

- **Szerelmi célú varázslat.** Leggyakrabban szerelmi kötések, bájolások tartoznak ide, szerelem ébresztése, de közös megegyezésre akár szerelem oldása is történhet.
- **Átkozás.** Tartósan kárt okoz az elátkozott személyben, nem múlik el magától, csak egy avatott személy, vagyis egy másik mágikus tevékenység tudja levenni az átkot valakiről.
- **Rontás.** Másik fél bosszantását szolgálja, gyengébb büntetést jelent, általában rövid idő alatt magától elmúlik a hatása.
- **Gyógyítás.** Csak a legtapasztaltabb cigányasszonyok képesek rá, nagyon nehéz varázslat.
- **Jövendőmondás.** Sokféleképpen történhet, pl. kártyából, tenyérből, természeti jelenségekből jósólnak.
- **Bajok (rontás, átok) elűzése.** Segít az élet bármely területén megnyugvásra, újbóli szerencsére találni.

A cigány kultúrában, hitvilágban élnek még a hagyományok, jelen van a hétköznapi életben a varázslat, misztikum, mágia, ami erősítheti az összetartozás-tudatot, ápolja a közösségi szálakat.

Ellenőrző kérdések

1. Mit jelent a testvériség rendszere a roma kultúrában? Milyen megnyilvánulásai vannak a közösségen belül?
2. Miért állíthatjuk, hogy a nő „rabszolga” és „félisten” a cigány közösségben?
3. Milyen különbségeket tudna felsorolni a szolgáltatott és a saját közösségen belüli cigányzene között?
4. Milyen hiedelmek hatják át a cigány kultúrában a halottakkal kapcsolatos szokásokat?

Feladat

1. Keressen interneten olyan képeket, melyek cigány szokásokat ábrázolnak!
2. Keressen olyan filmeket, melyekben romákról (is) van szó! Nézzon ilyen filmeket tudatosan, figyelve a szokások, közösségen belüli és gádzsókkal folytatott kapcsolatok, viszonyok ábrázolására!

Olvasmány:

(Figyeljük meg a rontás levételének módját! A cigányok segítik egymást a gádzsó becsapásában, a nagyobb ár kialkudásában azzal, hogy egymás képességeit dicserik, az üzletelés során nagyon gyakori, hogy a romák segítik egymást (akár ismeretlenül is) a jobb üzlet megkötésében. Maga a rontás levételének a folyama-

ta is tipikus: varázslásnak állítja be, mágikusnak tűnő szertartást kell elvégeznie a gádzsónak. Fontos jellemzője a mágikus tevékenységeknek, hogy nincs előre meghatározott ára, a „megrendelő” sokszor úgy fizet, és akkor, amikor és ahogyan tud, illetve ez nagyban függ a megelégedettségétől.)

Lakatos Menyhért: A tudós ember (novellarészletek)

Bandi, akit a cigányok rosszmájúan „tudós embernek” neveztek, néhány hete jött ki a börtönből, megsápadva, megféhéredve, a putrija előtt ült és gondolkodott. Becsületére legyen mondván, sokszor megfogadta, hogy nem kerül vissza többet, de a szerencse mindig messze elkerülte. Sok volt a gyerek, a szegénység is mindig a nyakán volt, így aztán nem tudott ellenállni a kísértésnek. De most a templomban fogadta meg, hogy felhagy a jóslásokkal, és ha valami munkaalkalom kínálkozik, inkább elmegy dolgozni.

(...)

A telep szélén egy rongyos, mezítlábás ember tűnt fel, feléjük tartott. (...)

– Kit keres az elvtárs? – kérdezte az idegentől, amikor szétfutottak a gyerekek.

– Én a tudós professzor urat keresem – mondta tört magyarsággal.

Palcsi nagy, borzas szemöldökeit összehúzáva végigmérte az illetőt, aztán visszahúzáva fejére a kalapot, Bandi felé kiáltott:

– Téged keres a gádzsó, hé, tudós ember!

– Küldd a pokolba – válaszolta Bandi félvállról.

Am ahogy az idegen felismerte a tudós embert, rohanva lábai elé vetette magát.

– Jaj, drága tudós professzor úr, az Istenre kérem, nagyobbra nem. Mentsen meg engem az Ánától, mert megöl!

– Verd meg, Isten, a fejét! Ki ez a csóróság? – kérdezte Bandi ijedten az odacsődült cigányoktól.

A gádzsó arca össze volt marva, mint akit a veszett macska megpocsékolt.

– Hát te ki vagy, hé? – ripakodott rá.

– Draguj Demeter vagyok Méhkerékről – mondta könyörögve –, csináljon valamit, drága tudós úr, mert az Ána megrontott.

– Megrontott téged a pusztulat a fejedbe – húzogatta a száját Bandi.

– Oszd gyalog jött az elvtárs? – méregették a cigányok Demeter ágrólszakadtságát.

– Gyalog – jelentette ki Demeter –, mert az Ána minden este odajön hozzám macska képibe és összemar, meg üsd el, verd el, ami ráfér Demeterre.

– Csórókám – szánakozott rajta Palcsi. – Mondjál neki valamit, drága Bandikám, látod, hogy csupa dilo.³⁵

– Mondjon neki a pusztulat a fejében! – fordította el Bandi durcásan a fejét.

– Nem mehetek baza, kedves tudós úr – ragadta meg Demeter a tudós ember kezét –, mert nekem az a pusztulásom lesz! Segítsen rajtam, ha ismeri az Istent, mert két gyermekem van.

Bandi utálkozva nézett a gádzsó kezére, ahogy belekapaszkodott a térdébe, nagy fekete körmei alatt a tavalyi krumplicsírázás maradványai még ott díszlelegtek. Aztán az arcát kezdte vizsgálni. Demeter savós színű szeméből nagy könnycseppek gurultak végig borzodásra gereblyélt, gyulladákos arcán.

A cigányok szíve egy kicsit összefacsarodott a szerencsétlen ember könnyei láttán, de már nem merték Bandit kérni, hisz mindenki tudta, hogy nagy esküt tett. Csakhogy a tudós ember sem volt fából, neki is megesett a szíve szegény Demeteren. (...)

– És miért bántja kendet Ána? – kérdezte Bandi, tekintetét le nem véve a gádzsó piszkos, retkes körmeiről.

– Mert el akarja venni az Ána engemet.

– Ó, szegény Ána – csóválta Bandi a fejét.

– Szegény, szegény! Nincs neki semmi, csak a nagyon nagy – és mutatta, mekkora feneke van Ánának –, de én a Terézét szeretem.

– Hát a Terézé jobb, hé, mint az Ánáé? – förmedt rá Palcsi.

– A Terézét én szeretem.

– Ümm! – dörmögtek a cigányok.

– Az Ána öreg és az enyém feleségének volt a nénije.

– Hát meghalt? – lepődtek meg egy pillanatra.

– Dehogy. El akar venni engem, és minden este besurran egy nagy macska, és megmarja Demeternek az arcát – emelte piszkos körmeit a varasodó sebekhez. – Mentessen meg az Ánától, tudós úr! Jó az Isten, megadja magának mind az árát.

A cigányok ellágyulva csóválták fejüket, sajnálták Demetert. (...)

– Én hallottam híret a tudós professzor úrnak, hogy vissza tudja rontani a boszorkánymesterségeket – hízelgett.

– Ez vissza is – bólogatott komolyan a véres szemű Palcsi. – Aztán elég, ha rájuk szól, már össze is pisílik magukat a boszorkányok. Bizony, úgy nézzen erre a tudós emberre, Demeter komám! – bökött Bandi felé.

– Az még semmi – selypített Pisom –, ha a tudós ember akarja, az egész cigánytelep tele van töltött káposztával. Csak egyet nem tud varázsolni: húst, szalonnát meg kolbászt. De ha az Ánát visszarontja, azt hozzon neki, mert annak nagyon fog örülni a tudós úr.

– Éhes vagy, ugye, rohadjon meg az a fányelved! – kérdezte Bandi nevetve.

– Na halljátok? – csóválta a fejét Pisom. – Hát nem megennék, ha Demeter gazda hozna egy kis jó szikkadt szalonnát?

– Hoz az majd – állították a cigányok nagy komolyan –, nem is olyan embernek néz ki!

– De meg is gyógyítja a tudós ember úgy, hogy Anának kétfelé áll tőle a füle – toldotta meg Palcsi.

– Hát úgy kellene az – kapott a szavakon Demeter.

Amíg a cigányok nagyokat mosolyogtak Demeter hiszékenységén, addig Bandi azon töprengett, mit is mondjon ennek a szerencsétlen embernek, aki a saját fejének a betegje. Ez talán még azt is elhiszi, hogy töltött káposztát tudok varázsolni – kordult meg Bandi gyomra. Szeme ismét Demeter körmére tévedt, megcsóválta a fejét.

– Mikor halt meg kendnek a felesége? – kérdezte.

– Ó, az van egy éve.

– Akkor is bántották komámat, amikor még élt a felesége?

– Á, nem. Csak a feleségem mondta, hogy vegyem el Anát, mert az jó anyukájuk lesz a kis árváknak, mivelhogy a nénikéjük. De én csak Terézét szeretem. (...)

– Na, figyeljen rám, Demeter gazda! Most szépen azon az úton, amelyiken jött, elballag haza. És még ma naplemente előtt keres két köcsögöt, olyan, amelyik nem törött és nem zsíros. Arra ügyeljen, hogy beléjük férjen a keze, de ha az ökleit összeszorítja, ne jöjjenek ki a köcsögökből. Érti, ugye, mit mondok? Nos, ezeket a köcsögöket holnap reggel, amikor a nap feljön, megtölti meleg, szappanos vízzel. Arra nagyon vigyázzon, hogy csak annyi legyen bennük, amennyi ellepi Demeter komám kezét. Jól az eszébe véessen mindent! – hunyorgott rá Bandi.

– Nagyon, tudós úr.

– Akkor folytatom. A szappanos meleg vízzel megtöltött köcsögökbe beledugja a kezét és ki nem veszi, amíg a déli tizenkettőt el nem üti a templom harangja. Majd amikor elhangzott a déli harangszó, az összeszorított öklein csüngő köcsögökkel kimegy a kapuhoz, és mind a kettőt odacsapja a kapufélfához. Egyiket az egyikhez, másikat a másikhoz. De úgy ám – emelte fel figyelmeztetően az ujját –, hogy azok darabokra törjenek. Eddig minden érthető?

– Minden – mondta Demeter nagyokat nyelve.

– Aztán fogja kend a bicskáját, jól megélezi, és levágja mind a tíz körmét – nézte egy ideig Demeter csodálkozó arcát, majd folytatta. – A körömdarabokat belékeveri egy félliternyi árpába, de ha nincs, akkor búza vagy kukorica is jó, és még naplemente előtt kiszórja a tyúkoknak. Aztán már nyugodtan alhat, mert ahogy a tyúkok felkapkodják a gabonaszemeket, Ána elveszíti minden boszorkánytudományát. Soha, amíg a világ világ lesz, nem tud magának ártani. Akkor, ha akarja, feleségül is veheti Terézét.

(...) Csodálatos módon senkit sem érdekelt, hogy Bandi miért húzatott vízzel telt köcsögöt a gádzsó kezére. Mindenki meg volt róla győződve, hogy csalás, vagy ahogy ők nevezték, „drabárel”-ás, aminek meg kell adni a módját, hogy a gádzsók elhiggyék.

Azt viszont Bandin kívül senki nem tudta, senki nem látta, hogy a Demeter arcán éktelenkedő karmolásos sebek a saját nagy, piszkos körmeinek a nyomai.

5. CIGÁNYOK A MAI MAGYARORSZÁGON

Vitaindító

- *Mekkora a cigány népesség aránya ma Magyarországon? Milyen földrajzi különbségek vannak e tekintetben?*
- *Milyen lakhatási és egészségügyi körülmények, milyen szociális helyzet jellemző a romákra?*
- *Milyennek látja ma a cigányság helyzetét, lehetőségeit és kilátásait?*

Ebben a fejezetben a cigányság jelenlétét tekintjük át Magyarországon. Természetesen mai lélekszámuk, iskolai végzettségük, szociális helyzetük, stb. nem lenne értelmezhető az elmúlt évtizedek figyelmen kívül hagyása mellett. Emiatt a mai magyarországi viszonyokat taglaló fejezetben rendszeresen visszautalunk a szocializmus éveiben a romákra vonatkozó intézkedésekre, társadalmi státusuk alakulására, majd a rendszerváltás óta eltelt időszak eseményeire, a cigányságra hatást gyakorló folyamatokra is.

5.1 Lélekszám, demográfia

A cigányság meghatározásáról szóló fejezetben (*Ki a cigány?*) részletesen taglaltuk a problémát, hogy nem tudjuk pontosan meghatározni, kit is tekinthetünk romának. Azt, aki annak vallja magát? Vagy azt, akit a környezete annak tart? Származásbeli, kulturális, nyelvi vagy életmódbeli kritériumok szerint? Mivel nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy ki sorolható ebbe az etnikai csoportba, ezért különösen nehéz a cigányság lélekszámát meghatározni. A magyarországi roma lakosság lélekszámára vonatkozó pontos adataink ebből kifolyólag nincsenek.

A 2011-es népszámlálás adatai alapján 315.583 fő vallotta magát valamely cigány csoporthoz tartozónak, de a romák becsült száma ennél jóval magasabb.

1993-ig élt az a kötelező gyakorlat az iskolákban, miszerint a tanároknak statisztikát kellett vezetni cigány diákjaikról, de itt a tanár szubjektív megítélésére bízta, hogy kit tekint romának és kit nem. 1993-tól, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény hatályba lépésétől mindenkinek törvény adta joga a szabad identitásválasztás, tehát nem döntheti el egy másik személy, hogy ki mely kisebbséghez tartozik.

A hivatalos becslések szerint 600.000 és 800.000 fő közötti roma lakossággal számolhatunk. Ebből az adatból is látszik, hogy nem minden szegény cigány, holott gyakran azonosítják a halmozottan hátrányos helyzetűeket a romákkal, ugyanis Magyarországon ma a lakosság egyharmada létminimum alatt él, és 1.000.000 fölötti a mélyszegénységben élők száma, tehát nem lehet mindenki roma, aki, a többség szavaival élve, „cigány módra él”.

A roma lakosságról a köztudatban él a kép, miszerint nagyon fiatalon szülik első gyereküket, és rengeteg utódot vállalnak, akik a rossz körülmények között gyakran kerülnek állami gondozásba, illetve a körülmények miatt nem élnek meg olyan magas kort, mint a nem cigány lakosság.

Ezt a képet a valóság karikatúrájának is nevezhetnénk, ugyanis az igaz, hogy az átlag magyar családhoz képest fiatalabban vállalnak és több gyermeket, a várható élettartam is alacsonyabb, mint a teljes lakosságban, de minden itt felsorolt mutatóban szemmel látható változás, a többségi átlaghoz való közeledés mutatható ki az elmúlt évtizedek tapasztalati alapján.

Míg a teljes lakosság körében előregedés tapasztalható hazánkban, addig a roma populáció jóval fiatalabb, korfájuk harang alakú. Ez azt jelenti, hogy viszonylag magas a születések száma, viszont a romák körében az átlagosnál magasabb a csecsemő- és kisgyermek-halandóság is, illetve alacsonyabb a születéskor várható élettartam. Ezeknek a számoknak az az eredménye, hogy míg a teljes lakosság körében a 15 éven aluli gyerekek 16,8%, addig ugyanez a korosztály teszi ki a cigányság 37%-át, vagyis míg Magyarországon minden hatodik ember 15 év alatti, addig a romák között minden harmadik ilyen fiatal. Ugyanennek az arányeltolódásnak az ellenpólusa figyelhető meg az idős, 60 év fölötti korosztály esetében: a teljes magyar lakosság 20%-a hatvan év fölötti, de a romáknak csak 3,9%-a tartozik ebbe a korcsoportba. Várható élettartamuk kb. 10 évvel alacsonyabb, mint egy átlagos magyar állampolgáré, ez a rossz anyagi körülményekkel, ebből fakadóan rossz lakáskörülményekkel, egészségi állapottal, stb. magyarázható.

A romák gyermekvállalásáról elmondható, hogy később szülik első gyermeküket, mint régebben, a 15–19 éves korcsoportról a 20–24 éves korcsoportra tolódott el az első gyermek vállalásának időszaka az 1971–2003 közötti időszakban. Ez az életkor a magyar lakosság egészéhez képest alacsonyabb, de valójában biológiai szempontból a gyermekvállalás ideális időszakának tekinthetjük, pár évtizeddel ezelőtt még a magyar lakosságon belül is a 20–24 éves korcsoportban születtek meg a nők első gyermeküket.

A vállalt gyermekek száma is jelentős csökkenést mutat a cigány lakosságon belül, de nem olyan nagy arányút, mint a teljes népességben. 1990-ben egy szülőképes korú nőre (15–49 éves) 1,8 gyermek jutott a teljes lakosságban, míg a

romák között – a közhiedelemmel ellentétben – 3,5, ami 2003-ra 3,2-3,3-re csökkent (Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 21–22).

A gyermekek száma egy családban sokkal nagyobb összefüggést mutat a szülők – elsősorban az anya – iskolai végzettségével, mint etnikai hovatartozásukkal. Vagyis az alacsonyabb iskolai végzettségűek – etnikumtól függetlenül – fiatalabb korban és több gyereket vállalnak, mint a magasabb iskolai végzettségűek. Ennek két oka is van: egyrészt azok, akik nem folytatnak sokáig iskolai tanulmányokat, hamarabb kezdenek dolgozni/válnak munkanélkülivé, így tanulmányaik miatt nem késleltetik a gyermekvállalást; másrészt az alacsony iskolai végzettség nagyobb valószínűséggel okoz munkanélküliséget vagy alacsony jövedelemmel járó munkát, tehát ennél a társadalmi rétegnél a gyermekvállalással járó támogatások jelentős jövedelemtöbbletet jelentenek. Nem igaz tehát, hogy a cigányok a segélyért szülik a gyerekeket, viszont az igaz lehet, hogy az alacsony iskolai végzettségűek – cigányok és magyarok – úgynevezett stratégiai gyermekvállalás által részben a gyermekek után járó támogatásokból igyekeznek fenntartani a családot.

5.2 Földrajzi elhelyezkedés

Magyarország területén nagy egyenlőtlenségeket mutat a cigányság aránya, jelenléte. Vannak az országnak olyan területei, ahol a lakosság jelentős hányadát a romák teszik ki, máshol pedig kis számban fordulnak elő; de általában elmondható, hogy az ország egész területén elszórtan élnek romák. A területi egyenlőtlenségek okai elsősorban a szocializmus éveiben keresendők, ekkor történt meg a még vándorló cigányság letelepítése, a telepek felszámolása, és új telepek kialakítása. Olyan helyre költöztettek nagy tömegekben szakképzetlen, alacsony iskolázottságú roma lakosságot, ahol a közelben a szocialista gyáripár ezt a munkaerőt alkalmazni, foglalkoztatni tudta. Ilyen terület elsősorban az északkeleti régióban, Miskolc és Ózd környékén, valamint a szintén bányavidékként működő Dél-Dunántúlon, a Mecsekben volt, ahol a „vas és acél országában” nagy erővel építették a szocializmust. A mai napig ezen a területen él a romák nagy többsége. Az Alföldön azonban csökkent a cigányság aránya (Észak-Alföld kivételével), mert a korábban kóborló, a mezőgazdaságot, parasztságot kiszolgáló, velük kereskedő cigányság korábbi életmódját feladni kényszerült, azonban mivel saját földjei nem voltak, amelyeket a térszbe be tudtak volna vinni, nem lettek térsztagok, és a parasztsággal való üzletelés sem volt már járható út, így kénytelenek voltak olyan területekre vándorolni, ahol megélhetésüket biztosítani tudták.

A cigány lakosság számának és arányának változásai az egyes régiókban jól nyomon követhetők Kemény–Janky–Lengyel kutatásai alapján. Az 1. táblázatban a

romák számának és a teljes cigány lakosságon belüli arányának megoszlását láthatjuk hazánk területén.

1. táblázat. A cigányok számának és arányának változása az egyes régiókban

Régió	1971		1993		2003	
Észak	65 000	20,4%	114 000	24,3%	183 000	32,1%
Kelet	74 000	23,0%	93 000	19,8%	112 000	19,7%
Alföld	51 000	16%	56 000	12,0%	54 000	9,4%
Bp. iparvidék	61 000	19%	85 000	18,2%	101 000	17,8%
Dél-Dunántúl	64 000	20%	107 000	22,8%	100 000	17,5%
Nyugat-Dunántúl	5 000	1,4%	13 000	2,9%	20 000	3,5%
Összesen	320 000	99,8%	468 000	100%	570 000	100%

Forrás: Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 14.

A cigányság számának változása az egyes régiókban a költözéseknek és a cigányság teljes létszámának a növekedésével is magyarázható, ezért van például az, hogy az Alföldön a cigány lakosság aránya ugyan harminc év alatt 16-ról 9,4%-ra csökkent, de létszámuk ennek ellenére növekedett.

Fontos kiemelni, hogy az 1. táblázat első adatai az 1971-es állapotokat tükrözik, vagyis tíz évvel a cigányság asszimilációját előíró párthatározat utáni adatokról van szó, így valószínű, hogy már ezekre is nagy hatással volt a szocialista iparosítás. A rendszerváltozás óta eltelt időszak változásait jól mutatják az 1993 és 2003 közötti változások. Ezek szerint az északi régióban és a Nyugat-Dunántúlon nőtt egyedül a romák aránya, bár ez utóbbi területen messze a legalacsonyabb a létszámuk, így ez a változás nem tekinthető lényeges tényezőnek. Az viszont nagyon fontos, hogy a munkát legkönnyebben biztosító budapesti területeken a rendszerváltozásig nőtt a cigányság aránya, de az azóta eltelt időszakban kis mértékben csökkent. Ennek az lehet az oka, hogy a szakképzetlen munkaerő számára a drágább megélhetést jelentő, de munkát nem biztosító fővárosi környezet már kevésbé vonzó, az ország leginkább lemaradó térségében, az északi megyékben viszont munkalehetőség hiányában is nő a romák lélekszáma, itt él a teljes cigány lakosság egyharmada.

A Dél-Dunántúlon Baranya, Somogy és Tolna megyékben is meglehetősen magas a cigány lakosság aránya, itt elsősorban beás közösségek élnek, ebben a régióban a szocializmusban a bányák és a nehézipar erőltetett fejlesztése miatt erőteljes lakosságnövekedés indult meg, de a rendszer összeomlása után a roma lakosság létszámának és arányának csökkenését figyelhetjük meg.

Településtípusok szerinti megoszlásban is nagy változások történtek: míg 1971-ben vidéki, falusi környezetben, községekben élt a cigány lakosság 78%-a, addig 2003-ban már csak 39,9%-uk lakott falvakban. Ellenben a városi lakosságban nőtt a cigányság lélekszáma és aránya: Budapesten az említett időszakban 8%-ról 10,4%-ra, vidéki városokban pedig 14%-ról 49,7%-ra nőtt a cigány lakosság aránya. Ez nem a városok lakosságához képest mért arányt jelenti, hanem a fenti adatok az összes roma megoszlását jelentik településtípusonként, vagyis 2003-ban a magyarországi cigányok 39,9%-a falvakban, 49,7%-a vidéki városban és 10,4%-a Budapesten lakott. A falusi cigányság létszámának drasztikus csökkenése szintén a szocialista nehézipar miatt városba, városszéli telepekre költözött cigányság létszámának növekedésével, és számos nagyobb falu várossá nyilvánításával (vagyis nem tényleges költözéssel) magyarázható.

Összességében elmondható, hogy Magyarországon legnagyobb számban az északkeleti régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Nógrád megye), a Dél-Dunántúlon (Baranya, Tolna, Somogy megyék) és Budapesten élnek romák.

Dél-Dunántúlon jellemzően magas a beás cigány lakosság aránya, ők szinte csak itt élnek az országban, míg a többi területen romungrók és oláh cigányok is nagy számban találhatók.

5.3 Iskolázottság, iskolai esélyek, szocializáció és a hátrány „öröklődése”

A szocializmus elején a romák túlnyomó többsége nem magyar anyanyelvű volt, óvodába egyáltalán nem jártak, és a 60-as évek elejéig nagy részük nem járt iskolába sem.

Az 1961-es párthatározat állami feladattá tette a romák asszimilációját, melynek értelmében a telepfelszámolás és a munkába állítás mellett a romák oktatását is kötelezővé tették, ennek azonban a megvalósulása nagy némi kívánnivalót maga után. Már korábban említettük, hogy a szocializmus első éveiben a pártállam a rendszer ellenségeinek felszámolásával volt elfoglalva, így a nincstelen cigányságra nem sok figyelem jutott, csak az 50-es évek végén vált szembeszökővé a többségtől és a szocialista eszméktől eltérő életmódjuk. A társadalomban már ekkor meglehetősen nagy előítéletek éltek a romákkal szemben, számottevő lemaradásuk miatt nem is tudtak a közoktatásba betagozódni, és a magyarság sem akarta velük egy iskolába jártni gyerekeit. Eleinte (az 50-es, 60-as években) a hivatalos és teljes elkülönítés vált bevett gyakorlattá, külön cigányiskolákat és cigányosztályokat hoztak létre, ahol elvileg a „felzárkóztatás” volt a cél, pár év elkülönített

tanulás során képessé kellett volna tenni őket az iskolai integrációra. A valóságban erre semmilyen módszertani képzést nem kaptak az óvó- és tanítónők felsőfokú tanulmányaik során, tehát aki belső késztetésből, emberségből úgy érezte, hogy szeretne tényleges felzárkóztatást végezni, az saját módszereket dolgozott ki arra, hogy szót értsen a többnyire nem magyar nyelvű diákokkal; de a nagy többség csökkentett tananyagot adott le a cigányosztályban, ezzel biztosítva a lemaradás állandósulását, sőt, fokozódását.

Később az asszimilációs törekvések az integrált oktatás felé mozdították el a pedagógiai gyakorlatot, de ez alatt nem azt kell érteni, hogy ténylegesen együtt akarták oktatni a gyerekeket a tolerancia és egymás kultúrájának megismerése érdekében, hanem a „felzárkóztató” osztályok kudarca új gyakorlat bevezetésére késztetett. Az iskolai szegregáció azonban új utat talált magának, mégpedig a kisegítő osztályok létrehozását. Ezekbe az osztályokba elvileg az enyhe fokú értelmi fogyatékos gyerekeket kellett volna járatni, de bevett gyakorlat lett a nyelvi nehézségekkel vagy magatartási gondokkal küzdő gyerekek kisegítő osztályba történő átirányítása, ezzel a pedagógus levette saját válláról a terhet, és a magyar gyerekeknek a nyugodtabb, „cigánymentes” tanulás lehetőségét biztosította. A kisegítő iskolákban és osztályokban felülreprezentált volt a roma gyerekek aránya, de értelmi képességeik ezt nem tették volna szükségessé. Ezekben az osztályokban a tantervi követelmény alacsonyabb volt, hosszabb idő alatt kevesebb tananyagot sajátítottak el a gyerekek, speciális gyógypedagógiai módszereket csak a már fent említett elhivatott tanárok alkalmaztak, ez nem volt előírás. Egy kisegítő iskola elvégzése a továbbtanulást lehetetlenné tette, ezzel biztosítva – az egyébként ép értelmű – roma számára azt, hogy képzettség hiányában legfeljebb segédmunkásként alacsony fizetésért, alacsony beosztásban nehéz fizikai, és/vagy egészségre káros munkát találjon csak magának.

1984-ben a cigány gyerekek 60%-a nem fejezte be a nyolc általános iskolát sem, ezzel ellehetetlenítve a továbbtanulást, így a képzettség, jobban fizető és létbiztonságot nyújtó állások megszerzésének lehetőségét. Ráadásul ugyanekkor a roma gyerekek 32%-a kisegítő iskolába járt, ami szintén nem tette lehetővé a továbbtanulást. Természetesen nem arról volt szó, hogy a cigány gyerekeknek ennyivel alacsonyabb lett volna az értelmi szintje, csupán a pedagógusok és a többségi társadalom számára kényelmes és egyszerű gyakorlat volt a cigány tanulók elkülönítése vagy cigányosztályokba/iskolákba, vagy kisegítő osztályokba/iskolákba – a kettő ekkoriban majdnem teljesen ugyanazt jelentette. Ezek a kisegítő osztályok egyszerűbb, igénytelenebb tananyagot adtak le, de nem alkalmaztak speciális módszereket, gyógypedagógusokat, tehát céljuk nem a felzárkóztatás volt, hanem az elkülönítés.

A szocializmus statisztikailag pozitív eredményeket tud felmutatni: előtte a romák többsége egyáltalán nem járt iskolába, alig akadt olyan, aki általános iskolai végzettséget szerzett volna, napjainkban azonban közel 100%-os a legalább nyolc osztályt végzettek aránya a cigányság körében. De ez az eredmény annak ellenére, hogy nagy lépésnek látszik, nem jelent tényleges változást, mert napjainkban a nyolc általános iskolai végzettség semmilyen elérhető foglalkozásra, elfogadható keresetre és munkakörülményekre nem jelent képesítést. Ugyanúgy, ahogy a közép- és felsőfokú végzettségek elértéktelenednek, az alapfokú végzettség napjainkban semmivel nem ér többet, mint annak hiánya a múlt század közepén.

Tehát az iskolai végzettség ilyen arányú növekedése még nem jelent versenyképességbeli növekedést.

Fontos megjegyezni néhány pozitív változást is: mind a közép-, mind a felsőoktatásban nő a roma tanulók aránya, és igaz, hogy nagy a lemorzsolódás, sokan elkezdik – gyakran a tankötelezettség miatt – a középiskolát, de az idegen környezetben, családjuktól, szülőfalujuktól távol, kollégiumi, számukra ellenséges közegben nem jutnak el az iskola befejezéséig, de vitathatatlanul nő a szakmát, érettségit szerző roma fiatalok aránya. Az ország több pontján vannak olyan középiskolák, ahol különös figyelmet szentelnek a cigány diákoknak, ilyenek a nemzetiégi iskolák: Gandhi Gimnázium Pécsen, Kalyi Jag (Roma Nemzetiégi Szakiskola, Szakközépiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény) Budapesten és Miskolcon. Vannak olyan intézmények, amelyek ugyan nem nemzetiégi iskolaként működnek, de nagy hangsúlyt fektetnek a romák kultúrájának megőrzésére, a továbbtanulásra és a pozitív jövő építésére. Ilyenek például a Dankó Pista Egységes Óvoda-Bölcsőde, Általános Iskola, Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium Biriben, Nyíregyháza közelében, a Don Bosco Általános Iskola, Szakiskola, Szakközépiskola és Kollégium Kazincbarcikán, és számos sajátos pedagógiai programmal működő alap- és középfokú intézmény az ország egész területén. Szintén a felzárkóztatást és esélyegyenlőséget segítik elő az országszerte egyre nagyobb számban működő tanodák, melyek a hátrányos helyzetű gyerekek délutáni foglalkoztatását, felzárkóztató oktatását, szabadidő-szervezését hivatottak szolgálni.

A felsőfokú oktatásban a roma diákok is egyre nagyobb arányban jelennek meg a középiskolai sikereknek és a különböző ösztöndíj-programoknak köszönhetően, illetve a cigányság megjelenése a felsőoktatásban azt is jelenti, hogy a cigányságról is egyre több intézményben tanulhatnak a diákok. Vácott, Kaposváron és Pécsen van romológia tanszék, és egyre több területen – pedagógia, jog, orvoslás, stb. –, egyre több felsőoktatási intézményben ismerik fel, vagy kellene, hogy felismerjék a cigányságról való ismeretek elsajátításának szükségességét.

Ilyen sok pozitív intézkedés és előrelépés mellett hogyan lehetséges, hogy mégsem szűnik meg a „cigánykérdés” Magyarországon? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához két irányból is közelíthetünk. Egyrészt maga a cigány kultúra zárttsága, másrészt etnikumtól függetlenül a halmozottan hátrányos helyzet is magyarázatul szolgálhat arra a jelenségre, hogy miért marad meg az alacsony iskolázottság, és ebből kifolyólag a magas munkanélküliség a hazai peremhelyzetben élő, többek között cigány csoportoknál. Az előbbi magyarázatra röviden, utóbbira részletesen kitérünk.

A cigány kultúra szerves része az elzárkózás, a többségi társadalomtól való elkülönülés. Emiatt a kultúra fennmaradását veszélyezteti az, ha a gyerekek, különösen, ha a lányok tanulmányi ideje kitolódik, mert ezzel megnő az asszimilációra való esélyük, nem a zárt közösség vigyázó keretei között töltik mindennapjaikat. A hagyományőrző közösségek értékrendjében a tanulásnál, a többségi társadalom szemszögéből előrejutásnak nevezett életpályánál fontosabb érték maga a közösség, annak védelme, az új generáció felnevelése, kultúra továbbadása (Forray–Hegedűs, 2003).

5.3.1 A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek iskolaérettségének kulturális meghatározottsága

A *halmozottan hátrányos helyzet* alatt itt az anyagi, lakókörnyezeti és főként műveltségbeli hátrányok együttállását értjük. Ezekben a családokban a szülők iskolai végzettsége nem haladja meg a nyolc általános iskolát, gyakori a munkanélküliség, az alacsony jövedelem, a rossz lakáskörülmények, rossz egészségi állapot. Jellemzően az ország peremterületein, leszakadó aprófalvas régiókban, a periférián élő családok helyzete a legkilátástalanabb. Nincs munkalehetőség, nincs magas színvonalú oktatás, nincs kitörési lehetőség, és – már – nincs motiváció sem. „Az itt élők helyzete nem csupán a közművek, a közellátás, a közlekedés és a kereskedelem tekintetében rosszabb, hanem a művelődési javak, a tudás mint a felemelkedés egyik legfontosabb útja-módja megszerzésének szempontjából is. Így a perifériákon a korlátok, sorompók egész rendszere alakul ki: a társadalmi hátrányokat részben kifejezik, megtestesítik, részben fokozzák, tetézik a településbeli hátrányok, s kölcsönösen erősítve egymást áttörhetetlenné teszik a falakat” (Varga, 1982: 10–11).

Vizsgáljuk meg ezen területek fiataljainak kilátásait! Ehhez meg kell néznünk az iskolarendszerbe történő bekerülésükkor családi neveltetésük hatását az iskolai teljesítményükre, esélyeiket a sikeres iskolai pályafutásra, vagyis azt, hogy az otthoni közeg milyen hátrányokat jelent az iskolakezdekéskor a nem hátrányos helyzetű gyerekekhez képest.

A pedagógia szemszögéből a hátrányos helyzet azokat a gazdasági, társadalmi és kulturális körülményeket jelöli, melyek az iskolai előrehaladás szempontjából a többséghez képest kedvezőtlen helyzetet eredményeznek. Az otthon elsajátított nyelvhasználati módok társadalmi hátrány, illetve előny forrásává is válhatnak: elősegíthetik vagy gátolhatják boldogulásunkat a társadalom intézményeiben, amelyekkel gyermekként vagy felnőttként kapcsolatba kerülünk.

„Az oktatási rendszer funkciója az, hogy valamilyen képzettséghez juttassa a résztvevőket. Van azonban egy másik, nem kevésbé fontos és a sikeres képzést megalapozó feladata is, amelyet nevelésnek vagy szocializációnak neveznek. Ennek során elsajátítjuk azokat az ismereteket, amelyek a társadalomban való eligazodáshoz, önmagunk érvényesítéséhez szükségesek. Nyilvánvaló, hogy minél közelebb áll egymáshoz a szülői ház és az iskolarendszer kultúrája, annál könnyebb a beilleszkedés” (Forray, 2005: 1).

A problémakör megvilágításához tisztáznunk kell a *nyelvi hátrány* fogalmát, mely alatt az otthoni és az iskolai nyelvhasználat különbségeiből eredő nyelvhasználati konfliktusokat értjük.

A szociolingvisztika tudománya foglalkozik a társadalmi rétegek különböző nyelvhasználatával, ezen a tudományon belül meg kell említenünk Basil Bernstein brit nyelvész elméletét a *kidolgozott és a korlátozott nyelvi kód*ról. Bernstein angol munkásokat és középosztálybelieket vizsgált, az ő nyelvhasználatukat vette górcső alá. Ezek alapján megállapította, hogy noha mindkét vizsgált csoport az angol nyelvet beszéli, egészen másképpen alkalmazzák a nyelvet.

Jelen esetben a korlátozott nyelvi kód jellemzése a fontos, ugyanis ezt használják a hátrányos helyzetben szocializálódott gyermekek, ellenben az iskolában a kezdetektől fogva a kidolgozott nyelvi kódot használják és várják el a gyerekektől. A tanító, óvodapedagógus, hiszen felsőfokú végzettséggel rendelkezik, középosztálybeli értékeket képvisel, a középosztálybeli nyelvhasználatot ismeri (kidolgozott kód), és ezt is tartja a helyes, szép beszédnek, ennek a megtanítása egyik célja, ezt várja el a gyerekektől. Ha azonban a gyerek képtelen ezt a kódot használni, mert nem ismeri, nyelvi hátrányba kerül.

A korlátozott nyelvi kódot használó családokban jellemző a tekintély, hierarchia fontos szerepe. Itt a gyermeknek és minden családtagnak a szerepe kultúrába ágyazott, mozdíthatatlan. Egy ilyen szemléletmód nem teszi szükségessé az érvelést, nem kíváncsi a hierarchiában alsóbb szinten lévő gyermek véleményére, igényeire, hanem utasítja, parancsol neki. Emiatt gyakoriak a felszólító mondatok, általános a rövid, sokszor befejezetlen félmondatok használata, a grammatikai egyszerűség, kevés kötőszó, kevés jelző, kevés összetett, főként kevés alárendelő mondat. A beszéd, a közlések erősen szituációhoz kötöttek, az „itt és

most” világára fókuszálnak, gyakori a rámutatás, így a főnév helyett a névmás használata. (*Add ide azt!* Ehelyett: *Add ide a sőt!*) Nem jellemző az elvont fogalmak használata, sőt, a tárgyak megnevezése sem (főnév helyett névmás).

Korlátozott nyelvi kód esetében a gyerek nem tanul meg érvelni, mert az utasításnál az ő szempontjait nem veszik figyelembe: *Vidd ki!* Rosszabb esetben: *Vidd ki, vagy nyakon váglak!* Ellenben kidolgozott nyelvi kód használatánál, középosztálybeli családoknál jellemző a kiegyenlítettebb családi viszonyrendszer, ahol a gyerek is beleszólhat az őt érintő dolgokba: – *Vidd ki a szemetet, mert megtelt a kuka!* – *Most nem érek rá, mert éppen rajzolok.* – *Jó, ha befejezted, légy szíves csináld meg, amire kértelek!* vagy – *De anyu, tegnap is én vittem ki, ma vigye ki a testvérem!*

Láttuk, hogy a kidolgozott nyelvi kódot használó gyermekek beszédében megjelenik az érvelés, az összetett mondatok használata, a gyerek is szóhoz, szerephez jut, nem csak engedelmeskedik; és megjelennek az igeidők: a múlt, jövőre történő utalások – tehát kilépünk az „itt és most” világából. Egy szigorúan strukturált családban az ehhez hasonló párbeszédeknek nincs helye, a gyerekek akár akarja, akár nem, a feladata, hogy a családban betöltött szerepe szerint kérdés nélkül teljesítse az utasítást.

Nem kell egyetértенünk Bernstein elméletével, nem nyelvészeti szempontból vizsgáljuk most a középréteg nyelvének etalonstátusát. Számunkra most érdeketlen, hogy a nyelv hogyan viselkedik, milyen megjelenési formái vannak. Egyedül az a fontos, hogy az iskolában a kidolgozott nyelvi kódot használják a tanítók, tankönyvek, olvasókönyvek, munkafüzetek és minden segédeszköz. Ebben a nyelvi közegben csak az a gyermek tud az első pillanattól kezdve hatékonyan kibontakozni és érvényesülni, aki ismeri ezt a nyelvi kódot, ezt a fajta nyelvhasználatot. Csak akkor képes valaki kódváltásra, ha a nyelvi repertoárjában több nyelvi kód is szerepel, vagyis van mire váltani (másképp beszél otthon, máshogy szüleivel, nagyszüleivel, testvéreivel, megint másképp az iskolában a tanítóval, és máshogy a barátaival, osztálytársaival). Az a gyerek azonban, aki egyféle nyelvi kódot ismer, nem tud váltani, így nem tudja értelmezni a kidolgozott kódon közölt feladatokat, és nem is tudja jól kifejezni magát. Lehetséges, hogy értelmi képességei alapján meg tudna csinálni egy-egy feladatot, de ha magát a feladatot kijelölő mondatot rosszul értelmezi, vagy nem tudja értelmezni, akkor könnyen úgy tűnhet, hogy képtelen a feladat megoldására, tehát buta. Mivel a hátrányos helyzetű nyelvi szocializációban a dolgok megnevezése helyett gyakori a rámutatás, könnyen előfordulhat, hogy a gyerek például ismeri a színeket, de a nevüket nem tanulta meg. Látja a különbséget a kék és piros között, de nem tanították meg neki az elnevezést. Így az iskolában, ha pirossal/kékkel kell aláhúznia valamit, nem a szellemi képességek hiányában nem tudja teljesíteni a feladatot, hanem

nem érti a tanító utasítását, ugyanakkor nem tanult meg visszakérdezni abban az esetben, ha valamit nem ért, mert erre nem volt soha feljogosítva.

Az otthoni tárgyi környezet is hatást gyakorol a gyermek nyelvi fejlődésére, iskolai megfelelni tudására. A könyvekkel, írás-olvasással kapcsolatos korai tapasztalatok meghatározóak a gyermek fejlődésében, iskolai életre való felkészülésében, felkészítésében. Maga a könyv mint ismert, szeretett dolog, a szórakozás, az együtt töltött kellemes idő (esti mesék), az információszerezés eszköze ismert a gyerek számára, ha az otthoni környezet ezt bevezeti nála. Hátrányos helyzetű családokban, ahol a szülők is olvasási nehézségekkel küzdenek, nem jellemző a könyv használata, a mesék az orális kultúra részét képezik.

A középosztálybeli szülők gyakran már egyéves kor alatt elkezdnek mesélni gyermeküknek, ilyenkor a könyv nézegetése interaktív folyamat: a szülő rámutat valamire, megkérdezi, hogy mi az, a gyerektől választ vár, a választ elfogadja, a gyerek megnyilvánulását (pl. *vau vau*) kiegészíti (*igen, az egy kutya, okos vagy*). A későbbiekben tulajdonságokra kérdez rá a szülő (*milyen színű, mit csinál, mit mond...*). Ezzel a módszerrel a gyermek megtanulja a dolgok nevét (főnevek), és azok tulajdonságait (jelzők, melléknevek); szókincse bővül.

Ezt az interaktív könyvhasználati kultúrát a gyerek iskolás éveinek elején tudja majd használni, kamatoztatni.

A harmadik életévtől kezdve átalakul a mesélés: a gyerek hallgató lesz, nem kérdezik tőle a mese közben. Gyakoriak a meséből történő kiszólások: pl. *emlékszel, mi is láttunk elefántot az állatkertben*, vagy épp fordítva: egy nem mese szituációban a mesére, könyvre történő utalás. Így tehát a mese világa és a valóság között élő, szerves kapcsolat alakul ki, nem csak passzív befogadásról szól a könyv ismereteinek hallgatása, a múlt és jövő dimenziója is szerepet kap. A mesélések során a gyerek megtanul hallgatni, megtanulja kívánni, míg rá kerül a beszéd sora, megtanulja, hogy a hallottakról hogyan kell beszélgetni, összefoglalni, értelmezni, kérdéseket feltenni vele kapcsolatban. Sőt, gyakori, hogy a gyerek „mesél”, így fejleszti kreativitását és/vagy memóriáját. Gyakori, hogy gyerekek a sokszor hallott meséket egyszer csak elkezdik szó szerint „felolvasni”, vagy kijavítják a szülőt, ha egy szót rosszul mond. Tehát már tud memorizálni, ami az iskolában szintén hasznos lesz.

Összegezve: megtanult hallgatni (nem közbeszólni, kívánni a sorát), megtanult kreatívan megnyilvánulni, adekvát kérdéseket feltenni, illetve ilyeneket megválaszolni. A figyelme kitartó. A könyv nem idegen számára, hanem érdekes és új dolgok forrása, ami szórakozást jelent számára.

A hátrányos helyzetű családoknál is jellemző lehet egészen korai időktől a mesemondás, ez azonban szóbeli kultúrához kötődik, és hagyományosan bevon-

ja a gyereket a mesébe, a szülő meséjének a gyerek, a mindennapi élet is a szereplője, részese lesz. Így tehát nem kiszól a szülő a meséből, nem teremt kapcsolatot a mese és valóság között. Mivel orális kultúráról beszélhetünk, nem fordul elő a mesék szó szerinti ismétlése, így a memória, memorizálás fejlesztése sem.

A színeztés, a rajzolás, képességfejlesztő füzetek, stb. használata, ismerete is meghatározó előnyt jelent a középosztálybeli gyerekek számára. A gyerekek megismerik a színeket, a helyes ceruzafogást, annak az érzését, hogy mennyire kell rányomni a papírra, ha megindul a ceruza, meddig fog futni a vonal, hogyan állítsa meg: sokat fejlődik a finommotorika. Ezt iskolában elkezdni lehet, de ha az osztály nagy része már rendelkezik ilyen kompetenciákkal, akkor relatív hátrányt okoz a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek.

Ezek a hátrányok nem behozhatatlanok. Sem a korlátozott nyelvi kód használata, sem a könyvek vagy a rajzolás hiánya. Mind felfogható megkésett fejlődésnek, ami azonban csak úgy hozható helyre, csak úgy képzelhető el felzárkózás, ha a tanítók tisztában vannak ezekkel a hátrányokkal, okaival, és a kiküszöbölésüket célzó módszertani fogásokkal. Réger Zita a „hídverést” tűzi ki célul, vagyis hidakat kell építeni a halmozottan hátrányos helyzetű családok és az iskola között, és ezt a hídépítést az iskolának kell kezdeményezni. A korlátozott nyelvi kód, vagy a „cigányos” beszédforma nemcsak az életmód, iskolázatlanság velejárója, hanem a társadalmi csoport összetartozásának jele is. Vagyis a benne élők számára nem negatív jelenség, hanem az identitás egyik megtestesítője. Ezért is nem szabad negligálni, tiltani az otthoni nyelvhasználatot, és nem szabad csak a gyermek nyelvhasználatára fókuszálni, hanem az egész családdal kell keresni a kapcsolatot.

„A hidakat kétfelől kell építeni! Összekötni az ismertet az ismeretlennel, hidat verni a köznapi és a tudományos nyelvhasználati és megismerési módok közé úgy, hogy az „átjárás” egyikből a másikba természetes, magától értetődő tevékenység legyen – a beszélés etnográfusai ebben látják az iskolai nyelvhasználati konfliktusok (s tágabb értelemben a hátrányos helyzet) feloldásának leghatékonyabb módját” (Réger, 2002: 145).

Olvasmány: Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

(A cigánytelep egyetlen továbbtanuló gyermeke úgy dönt, hogy otthagyja az iskolát, ahol csak negatív dolgok érik, mindenki utálja, kiközösíti. Édesanyja az egyetlen, aki az ő tanulását szorgalmazza, neki jelenti be a szándékát.)

„Jól van, fiam, én megértelek, tudom, hogy nem könnyű cigánynak lenni, de holnaptól kezdve már nem leszel az.

– Hát? – néztem rá érdeklődve.

– Semmi hát, csak az iskolában voltál az, ahol megvetettek, gúnyoltak, kinevettek, itthon más leszel, gyáva, bolond, akinek nem fog a feje, hiába szeretnék taníttatni. Csaló, aki becsapta a testvéreit, szüleit, fajtáját, mert ő nem akar cigány lenni. Ha csak ez volt a vágyad, akkor ezt elérted. Azt hiszed, ezután is úgy tisztelnék majd, mint eddig? Nem érted, hogy mindenki szeret, rajongva vesznek körül, mert azt hitték, majd te, aki annyi voltál, mint ők, megmaradsz nekik, értük, velük. Ne akarjon az ember más lenni, mert úgysem lehet más, de az legyen, ami. Azt hittem, tudod, hogy cigány vagy, és ez elég útravaló lett volna ahhoz, hogy megmutasd, amit senki nem hisz el, most már én sem.” (98–99.)

(...)Az anyai meggyőzés hatására folytatja tanulmányait.

„Az első év végén nagyon sokan kiestek. A parasztyerekek közül azok maradtak, akiknek a szülei tudtak valamit nyújtani hazulról. Az élelmiszernek egyre nagyobb tekintélye lett. Erősen megfogyatkozott az osztály, de így sem fértünk el egymás mellett. Az én fekete világom ismeretlen putriszaga éppúgy riasztotta őket, mint annak előtte, amit csak gondoltak, de nem éreztek. Már nem gúnyoltak. A tornaórákon végzett féllelmetes mutatványaim, amelyek a vándorcirkuszosok halált megvető bátorságát utánozták, a tornatanárt is bámulatba ejtették.

Fizikai erőm és vakmerőségem a nyílt gúnyolásoknak elejét vette, mindenki meggondolta, mielőtt elhatározta magát valami jó tréfára. Előfordult, hogy végső elkeseredésemben a hitetlenkedőkkel és túlzásba menő szemtelenkedőkkel szemben nem az illemszabályoknak megfelelően jártam el. Ez ideig-óráig növelte a tekintélyemet, de bárati köröm még inkább önmagamra korlátozódott.

Padtársam csak a fizikai szertárban akadt, ahol nem volt lehetőség a válogatásra.

A cigánynak jó – mondták –, mert Túróczi tanár úr is az énekkarban vele énekel-teti a szólót.

Azok az apró kis dolgok, amellyel egy-egy tanárnak megnyertem a tetszését, irigységet szültek az osztályban.

Mindenki szemében nekem volt a legkönnyebb helyzetem. Nekem könnyű volt tanulni, mert nincs más dolgom odahaza, könnyű volt mindennap tiszta ingben menni, mert a cigányoknak nem kell dolgozni érte. Koldulnak meg lopnak.

Bármit tettem, minden természetesnek tűnt, megtalálták rá a kellő magyarázatot. Ha az iskolaszolga azzal jött be, hogy valaki lepiszkolta a WC-t, rajtam volt az osztály szeme, még az is megdöbbenve tekintett rám, aki éppen csinálta, és ha nem tudtam bebizonyítani ártatlanságomat, a tanárok megjegyzéseitől sem mentesültem.

Egyetlen ceruza sem tűnhetett el az osztályban, hogy elsőnek ne az én zsebeim, táskám tartalmát kellett volna kiüríteni. Bár soha nem volt rá példa, hogy bármit is nálam találtak volna meg, mégis mindig engem gyanúsítottak. (101–102.)

5.4 Munkaerő-piaci helyzet

A szocialista ideológia a munkát nagy jelentőséggel ruházta fel, eszerint azzal, hogy munkát adunk a cigányoknak, minden megoldódik: önbecsülésüket visszazakapják, eltűnik a lustaság, bűnözés, antiszociális viselkedés, és minden, ami gondot okozott a többségi társadalomnak. A nemzetet ekkoriban a „dolgozó nép” alkotta, az emberek nem állampolgárokként, hanem dolgozókként voltak a társadalom hasznos tagjai. Ez az ideológia a munkát morális erővel ruházta fel: a munka erkölcsi tartást és méltóságot ad, ami kihat az egész emberre, a munkafegyelem, rendszeresség, amit az ember a gyárban megtapasztal, egész életét áthatja. Emiatt is törekedett a szocializmus a teljes körű foglalkoztatás elérésére, a munkanélküliség megszüntetésére nemcsak a romák körében, de az egész társadalomban. Olyannyira nagy hangsúlyt fektettek erre, hogy aki nem dolgozott, azt veszélyesnek tartották, sőt, büntetendőnek; bevezették a közveszélyes munkakerülő státust, ami büntetendő és üldözendő cselekménynek számított.

Az erőltetetten fejlesztett szocialista ipar a szakképzetlen munkaerőt tömegével felszívta, így a cigány férfiak körében a foglalkoztatottság a statisztikai mutatók szerint csaknem teljes körű lett, a nők esetében is 50% fölé emelkedett az aránya, akik rendszeresen dolgoztak. Azért fontos kiemelni, hogy a statisztikai mutatók szerinti foglalkoztatottságról van itt szó, mert közveszélyes munkakerülőnek az számított, aki három hónapon keresztül nem rendelkezett bejelentett állással. Az, aki háromhavonta pár hetet dolgozott különböző gyárakban – ahogy Michael Stewart által megvizsgált munkakönyvek szerint (Stewart, 1994) több roma is dolgozott – a statisztika szerint munkavállalónak minősült. Tehát a 90% fölötti foglalkoztatottság nem jelentett a férfiaknál minden esetben napi nyolcórás állandó munkahelyet éveken keresztül. Az 1961-es, a cigányság asszimilációját célul kitűző párthatározat a lakhatás és az oktatás mellett a foglalkoztatást akarta megvalósítani, így a 60-as évektől különös figyelmet fordítottak a cigányság munkavállalására.

A legnagyobb nehézséget nem a romák képzetlensége okozta, mint napjainkban, mert mint már említettük, a gyárak tömegesen tudták alkalmazni az alacsony bérezést igénylő képzetlen munkásokat. A központi irányítás szempontjából legnagyobb gond a romák munkamorálja volt, ami alatt nem azt kell érteni, hogy egyáltalán nem akartak dolgozni, de másfajta munkarendhez voltak szokva, mint a magyarok és a munkáltatók.

Gondoljunk bele, hogy hogyan dolgoztak a szocializmusig a romák! Soha nem volt főnökük, munkaadójuk, aki megmondta volna, hogy hány órákor kell megjelenni a gyárban, mikor pihenhetnek, mikor ehetnek, mikor gyűjthetnek rá,

mikor mehetnek ki a mosdóba, meddig kell dolgozniuk, stb. A cigányok rengeteget dolgoztak hagyományos foglalkozásaikat űzve – gyűjtögetve, kézműves termékeket előállítva –, de ezt mindig kötetlen munkaidőben, családjuk körében, szabadon, a maguk uraként tették. Soha nem kellett időre elkészíteni, összegyűjteni valamit, nem kellett emiatt pontosan kelni, félbehagyni vagy elhalasztani a főzést és egyéb teendőket, másra bízni gyerekeik felügyeletét, akik a maguk módján részesei voltak a „családi vállalkozásnak”, besegítettek a ház körüli teendőkbe, gyűjtögetésbe, stb.

Ezt a tevékenységi kört, ezt a munkatempót akarta a szocialista ideológia elsöpörni, helyébe az általuk elvárt „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés” ütemtervet állítani. Komoly nehézséget okozott a roma felnőttek részéről a munkaidő betartása, rendszeresen elkéstek a munkából, ahogyan a gyerekek is az iskolából. De ez nem „beteges és megrögzött lustaságukból” ered, hanem a másfajta életritmusból, a szabadság iránti vágyból, a kötöttségek nehezen elviseléséből.

Fontos megemlíteni, hogy az a munka, amit a gyárakban a romákkal végeztettek, szinte mindig a legnehezebb és legpiszkosabb munka volt, ami semmilyen szakképzettséget nem igényelt, nem kötődött szorosan a termelés folyamatához – takarítási, teherhordási munkáknál lényegtelen, hogy az adott gyárban mit termelnek –, így az előléptetésre sem volt tényleges lehetőség. A bányászat és kohászat volt az első olyan terület, amit a szocializmus fejleszteni kezdett, és nagyon sok cigány munkaerőt felszívott, meglehetősen egészségkárosító körülmények között. Másik fő foglalkoztatási terület az építőipar volt, a szocializmusban ugyanis nagy állami építkezések folytak – pl. a lakótelepek, panelházak felépítése ekkor történt meg –, és ez az ágazat is nagy létszámú alacsony képzettségű embert tudott foglalkoztatni.

A roma dolgozók körében jellemző volt az alacsony teljesítmény, sok késés és hiányzás, gyakori munkahelyváltás; ezek miatt bevett gyakorlat volt, hogy a cigányok ugyanabban a munkakörben kevesebb fizetést kaptak, mint a magyarok.

A szocialista bér munka és az ehhez kapcsolódó tanácsi juttatások biztos megélhetést és lassú gyarapodást jelentettek a cigányság körében. A romák foglalkoztatottságában nemek tekintetében nagyon nagy különbségek mutathatók ki. Míg a férfiak körében közel teljes foglalkoztatottságot értek el, addig a nőknél messze elmaradt a dolgozók aránya a teljes lakossághoz képest. 1971-ben a roma férfiak 85%-a dolgozott, többségük családjától távol, városi munkásszállón lakva, a nőknek viszont csak 30%-a. Ennek egyik fő oka a nők várostól távoli élete, a magas gyerekszám, a 30%-os arányt a 70-es évek végére 50% köré sikerült feltornászni, de efülé soha nem ment a roma nők munkavállalásának aránya.

A romák a szocializmusban a második gazdaságba – felvirágzóban lévő magánszektor az állami munkahely mellett – nem, vagy csak nehezen tudtak be-

kapcsolódni, pl. magánépítkezéseken dolgoztak, de önálló üzletelést, „fusizást” nem nagyon csináltak. A magyarok előtt szégyelltek a munkanélküliségüket, de otthoni környezetben dicsérték azt, aki „rendes munka nélkül” is meg tudott élni/meggazdagodott. Nagy presztízse volt a kereskedésnek, a lovak és disznók, valamint a gyűjtögetésből, hulladékfelhasználásból származó javak – pl. vas és színesfém – értékesítésének.

Említettük, hogy a szocializmusban szinte teljes körű volt a roma lakosság foglalkoztatottsági rátája, ez nagyrészt alacsony iskolai végzettséghez kötött és képzettség nélküli alacsony státusú betanított munkákat jelentett. Illetve nagy volt fluktuáció, vagyis a romák körében nem volt jellemző, hogy valaki bekerül egy munkahelyre, és ott évekig dolgozik, hanem a többséghez képest gyakrabban váltogatták munkahelyeiket, kevesebb időt töltöttek el egy-egy gyárban. Nem csoda, hogy ők voltak – közhellyel élve – a rendszerváltás legnagyobb vesztesei, mert az ő tevékenységeikhez kapcsolódó állások voltak az elsők, amelyek a szocialista ipar összeomlásával megszűntek, végzettség nélkül azóta sem lehet elhelyezkedni, így az előző rendszerben 85%-os foglalkoztatottsági rátát felmutató roma lakosság pár éven, évtizeden belül közel ilyen arányban vált munkanélkülivé.

A rendszerváltás után tömeges munkanélkülivé válás, illetve nyugdíjba menekülés kezdődött nemcsak a cigányság, hanem az egész lakosság körében. Néhány év alatt tömegesen nőtt a nyugdíjasok száma – 1989 és 1993 között 400.000 fővel –, és ugyanebben az időszakban az aktív dolgozók száma 1,6 millió fővel csökkent. A kulturális és demográfiai különbségek növekedése ebben az időszokban indult meg a munkanélküli és a dolgozó népesség között mind a cigány, mind a nem cigány lakosság körében.

A roma lakosság körében különösen nagyarányú volt a munkanélkülivé válás, ennek oka egyrészt a már említett alacsony iskolázottságban és képzetlenségben keresendő, de másik fontos tényező a lakóhely is. Az ország északkeleti részén a legnagyobb a munkanélküliség, itt szűntek meg bányák, kohók és gyárak, és itt a legnagyobb a roma lakosság aránya.

Nem elhanyagolható, de nem is mérhető a diszkrimináció hatása a romák munkanélküliségének mértékében, ugyanis az összes fent említett tényező, mint az

- alacsony iskolai végzettség,
- képzetlenség,
- lakóhely,
- a szocializmus összeomlásakor megszűnő ágazatok (bányászat, építőipar...)

együttesen sem magyarázzák az ilyen fokú munkanélküliséget, mint ami az elmúlt évtizedekben kialakult.

2. táblázat A roma aktív korú lakosság foglalkoztatottságának változásai

	1971	1993	2003
Férfiak	85,2%	28,8%	28,0%
Nők	30,3%	16,3%	15,1%
Együtt	nincs adat	22,6%	21,4%

Forrás: Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 101.

A 2. táblázat jól szemlélteti, hogy a cigányság munkanélkülivé válása szinte a rendszerváltással egy időben megtörtént, azóta enyhe romlás tapasztalható. 2003-as adatok szerint a munkaképes korú, azaz 15–74 éves roma lakoságnak már csak 21%-a volt aktív kereső, megnőtt a társadalmi juttatásokból élők aránya, ide tartozik az a 17%, akik nyugdíjból élnek, a nők 30%-a gyesen, gyeden van, és további 17%-nak jelentenek a jövedelempótló támogatások, segélyek elsődleges bevételi forrást. Hatalmas problémát jelent, hogy gyermekek tömegei nőnek fel úgy, hogy szüleik, sőt nagyszüleik sem dolgoznak, a gyerekek nem tanulják meg a munka és a tanulás értékét, elfogadottá válik számukra a munka nélkül, segélyekből való élés, fel sem merül, hogy másképpen is lehetne, magasabb színvonalon is lehet élni. Minden ember számára az a norma, amit otthon elsajátít. Hiába gondolja úgy a többségi társadalom, hogy nem normális ilyen körülmények között élni, aki ebbe nőtt bele, annak igenis normális a sok gyerek vállalása, a tanulás hanyagolása és a munkanélküliség. A gazdasági helyzet átalakulása miatt hazánkban vannak olyan területei, ahol nincs munkalehetőség, így még ha valaki akarna is dolgozni, nem talál munkát. Ha pedig munkanélküliségre szocializálódott, akkor nem fogja vállalni a költözést vagy ingázást egy – alacsony végzettségéből adódóan alacsony fizetéssel járó – munka érdekében. Vagyis a munkahelyteremtés és a munkára nevelés csak együtt lehet hatásos.

A szocializmus összeomlásával kialakult munkaerő-piaci helyzet a tartós munkanélküliséget eredményezte minden alacsony iskolai végzettségű társadalmi csoport esetében. A cigányság körében is megindult a polarizálódás: nagy tömegek kerültek kilátástalan helyzetbe, mélyszegénységbe, mások üzletelés révén nagy vagyponra tettek szert, meggazdagodtak, megint mások megfelelő képzettséggel, szakmunkás végzettséggel tisztességes megélhetést biztosítanak maguk és családjuk számára, a társadalomba integrálódva élnek.

5.5 Szociális helyzet

A fent elmondottak alapján egyértelmű, hogy a cigány lakosság többsége rossz szociális körülmények között él. Hiba lenne azonban a szegénység és a cigányság közé egyenlőségjelet tenni, bár a két kategória (etnikai és szociális) között nagy átfedés mutatkozik. A rossz szociális helyzetről, ebből fakadó rossz egészségi állapotról és lakáskörülményekről szóló részek nem a cigányság életkörülményeit írják le, hanem a szociálisan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok körülményeire vonatkoznak, fontos hangsúlyozni, hogy ennek a csoportnak csak egy részét alkotják a romák, másik részét a hasonló körülmények között élő magyarok teszik ki; és a romák között sokan vannak, akik nem ebbe a társadalmi rétegbe tartoznak.

Az előző fejezetekben leírtakból, vagyis az alacsony iskolai végzettségből, az ebből adódó alacsony státusú, egészségkárosító munkákból vagy munkanélküliségből adódó szociális helyzet rossz életkilátásokat eredményez. A „szegénység kultúrájának” elmélete szerint semmilyen etnikumhoz, kultúrához nem kapcsolódik az az életmód, amit a mélyszegénység és kilátástalanság kitermel, hanem ez egy bőrszíntől, földrajzi elhelyezkedéstől, társadalomtól függetlenül megjelenő természetes reakció a teljes kilátástalanságra. Ilyen körülmények között az emberek között megszűnik az összetartás, a kölcsönös segítségnyújtás, leépülnek azok az értékek, amelyek pl. a saját csoport tagjait sérthetlenné tették. Megjelenik a bűnözés csoporton belül is, egymást is meglopják, nem pedig segítik. Amikor az ember tartósan nem tudja, hogy mit fog enni és mivel fogja megeztetni családját, semmi reményt nem lát arra, hogy ez a helyzet megváltozzon, akkor megszűnik a szolidaritás, megszűnnek az általános értékek, és csak a túlélési ösztön marad. Ma Magyarországon vannak olyan települések, ahol az egy főre jutó átlagjövedelem nem éri el a havi 20.000 Ft-ot, munkalehetőség nincs, kilátás nincs, jövőkép sincs.

Ebből a világból hiányzik a múlt és a jövő, csak a jelen van, mert most vagyok éhes, most fádom, most kell megeztetnem a gyerekeket, bármilyen áron.

Ez a jelenben élés lehetetlenné teszi az ördögi körből, a szegénységspirálból való kitörést. A társadalom minden nagyobb presztízzsel rendelkező intézménye elvárja az embertől, hogy a jövőjét megtervezze. Az iskolába bekerülő gyermeknek hosszú távú célokat tűznek ki, egy dolgozatra például azért kell a délutáni játék helyett tanulni, hogy jobb jegyet szerezzünk, ami jobb év végi bizonyítványt eredményez, ami segíti a felsőbb osztályba lépést, majd a továbbtanulást, magasabb végzettséget, ez pedig jobb munkakörülményeket, magasabb jövedelmet fog jelenteni. Ezt ugyan egy általános iskolás gyerek nem biztos, hogy így látja, de ha szülei a jövő tudatában nevelik, akkor képes pillanatnyi igényeit – nem tanul-

ni, hanem játszani szeretne – háttérbe szorítva a kötelességre koncentrálni. Az a gyerek azonban, akinek szocializációjából, életéből hiányzik a jövő megtervezése, nem képes a holnapi napra sem előre tervezni, nem képes pillanatnyi vágyait háttérbe szorítani egy bizonytalan jövő érdekében, így az iskolarendszerben kudarcok érik – nem tanult a dolgozatra, elégtelent kap, nem ír házi feladatot, megszidják –, és igyekezni fog a számára ellenséges iskolai közegből minél hamarabb kikerülni. Azzal, hogy mindenáron le akarja rövidíteni iskolai pályafutását, eléri a gyerek, hogy használható tudás és képesítés nélkül kerüljön ki a munkaerőpiacra, ami vagy munkanélküliséget, vagy alacsony jövedelemmel és presztízzsel jár, gyakran fizikai munkát fog eredményezni. Ezzel be is zárult a kör, mert a kis bevételeket eredményező munka vagy segélyek miatt ez a fiatal is mélyszegénységben fog élni, gyermekeit a jelenre orientálja, nem fognak a jövő tervezésének képességével rendelkezni, újratermelődik a hátrányuk, iskolázatlanságuk, munkanélküliségük és szociális helyzetük (Meleg, 2006).

5.6 Lakáshelyzet – állapotok, a szegregáció kérdése, cigánytelepek múltja és jelene

Kemény István és munkatársai (Kemény–Janky–Lengyel, 2004) kutatásaiból tudjuk, hogy 1971-ben a romák kétharmada telepen élt. A telepen lakók aránya Budapesten 30, a vidéki városokban 52 és a községekben 68 százalék volt. „A telepi házakat a cigányok maguk építik, vályogból vagy vert földből. Alapot nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes, az ajtók és ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A padlózatból és a falakból jövő nedvesség átjárja és elrothasztja a ruhákat és az amúgy is nagyon szegényes és hiányos bútortárat. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendesen szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgyhogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. Fűtésre tűzhelyet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég. Gyakori a gombásodás, a levegő nehéz, dohszagú... Az egészséges ivóvíz, az árnyékszékek hiánya, a szétdobált szemét miatt sok a fertőző betegség, vérhas, hastífusz, fertőző májgyulladás... A hagyományos telep zsúfolva van házakkal, mivel a növekvő népesség a telep határain túl nem terjeszkedhet. Elsősorban emiatt nem tudnak árnyékszéket építeni. A telep környéke tele van szétdobált hulladékkal, szeméttel, hasznavehetetlen dolgokkal és fekáliával... Megfelelő számú ágy felállítására nincs elég hely, többen alszanak egy fekhelyen, vagy egyszerűen a földre fekszenek” (Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 51–52).

Az 1961-es párthatározat egyik fontos döntése a telepfelszámolás előírása volt. Ennek fejleményeként az országgyűlés 1964-ben egy 15 éves lakásfejlesztési tervet adott ki, melynek értelmében 1980-ig előírták a cigánytelepek teljes felszámolását, és a cigányság elszórtan, a magyar lakosságtól nem elkülönülten történő letelepítését. Erre a célra kedvezményes lakásvásárlási és -építési kölcsönt vehettek fel, amit a családfő legalább egyéves munkaviszonyához, és 10%-os önerőhöz kötöttek, vagyis csak azok számára volt elérhető, akik már addigra elindultak a társadalmi integráció útján, az ő költözésüket tette lehetővé.

A telepfelszámolások következtében épültek az úgynevezett Cs-lakások – csökkentett értékű, csökkentett komfortfokozatú lakás –, melyek az állami céllal ellentétesen, érthetetlen módon mindenhol egy-egy nagy tömbben épültek, ezzel tulajdonképpen átmentve a telepeket egyik helyről a másikra. Tehát míg hivatalosan a cigánytelepeket szinte teljesen felszámolták a szocializmus alatt, valójában helyettük újakat hoztak létre. Ha a „telep” megnevezést átértelmezzük, és nem azt a területet tekintjük cigánytelepnek, ahol legalább három putri áll – ez volt ugyanis a hivatalos álláspont a 70-es években (Stewart, 1994: 78) –, hanem olyan területet, ahol a lakosság többsége roma, és aki nem az, az igyekszik onnan elköltözni, akkor biztosan állíthatjuk, hogy a telepfelszámolás nem volt olyan sikeres, mint ahogyan a statisztikai adatok mutatják.

A fent említett követéses vizsgálat szerint míg „1964-ben 49 ezer telepi házban 222 ezer személyt írtak össze, 1984-ben már csak 6277 telepi lakásban 42 ezer személyt” (Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 54). Tehát amint említettük, 1971-ben a cigányság 2/3-a élt telepeken, 1993-ra ez az arány 13,7%-ra csökkent úgy, hogy a kutatók az új telepeket, vagyis a barakk-szerűen létrehozott területeket is ide sorolták, és 2003-ra további jelentős csökkenés volt tapasztalható, eszerint a romáknak csupán 6%-a élt ekkor telepeken.

A 2003-as vizsgálat adatai szerint a cigányság életkörülményei jelentősen javultak:

- 76,7% téglá, kő vagy betonból épült házban lakik,
- 18,8% vályogházban.

A telepeken tapasztalt túlszűfoeltság is megszűnt, a lakásban egy főre jutó négyzetméterek száma jelentősen megnőtt – e tekintetben Budapesten a legrosszabb a helyzet, ott a leginkább túlszűfoeltak a romák által lakott lakások, ugyanis családi ház esetében az udvaron melléképületek létrehozására, bővítésre van lehetőség, de Budapesten erre nincs mód. Országosan elmondható, hogy

- a romák közel 45%-ának otthonában egy főre 10-20 négyzetméter jut, tehát egy négyfős család 40-80 négyzetméteren él.
- A háztartások 20%-ában ennél nagyobb alapterületen élnek.
- A lakások 97%-ában van konyha,

- de 42%-ban még 2003-ban sincs fürdőszoba, noha
- vízvezeték az ingatlanok 70%-ában van – bár ez utóbbi adatot megfordítva döbbenetes, hogy napjainkban Magyarországon számos olyan háztartás található, ahol nincs vezetékes víz.
- Szintén meglepő adat, hogy a lakásoknak alig több mint a felében található vízöblítéses WC,
- 40% esetében az udvaron található árnyékszék, és
- 2% azoknak a lakásoknak az aránya, ahol semmilyen WC nem található.

Mindezen adatokat az 1961 előtti állapotokhoz mérten kell vizsgálnunk, amikor a cigányság több mint 70%-a komfort – víz, villany – nélküli, szigetelés nélküli, földből tapasztott, kisméretű putrikban és túlszűfolt telepeken lakott.

Ezek a roppant kedvezőnek mutakozó arányszámok elsősorban a lakáskörülmenyek változását mutatják, de a telepszerű életmód, az elkülönülés mértékét nem emelik ki. Tehát tény, hogy jelentősen javultak a romák lakhatási körülményei, de szegregáltságuk lényegében nem változott, ahogyan az a 3. táblázatból kiolvasható, a cigányságnak – noha telepnek nevezett területen csupán 6%-a él – 55,2%-a még mindig vagy teljesen, vagy többségében romák lakta területen lakik.

3. táblázat: A cigány háztartások környezeti szegregáltság szerinti megoszlása településtípus szerint 2003-ban (százalék)

A család közvetlen környezetében lakók...	Falu	Város	Budapest	Összesen
kizárólag cigányok	24,0	25,5	6,7	23,4
túlnyomórészt cigányok	31,9	33,6	23,3	31,8
vegyesen	24,5	19,0	29,2	22,3
a többség nem cigány	13,2	15,8	39,3	17,2
nincsenek cigányok	5,4	5,2	1,7	4,9
nem lehet megállapítani	–	0,5	–	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kemény–Janky–Lengyel, 2004: 57.

Ez alapján, ha a fenti meghatározással élünk, nevezetesen azzal, hogy azt tekintjük telepnek, ahol a lakosság többsége roma, és aki nem az, az igyekszik onnan elköltözni, még mindig feltételezhetjük, hogy a cigányság több mint fele telepeken él.

A telepfelszámolási programnak két nagyon nagy eredménye volt, az egyik pozitív, a másik negatív. Pozitív eredményként könyvelhetjük el a lakáskörülmények javulását, azt, hogy a romák többsége nem földből tapasztott putriban, hanem

téglaházban lakik, hogy többségük otthonában áram, víz és szennyvízelvezetés is található.

Negatív eredmény, hogy sok helyen felbomlottak a hagyományos, szervesen kialakult közösségek, ahol még élt az összetartás, a testvériség intézménye, ahol a cigány gyerekeket mindenki nevelhette, de senki nem bántotta, ahol a cigányság összekovácsoló értéket jelentett.

Fontos tehát különbséget tenni a szervesen kialakuló cigánytelepek, és a szocializmusban mesterségesen létrehozott barakkszerű telepek között. Nem az ingatlanok állaga jelenti a fő különbséget, hanem az egész életmód, a közösség megléte vagy hiánya, az összetartás és testvériség a legnagyobb eltérés. Azok a területek, ahol a cigányság saját akaratából letelepült, saját képességei és szándékai szerint tudott be- és kiköltözni, sokkal összetartóbb, homogénebb (pl. csak oláh cigányokból áll, vagy általuk befogadott, így oláh cigánynak tartott embe- rekől, családokból), mint azok a telepek, ahova a városi tanács kedvezményes lakásvásárlás, lakáskiutalás útján a „telepfelszámolások” miatt³⁶ romákat költöztetett. Ezeken a hivatali szervek által létrehozott telepeken megjelenik a közösségi értékek leépülése, az összetartás hiánya, az épített környezet rongálása, nem megbecsülése, mivel a lakók nem érzik sajátjuknak a környezetet, ahol élnek, nem is vigyáznak rá, ők maguk is – a többségi társadalom negatív megítéléséhez hasonlóan – gettónak tekintik, annak nevezik az ilyen telepeket.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha ez így van, miért költöztek be az új telepekre.

Többször azért, mert komfortos/félkomfortos lakásokba tudtak költözni a putri helyett, vagy pedig valamilyen családi viszály, ellentét miatt (pl. a kibocsátó telepen élő szülők ellenzik a fiatalok házasságát, de ők mégis egybekelnek, a szülőknél emiatt nem maradhatnak) nem akarnak együtt élni más rokonokkal, vagy egyszerűen a telepi házakat a tanács lebontotta, helyette kiutaltak másik lakóhelyet az ott élőknek.

Stewart részvevő megfigyelése alatt kimutatta, hogy míg a szervesen épült telepen az egymás segítése, a vendégeskedés, rokonlátogatás, erkölcsi szabályok megléte, az egymás testvérnek tekintése, stb. a mindennapi élet meghatározója, fontos központi értékeket jelent, addig a mesterségesen létrehozott telepen a testvérek egymást meglopják, feljelentik, az ott lakók nem számíthatnak egymás segítségére, hiányzik az összetartás. Ez azért alakulhatott így, mert a mesterségesen létrehozott telepeknél nem egy közösség költözött be egy területre, hanem oláh cigányok, beások és romungrók vegyesen, így a többségi társadalom által

³⁶ A telepfelszámolás nem véletlenül szerepel idézőjelben. A hagyományos értelemben vett cigánytelepeket ugyan felszámolták, de valójában más formában újratermelték azokat.

egységesen cigánysornak tekintett terület sokszor kulturálisan nagyon összetett képet mutat, különböző értékrenddel, különböző nyelvhasználattal és hagyományokkal.

Az alábbiakban álljon itt két idézet, az egyik Michael Stewart Daltestvérek című könyvéből, aki a szervesen kialakult cigánytelep leírását (Párizs elnevezésű telep), az ottani házak állapotát írja le, illetve bemutatja a közösségi értékek megletét, a törekvést, hogy jól, jobban éljenek; majd Solt Ottília beszámolója a mesterségesen létrehozott barakktelep életéről, amely minden értéktől, emberségtől mentes életformát alakított ki az ide költözőkben.

„A Párizson csak egyetlen putrit láttam, egyedül árválkodott a tér szélén. A legtöbb ház falát bevakolták és frissen festették, több kertben gyümölcsfák te rebélyesedtek.”

5.6.1 Módosabb cigány lakása

„Thulo házának berendezése a *párizsi*³⁷ cigányok és más hasonló telepek körében tipikusnak mondható, formáját és beosztását illetően ezeknek csupán nagyobb változata. Az első helyiség, ahová beléptünk, a konyha volt. A romák, amikor a házban tartózkodnak, itt töltik az időt. Thulo felesége és két kisebb gyerekük itt aludtak, a nagyobbik fiú a belső hálószobában. A konyha falait bevakolták, és szörnyen rikító, élénk rózsaszínre festették, amelyre egy sablonhengerral sárga virágokat csíkoztak, hogy tapétaszerű benyomást keltsen. Az ágy fölötti falra hatalmas aktnaptárat akasztottak, a szomszédos falon pedig Szűz Mária képe függött a csecsemő Jézussal.

Ez a helyiség egy előszobába vezetett, ahová a család tagjai általában nem léptek be anélkül, hogy levetnék cipőjüket. Ennek padlóját makulátlanul tiszta szőnyeg takarta, a dohányzóasztalt puffok vették körül. Egy polcon az (analfabéta) Thulo képe függött, a hatodik elemít befejezettek szokványos öltözkézésben, könyvespolc előtt állva, hóna alatt néhány könyvvel. Fölötte pedig egy másik, róla és feleségéről készült kép, amikor „először házasodtak össze”. Ugyanis jóval azelőtt összeházasodtak már „cigány módra” (*románesz*), mielőtt elmentek volna az anyakönyvvezetőhöz, hogy beszerezzék az „újdonsült” párnak járó bankkölcson felvételéhez szükséges papírokat. A két esemény között csináltatták magukról ezt a műtermi felvételt, „valódi” magyar esküvői ruhában. A szemben lévő falon tiroli tájban a magyar istállóból kikerült világbajnok ló és hajtója ügettek.

³⁷ A Daltestvérek című könyvben szereplő egyik cigánytelep elnevezése: Párizs.

Ez a szoba csak átjáró volt magához a „tisztá szobához” (*sukár szoba*), amelyet sohasem használnak, kivéve ha egy *gázsó* jön hozzájuk, és ott tölti az éjszakát. Ez utóbbi a cigány ízlés és stílus szerint szent hely, ezért itt minden ezüst, arany, fehér és csillogó; a roma népi kifejezés szerint „ragyog”. A belső faltól falig érő tölgyfautánzatú szekréynysor felett, amelynek minden szögletét értékesnek látszó tárgyak foglalták el!!!!. Köztük egy feltűnően magas, női alakra formázott üveg, amelyet a másnapi esküvői ceremónián használtak. Vastag, krémszínű szőnyeg borította a padlót, a díványt pedig fehér állatbőrök takarták. A bútorok jól látható helyeire nagy gondossággal rikító rózsamintás terítőket, és új, cigány női fejkendőket helyeztek. A középső asztalon, mintha csak megbecsült vendégre várnának, üvegvázában műanyag rózsák csokrai ékeskedtek. A fal üresen maradt részét a Tatra hólepte vonulatait ábrázoló poszter töltötte be. A belső sarokban egy asztali tükör állt. A tükör szélén az üveget csipkés minta díszítette, és a keretet körös-körül művirágok borították. Az előtte lévő, virágokkal teli vázák arra utaltak, hogy a tükröt soha semmilyen praktikus célra nem használják” (Stewart, 1994: 40–41).

5.6.2 Putri

„Már megérkezésemkor nyilvánvaló volt, hogy a Párizson élő romák életmódja között jelentős különbségek vannak. Thulo képviselte az egyik szélsőséget: ő éppen a tanácsi engedélyre várt, hogy fürdőszobát építhessen átalakított lakásában (amelyet az utolsó magyar lakók gyermekétől vásárolt meg). A másik pólust Zsunga jelentette, aki abban a putriban lakik, amelyet először pillantottam meg, és ahol csak a fém tűzhely és a sárfalakat díszítő képeslapok és poszterek utalnak a huszadik századra.

Zsunga feleségével és gyermekeivel lakik a „házában”, mellettük pedig – az egykori istállóban – felesége szülei élnek. A padló mindkét otthonban egyenetlenül tapasztott száraz agyag, és egyikben sincs villany. Két szakadozott, hitvány ágyon kívül egy hasadt szekrényből áll még a bútorzat az idős emberek otthonában, a *kolyibá*ban, ahogy más romák becsmérően emlegetik. A nyilvánvaló szegénységnek ebben a világában a tapasztalatlan látogató számára különösnek tűnik, hogy az ágyneműt akkurátusan elteszik a szekrénybe. Pedig így van.

Néhány méternyi terület az elszenesedett föld körül, ahol Zsunga családja es-ténként többnyire a tűz körül melegszik: ez a „rég” típusú cigány otthon. Alig három lépés hosszú, kevesebb mint két lépés magas: Zsunga és felesége vetette vályogtéglából épült. A belső tér nagyon szűk, de télen Zsunga egész családja elfér benne. Képek borítják a falat: szentek szoronganak az aktok és külföldi képeslapok között. Nincs villany, de van egy fémtűzhely, s a hely szűkössége arra

jó, hogy legalább nem fáznak. Az egyik ágyban Zsunga és felnőtt fia, a másikban pedig felesége és lánya alszanak.

Zsunga – ahogy később megtudtam – egyáltalán nem műveletlen koldus, aki ne szeretne jobban élni. Elismert mesélő és bölcs ember, akinek házában esténként a tűz körül mesék, dalok és történetek járnak szájról szájra azok között, akik ellátogatnak hozzá. Egyike a *Párizs* ínyenceinek, s a gombák, amelyeket ő talál, finomabbak bárki máséinál. A cigányok között mégis sokan kicsit szégyenkezve beszélnek róla. Hangsúlyozzák, hogy két felnőtt lánya és egy nős fia van. Hol tudnak az asszonyok mosakodni? Vagy (eufemisztikusabban) „ezt-azt csinálni”? Nem vet jó fényt a többi, a magyarok szemében társadalmilag „felemelkedett” romára, ha Zsungával és a putrivilággal kapcsolják össze őket, amiről a szocializmus idején – ahogyan ezt mindenki tudja – meg kellett volna szabadulniuk” (Stewart, 1994: 42).

Solt Otília beszámolója: „A barakktelep néhány év alatt kitermelte a létező szemét valamennyi formáját. Minden barakknak megvan a maga prostituáltja, aki a szomszédos családok házasságait tönkreteszi, és nyakukra hozza a rendőrséget. Megvan a maga elmebetege és bűnözője is. Az ide kerülő családok férfitagjai bicskázó és durva iszákossá válnak néhány hónap alatt. Az asszonyok türelmetlenek, verik, rángatják gyermekeiket. Akik rendszeres munkát vállalnak, sokszorosan nehezebb körülmények között viselik a nők szokásos terheit; azok, akik gyerekeikkel otthon maradnak, be vannak zárva ebbe az iszonyatos táborba. Dúl a gyűlölködés, a gyilkos indulatok, felnőttek, gyerekek, nők, férfiak egyaránt fizikai agresszióval élnek egymással szemben. Kés, téglá, balta, ököl egészíti ki a napi átlagban két rendőri feljelentést. Minden második cigány vagy most ül, vagy most jött ki a börtönből, vagy most megy oda. A barakklakásokban elviselhetetlen az élet, mondhatnánk úgy is, hogy élhetetlenné válnak az emberek. Szerencsésebb társaikra irigyen, sértetten követelőznek, öngyilkossággal, családtárással fenyegetőzve szaladgálnak a tanácshoz, marakodnak, lesik, kinek könnyebb valamivel az élete, és a «többletet» igyekeznek keserűvé tenni” (Diósi, 2002: 89–90).

Napjainkban sajnálatos módon egyre több helyen ez a fajta érték nélküli közösség, hagyománynélküliség válik uralkodóvá, keresni kell az összetartó cigány közösségeket, mert a legtöbb helyen már szétforgácsolódtak. A magyar lakosság többsége ezeket az állapotokat teljes mértékben a cigányság hibájának tudja be, az ő beilleszkedési képtelenségükről panaszkodik, és fel sem merül bennük, hogy mi is tehetnénk valamit a cigányságért, illetve hogy mi is tehetünk arról, hogy sokan elvesztették összetartó erőt nyújtó értékrendjüket. A romákkal szembeni növekvő előítéletek egyértelműen a romák csökkenő esélyeit eredményezik.

5.7 Egészségügyi helyzet

5.7.1 Egészségkárosító tényezők

Szomorú tény, hogy Magyarországon a roma lakosság várható élettartama 10-15 évvel alacsonyabb az átlagnál. Ennek a statisztikai adatnak számtalan oka van, melyek nem az etnikai származással, hanem a szociális helyzettel állnak összefüggésben. A módosabb romák várható élettartamáról nincs adatunk, de a mélyszegénységben élők egészségi kockázatai etnikai hovatartozástól függetlenül magasak, és az alábbi tényezőkkel állnak összefüggésben.

A korábbi fejezetekben tárgyalt alacsony iskolai végzettségből fakadó magas munkanélküliség, az ebből következő alacsony jövedelem, rossz szociális helyzet, hátrányos lakáskörülmények és még számos tényező befolyásolja a halmozottan hátrányos helyzetűek rossz egészségi állapotát.

Induljunk ki az alacsony jövedelemből, szegénységből!

A rossz anyagi körülmények között élő *családok lakhatási körülményei* is rosszak. Nincsenek megfelelő nyílászárók, emiatt gyakori, hogy huzatos egy lakás, vagy dohosak, penészesek a falak. Ezek csecsemőknél nagyon nagy kockázati tényezők, könnyen kialakulhat náluk pl. az asztma, illetve krónikus betegeknel, légúti megbetegedésben szenvedőknél megnöveli a szövődmények kialakulásának esélyét. Légúti megbetegedés pedig könnyen kialakul ott, ahol nincs megoldva rendesen a fűtés, nincs pénz tüzelőre, nincs megfelelő fűtőtest, és még a ház szigetelésének hiánya, a rossz nyílászárók is rontanak a helyzeten. Ezeket a problémákat tetézi, hogy nagyon sokan dohányoznak, akár bent a házban, egy légtérben a csecsemővel vagy krónikus beteggel, a dohányfüst pedig megnehezíti a gyógyulást.

A *dohányzás* egyébként is nagy kockázati tényező, ami az egész magyar lakosságot érinti, de a hátrányos helyzetű rétegek azok, akik a legkevésbé hajlamosak arra, hogy az egészségmegőrző kampányokra hallgatva egészségtudatosan, füstmentesen éljenek. A dohányzás káros hatásairól itt felesleges részletesen beszélni, amit viszont érdemes megemlíteni, hogy a lakáson belüli dohányzás nemcsak a cigarettázó személyt, hanem gyerekeinek egészségét is károsítja. Probléma, hogy sokszor a várandós anya terhessége alatt, a szoptatás idején, a csecsemővel egy légtérben dohányzik. Az ilyen körülmények között kihordott magzatnál gyakran jelentkezik alacsony testsúly, koraszülés, fejletlen tüdő; amin nagyon sokat ront, ha a szülés után a fent leírt körülmények közé viszik haza.

A rossz anyagi körülmények a lakhatási problémák mellett a *táplálkozásban* is megmutatkoznak. Itt kettős tendenciáról írhatunk. Egyrészt a mélyszegénységből adódó egysíkú, egészségtelen táplálkozás jelent gondot, ami nem etnikai sa-

játosság, de a hagyományos cigány konyha, a romák által kedvelt ételek sem feltétlenül egészségesek, mert nagyon sok fűszert, zsírt és szénhidrátot tartalmaznak, zöldséget, gyümölcsöt viszont alig. A savanyú káposzta az a zöldségféle, amit nagyon szeret a cigány konyha, és nagy mennyiségben fogyasztják is; de ezen kívül alig.

A mélyszegénységből adódóan hús viszonylag ritkán, és előfordul, hogy rossz minőségben kerül az asztalra; bár a hagyományos cigány konyhában az ételnek mindig kell húst is tartalmaznia, mert anélkül nem lakik jól az ember. Nagyon gyakori étel a krumpli és a tészta, ezek magas szénhidráttartalmú, olcsó ételek, gyakori fogyasztásuk viszont egysíkú táplálkozást, vitaminhiányt eredményez, ami gyerekkorban különösen veszélyes.

Szintén nem etnikai probléma az alkoholizmus kérdése, de mélyszegénységben, kilátástalanságban gyakran fordul elő alkoholbetegség, ami köztudottan csökkenti a várható élettartamot.

További egészségromboló hatással bír, ha az egészségügyi ellátást nem veszik igénybe, vagy nem időben keresik fel az orvost a betegek, de erről a jelenségről lentebb szólnunk részletesen.

5.7.2 A romák és az egészségügy viszonya

A többségben számos sztereotip vélekedés él a cigányság egészséghez, egészségügyhöz való viszonyát illetően, ezeket Szuhay Péter sorra veszi és elemzi (Szuhay, 1999). Itt csak néhány fontosabbat emelünk ki.

Az egészségügyi ellátórendszer igénybevételeivel kapcsolatban két végletes álláspont is szerepel a közgondolkodásban: (1) a cigányok nem hajlandóak orvoshoz menni, inkább öngyógyítók, és csak akkor veszik igénybe az orvosi ellátást, amikor már nagyon nagy a baj; (2) a cigányok minden aprósággal orvoshoz rohanganak, ahol feltűnően viselkednek.

Mindkét állításnak van valóságalapja, de nem fedi a valóságot. Előljáróban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a „problémamentes” cigány beteget sem az orvos, sem a többi beteg nem veszi észre. Ha valaki átlagosan viselkedik, akkor az nem tűnik fel, nem jegyezzük meg. Ha azonban előítéleteinknek megfelelően sokan látogatják meg rokonukat a kórházban, akkor igazolni tudjuk saját előfeltevésünket, és egy újabb „tipikus” esetként könyveljük el magunkban.

Mind az öngyógyításról, mind a másik végletről elgondolkodva először tegyük fel a kérdést: csak a romákra jellemző ez? Nem jellemző ugyanúgy a magyarság egy részére is, hogy inkább nem fordul orvoshoz bajával, mert hátha magától elmúlik, vagy sokan inkább a bizonytalanságot választják ahelyett, hogy biztos – esetleg kedvezőtlen – diagnózist tudjanak meg magukról. És nem jellemző sok

másik magyarra, hogy az orvosi ellátórendszerre igyekeznek hárítani minden felelősséget, minden bajukra az orvostól, gyógyszerektől várnak csodaszert?

De térjünk vissza gondolatsorunk elejére, és vizsgáljuk meg a romák egészségügyhöz való viszonyát!

- (1) A cigányok nem hajlandóak orvoshoz menni. Az orvosi ellátás Magyarországon ingyenes, de gyakran még a háziorvos is elvárja, hogy hálapénzt adjanak neki, komolyabb beavatkozásoknál pedig ezt szinte kötelezőnek érezzük. Egy olyan ember számára, aki mélyszegénységben él, nemhogy a hálapénz előteremtése gondot okoz, de még az is, hogy megfelelő ruházatot vegyen fel, amiben megjelenhet egy vizsgálaton.
- (2) A cigányok minden aprósággal orvoshoz rohangálnak, ahol feltűnően viselkednek. Emlékezzünk vissza, miket olvastunk a cigány értékrendnél, a testvériség rendszerénél! A roma identitást alapvetően meghatározza az örökös lenézettségéből fakadó dac, az egyenlőség, egyenrangúság érzésének és bizonyításának vágya. Szuhay Péter szerint ez a hozzáállás lehet a magyarázata annak, hogy miért akar valaki feltűnni az orvosnál, miért fontos számára az, hogy ellássák, komolyan kezeljék problémáját. Ugyanis be akarja bizonyítani, hogy neki is joga van az egészségügyi ellátáshoz, ő is a társadalom többi tagjával egy szinten van.

A sokszor feltűnő kórházi viselkedés megértése szempontjából fontos egy rövid kitérőt tennünk a cigányság egészség–betegségsszemléletére vonatkozóan.

A roma kultúrában a család kiemelten fontos szerepet játszik az egyén életében. A beteg ember is a család szerves részét képezi, nem különítik el, nem félnek a fertőzésektől, ennek egyik oka a helyhiány, de ennél fontosabb, hogy a közösség gyógyító erejében is hisznek, vagyis családjá, szerettei körében, otthonában könnyebben, gyorsabban gyógyul meg egy beteg ember. Amennyiben nem oldható meg az otthoni ápolás, úgy kénytelenek a családot bevinni a kórházba, de ezzel nem a kórház dolgozóit vagy a szobatársakat akarják bosszantani, hanem a világ legtermészetesebb dolgának tekintik azt, hogy a beteg gyógyulását segítő dolgot tesznek; pl. sokan körülveszik, visznek neki otthoni ételt, italt, otthonos-sá teszik számára a kórházi szobát.

További, cigánysággal kapcsolatos sztereotípia, hogy a romák rossz betegek, akik nem tarják be az orvos utasításait. Ahogy fent említettük, a cigányok elképzelése szerint a megszokott életvitel biztosítja leginkább a beteg gyógyulását, így valóban a diétás ételek fogyasztása, alkohol és dohányzás elhagyása nem jellemző a betegek esetében. Itt ismét fel kell tennünk a kérdést: a magyarok „jó betegek”?

5.7.3 Egészségügyi diszkrimináció

Napjaink Magyarországn nem készült ide vonatkozó kutatás, de a domináns társadalmi csoportok részéről világszerte jelentkező nyílt és rejtett, intézményesített diszkrimináció az egészségügyben is megjelenik. (Sidanus–Pratto, 2005)

A szocializmusban a védőnők jutalékot kaptak minden egyes roma nő után, akinél sikerült elérniük, hogy rendszeresen szedjenek fogamzásgátló tablettát; a magyaroknál éppen fordított volt a helyzet: a magyar népesség növekedése és a roma népesség csökkentése volt az általános politikai akarat, amit intézményesített diszkrimináció formájában alkalmaztak is. A roma férfiak ellenezték, megtiltották feleségeiknek a fogamzásgátlást, ugyanis az ő értékrendjük szerint a gyermek áldás, egy férfi erejét mutatja, ha sok gyermeket – elsősorban sok fiút – tud nemzeni. Ennek ellenére titokban számos *romnyi* szedte a tablettákat, ezzel is csökkentve a roma lakosság nagyobb arányú növekedését. A fogamzásgátlásra és sterilizációra vonatkozó hivatalos irányelvek mint a nyílt diszkrimináció megnyilvánulási formái ma már nincsenek, nem is lehetnek, mert ezek nyilvánvalóan alapvető emberi jogokat sértő intézkedések.

Napjainkban a rejtett diszkrimináció abban nyilvánul meg, hogy az Egyesült Államokban például kimutathatóan gyakrabban végeznek sterilizálással vagy végtagsconkolással járó beavatkozásokat színesbőrű betegeken, egy fehérbőrű pácienst épségeért – nem tudatosan – több áldozatot, nagyobb kockázatot hajlandó vállalni egy orvos. Hazai adatot ide vonatkozóan nem tudunk említeni, de a jelenség világszerte megfigyelhető.

Ellenőrző kérdések

1. Miben tér el hazánkban a teljes lakosság és a romák korfája? Hogyan hat ez a népesség alakulására, milyen változások történtek az elmúlt évtizedekben?
2. Mi az oka annak, hogy Magyarország egyes területein jóval magasabb a cigányság aránya, mint más régiókban? Mely területeken él a legtöbb roma?
3. Mik lehetnek a cigány gyerekek iskolai sikertelenségének okai? Ezek szociálisan és/vagy kulturálisan meghatározott hátrányokat jelentenek?
4. Milyen változásokon ment keresztül a romák helyzete a munkaerő-piacon a XX. században?
5. Hogyan definiálná a „cigánytelep” fogalmát? E szerint a meghatározás szerint a magyarországi romák hány százaléka él telepeken napjainkban?

Feladat

Keressen további, a romák egészségi állapotára vonatkozó sztereotípiákat! (Ajánlott irodalom: Szuhay Péter, 1999: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma, Bp.)

Olvasmány: Szepesi József: Telepiek – részletek

A salgótarjáni „cigányhegy” (így nevezték a telepet) ez idő tájt különös látványt nyújtott. A földhözragadt vályogkalyibák kátránypapír fedelét rühesre perzselte a nap, a viskók közti szűk térségben dongó nagyságú döglegyek nyüzsgöttek, s kóbor kutyák és macskák marakodtak a nyomor végtermékein. E környezetben annál szembetűnőbb és meghökkentőbb volt a „cimbalomművész” Kupakos putriján egy tábla, amelyen a következő tárgyilagos megállapítás volt olvasható: TISZTA UDVAR, RENDES HÁZ. A tanács illetékesei búskomor képpel jártak házról házra a telepen, Kupakos portájához érve azonban majdnem nevetőgörcsöt kaptak valamennyien. Az „urak” láttán Kupakos kissé meglepetten lepöccintett rongyos könyökvédőjéről egy poloskát, majd gyorsan játszani kezdte a Rákóczi-indulót. Szentül meg volt győződve ugyanis arról, hogy a városi urakat kizárólag az ő művész zsenialitásának híre csalta a telepre. Az igazság azonban az volt, amit vézna felesége, Margitka már sejtett...

Ekkorra a cigánytelepen megváltozott az élet. A putrik egy részét földig romboltatta a tanács, s lakóit, mint szűz magvakat szétszórta a város különböző pontjain. Így még embertelenebb külsőt öltött a telep. A cigányhegy szanálását ugyanis félbehagyták, mert megszületett az egész városra kiterjedő ez irányú programtervezet...

Janó a telep romlásán nem kesergett – mint mondta. Valami nosztalgikus delej azonban lelkénél fogva folyton visszaráncigálta a múltba. Emlékképein a telep apró, különböző színűre meszelt házikókból, itt-ott kis kertből és tisztára söpört, tenyérnyi udvarokból állt. Régebben – így emlékezett – karácsonykor, húsvétkor és május elsején a cigányasszonyok mindig sárgára színesített agyaggal mázolták le belül a kunyhók döngölt földfelületét, ez új, üdőbb külsőt kölcsönzött lakóinak is.

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Sok babonás hitből származó fertőzést kellett megakadályoznom, amit saját maguk idéztek elő.

A nyílt vágott sebekre meleg lószart, poros pókhálót és falról lekapart meszet raktak.

*Ezeknek a vérzéscsillapító gyógymódoknak a helyébe nem könnyen lehetett ecetet vagy sót alkalmazni, pedig más fertőtlenítőszer nem volt. Egy lehetőség kínálkozott, kenyérbe felitatni, és valami mesével körülfogni, mert a gyógyulás soha nem az embe-
reken, hanem rajtuk túli erőkön múltott.*

Éppúgy, mint az ótvaros gyerek fejének a tisztán tartása, amihez a hiedelem szerint nem volt szabad víznek érnie. Az orvos utasításain, ha erre valaha is sor került, csak nevettek. Szappanos vízzel való lemosás szinte szentségtörésnek tűnt. Egy gyógyszer volt, mint kutyaharapásnak a szőre. Akkor keletkezik a gyerek fején ótvar, ha olyan asszony megy be az újszülötthöz, aki „úgy” van, menstruál. Ezek a sebek éveken

keresztül sapkányira megnöttek, nem is volt szabad sürgetni a gyógyulásukat, hanem időnként menstruáló asszony rongyaival, ingével, szoknyájával meg kellett törölgetni.” (116.)

Záró gondolatok – esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód a fenntartható fejlődés záloga

A cigányság helyzete ma Magyarországon kiemelt figyelmet igényel minden ember részéről. Ezt a kérdéskört nem lehet sem félresöpörni, sem elodázní, de úgy sem lehet megoldani, ha magát az érintett csoportot, hazánk cigányságát nem ismerjük eléggé. Társadalmi együttműködésre van szükség, amelynek során magyarok és romák párbeszéde alakul ki mind az egyes emberek szintjén, mint a politikában, médiában, társadalomban.

Ha egy romát nem tekintünk partnernek, ha felsőbbrendűnek, okosabbnak hisszük magunkat nála, akkor a roma részéről elzárkózás, ellenséges viszonyulás lesz a jogos és megérdemelt reakció.

Az egyenlő bánásmód, az esélyegyenlőség biztosítása, a partneri viszony kiépítése szükséges: nem „le kell nyúlni” a romákhoz, hogy felemeljük őket, hanem kezdet kell nyújtanunk egymásnak. Ennek a szemléletnek a jogi feltételei az emberi jogok, nemzetiségi törvény, egyenlő bánásmódot biztosító törvény, stb. értelmében biztosítva vannak, de társadalmi szemléletformálás is szükséges. Ez pedig az egyes embernél kezdődik, amikor saját életünkben és gondolkodásmódunkban tudatosan kezdjük szemlélni a másik kultúráját, tisztába jövünk saját előítéleteinkkel, és igyekszünk küzdeni ellenük. Legtöbbet úgy tudunk tenni egymásért, magunkért, ha az esélyegyenlőséget és egyenlő bánásmódot nemcsak jogi értelemben, hanem az élet minden területén megvalósítandó törekvésnek tekintjük, a másik ember bőrszíne, kultúrája nem képezheti az emberi kapcsolatokat gátját.

Bízunk abban, hogy az olvasó közelebb került a cigányság kultúrájához, megismerte Magyarország legnagyobb kisebbségének múltját és jelenét, értékrendjét és szociális helyzetét, ezáltal előítéletek helyett tényleges tudásra tett szert.

Reméljük, hogy valós élethelyzetekben nyitottabban, megértőbben viseltetik a romák iránt, nem ítélkezik, hanem megpróbál a dolgok mögé látni, megismerni és megérteni a cigány felnőtt és gyerek, a közösség és család viselkedésének, gondolkodásának egyes elemeit.

Hiszünk abban, hogy fenntartható fejlődés csak úgy képzelhető el Magyarországon, ha ellenségeskedés helyett a többségi és kisebbségi kultúra kibékül egymással.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs Gusztáv (2001): *A tánc hagyományozódása a nagyecsed-i oláh cigányok körében*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből, ELTE-IFA-OM, Bp., 363–380.
- Bencze Lóránt (2001): *A romológia mint tudomány és mint tantárgy*. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Gypsssssssssssssy Studies – Cigány tanulmányok 5., Kiadja: PTE-BTK Romológia Tanszék, Pécs, 29–35.
- Bruhács Kinga (2005): *Diszkrimináció és fajelmélet a náci Németországban*. In: Rubikon 2005/4–5 80–91.
- Diósi Ágnes (2002): *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Pont Kiadó, Bp.
- Farkas Pál (1983): *Cigány szokások*. In: Szegő László (szerk.): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, Bp., 123–135.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (2003): *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai*. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum, Bp.
- Forray R. Katalin (2005): *Rossz jegyek*. Mindentudás Egyeteme, 2005. november 26. 01:00.
- Fraser, Angus sir (2002): *A cigányok*. Osiris, Bp.
- Giddens, Anthony (2003): *Szociológia*. Osiris, Bp.
- Görög Veronika (2001): *Előítéletes gondolkodás és folklór*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből, ELTE-IFA-OM, Bp., 53–66.
- H. Sas Judit (1976): *Életmód és család*. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kalányosné László Julianna (2001): *Adatok az őcsényi beásoknak a szülés és csecsemőápolás körében kialakult szokásaihoz*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből, ELTE-IFA-OM, Bp., 409–416.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Kovalcsik Katalin (2001): *A cigány zenekultúra tegnap és ma*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből, ELTE-IFA-OM, Bp., 441–459.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2000): *Ki a cigány?* In: Forray R. Katalin (szerk.): Romológia–Ciganológia. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 13–24.

- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Bp.
- Lakatos Menyhért (2000): *Füstös képek* (regény). Széphalom Könyvműhely, Bp.
- Meleg Csilla (2006): *Az iskola időarcai*. Dialóg Campus.
- Meleg Csilla (2009): *Időorientációk és esélykülönbségek*. In: Pusztai G. – Rébay M. (szerk.): *Kié az oktatáskutatás?* Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 32–46.
- Nagy Attila – Péterfi Rita (2004): *A feladatra készülni kell*. Gondolat Kiadó, Bp.
- Nagy Mária (2002): *Felkészítés és iskolai gyakorlat a cigány tanulók nevelése/oktatása területén*. In: *A cigányság társadalomismerete*, szerk.: Reisz Terézia – Andor Mihály, Iskolakultúra, Pécs, 50–70.
- Németh Kornél (2009): *Napjaink cigány mágiája*. In: *Tudásmenedzsment X. évfolyam 2. szám*, 2009. október, 129–133.
- Réger Zita (2001): *Az orális kultúra és a nyelvi szocializáció összefüggései magyarországi cigány nyelvi közösségekben*. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, ELTE-IFA-OM, Bp., 325–336.
- Réger Zita (2002): *Utak a nyelvhez*. Nyelvi szocializáció és nyelvi hátrány. Soros Alapítvány, Bp.
- Rostás György (1983): *A cigányok hiedelemvilága*. In: Szegő László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Bp., 136–155.
- Sidanus, J. – Pratto, F. (2005): *A társadalmi dominancia*. Osiris Könyvtár, Bp.
- Stewart, Michael Sinclair (1994): *Daltestvérek*. T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Bp.
- Stewart, Michael Sinclair (2001): *„Igaz beszéd” – avagy miért énekelnek az oláh cigányok?* In: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, ELTE-IFA-OM, Bp., 337–362.
- Száraz Miklós György (2007): *Cigányok*. Helikon Kiadó, Bp.
- Szegő László (1983): *A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete*. In: Szegő László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Bp., 82–101.
- Székely János (2010): *Cigány népismeret*. Szent István Társulat az Apostoli Szent-
szék Könyvkiadója, Bp.
- Szuhay Péter (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Bp.
- Szuhay Péter (2002): *Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusknak vagy beásnak mondják*. In: Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.): *A cigányság társadalomismerete*. Iskolakultúra, Pécs, 9–31.
- Tomka Miklós (1983): *A cigányok története*. In: Szegő László (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Bp., 36–52.

Törzsök Judit (2001): *Kik az „igazi cigányok”?* In: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, ELTE-IFA-OM, Bp., 29–52.

Varga Dávid (1982): *Az ország peremén*. Magvető Kiadó, Bp.

Várnagy Elemér (1999): *Romológiai alapismeretek*. Corvinus Kiadó, Bp.

Célunk, hogy az olvasó megismerje a cigány kultúrát, hagyományokat, választ kapjon olyan kérdésekre, amelyeket lehet, hogy még meg sem fogalmazott magában. Megértse, hogy miért mulatnak hangosan a romák, hogy miért kell hintón vonulni az esküvőre, hogy miért öltözik egy hagyományőrző cigány feltűnően, miért visel hatalmas ékszereket, hogy a temetésen miért sírnak hangosan, és a kórházba miért mennek olyan sokan látogatóba, hogy miért maradhat ébren a gyerekük sokáig és miért játszhat az utcán látszólag felügyelet nélkül, és még tengernyi olyan jelenséget szeretnénk új megvilágításba helyezni, melyeknek igenis van ésszerű magyarázata, kulturális beágyazottsága. Ami legalább ugyanilyen fontos, vajon minden romára ez-e a jellemző. Mi van azokkal, akik nem így viselkednek? Ők is cigányok? Vagy éppen fordítva: így viselkednek, de nem cigány származásúak? Mit és mennyire lehet általánosítani a cigányság kapcsán?

2200 Ft

ISBN 978-963-236-968-6

9 789632 369686

L'Harmattan